

Національна академія державного управління
при Президентіві України

Інститут проблем державного управління
та місцевого самоврядування

Ю. П. Сурмін

Наукові тексти: специфіка, підготовка та презентація

Навчально-методичний посібник

Київ
2008

УДК 001.8:35(042.3)

С90

*Схвалено Вченою радою Національної академії
державного управління при Президентові України
(протокол № 146/5 від 29 травня 2008 р.)*

*Схвалено Вченою радою Інституту проблем
державного управління та місцевого самоврядування
Національної академії державного управління
при Президентові України
(протокол № 6/2008 від 19 травня 2008 р.)*

Рецензенти :

С. О. Телешун, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичної аналітики і прогнозування НАДУ;

В. І. Судаков, доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії соціології Національного університету ім. Т.Г.Шевченка;

М. К. Орлатий, доктор економічних наук, професор кафедри регіонального управління, місцевого самоврядування та управління містом НАДУ.

ISBN 978-966-619-247-2

Сурмін Ю. П.

С90 Наукові тексти: специфіка, підготовка та презентація :
навч.-метод. посіб. - К. : НАДУ, 2008. - 184 с.

Навчально-методичний посібник написаний на базі узагальнення досвіду проведення наукових досліджень і підготовки різноманітних наукових текстів. Його призначення в тому, щоб підвищити якість інтелектуальних текстових продуктів і рівень підготовки дослідників.

Для студентів, викладачів, аспірантів, науковців, а також усіх, хто цікавиться сучасною наукою.

ISBN 978-966-619-247-2

УДК 001.8:35(042.3)

© Сурмін Ю. П., 2008

© Національна академія
державного управління
при Президентові України, 2008

ВСТУП

Сучасного вченого, як і вченого будь-якої іншої епохи, неможливо уявити без створення або експертизи того чи іншого тексту, різних типів якого стає так багато, що важко обійтися без спеціальної допомоги зі складання тих текстів, з якими найчастіше доводиться працювати вченому. Можна мати які завгодно дослідницькі таланти, але якщо немає умінь і навичок написання наукових текстів, то можна з упевненістю сказати, що досягнення і самореалізація такого вченого будуть мінімальними. Та й навряд чи взагалі без цього можна стати ученим. Можна навести десятки прикладів з історії науки, коли пріоритети тих або інших відкриттів закріплювалися не за тим ученим, що першим щось відкрив, а за тим, хто, по суті, повторив відкриття, але при цьому зумів донести його через талант написання різноманітних текстів до наукового співтовариства. Особливо це актуально в нашу епоху - епоху інформаційної цивілізації, коли успішна комунікація нерідко буває важливішою від наукового відкриття.

Тексти, з якими доводиться мати справу вченому, умовно можна розділити на дві групи: тексти, що він створює, і тексти, які йому доводиться використовувати у своїй діяльності або піддавати експертизі. Усі ці тексти створюють своєрідний текстовий простір, у якому перебуває вчений. При цьому ефективність науковця вимірюється здатністю створювати власні оригінальні тексти, поширювати їх і опанувати, застосовувати, переробляти й оцінювати інші тексти.

Це видання переслідує дві цілі. Перша полягає в тому, щоб дати уявлення про сформовані в науці вимоги стосовно різних жанрів текстів. Навряд чи у когось виникне сумнів у справедливості думки про те, що перш ніж почати писати, треба знати, що писати, опанувати сформовані норми листування. Також не викликає сумнівів і інше положення: важливо знати не тільки, що писати, а і як писати. Звідси випливає друга мета даної праці: дати характеристику найбільш складного, важко помітного і персонального - творчої складової самої роботи над науковими текстами. Для цього широко використовуються висловлювання відомих учених і особистий досвід автора.

Посібник складається з шістьох розділів. У першому розділі дається загальна характеристика тексту як деякої реальності, яку доводиться творити, осмислюються його структура, етапи роботи

над ним і особливості побудови. Текст розглядається в даному випадку як результат складної взаємодії наукового відображення об'єктів дослідження і прояву творчої особистості вченого. У другому розділі аналізуються окремі елементи тексту, що забезпечують відповідність тексту науковим і видавничим нормам, а також вимогам ВАК України. У третьому розділі осмислюються окремі різновиди наукового тексту, їх специфіка, особливості роботи над ними. Четвертий розділ дає опис одного з найважливіших наукових текстів - дисертації. При цьому докладно характеризуються кандидатська і докторська дисертації, основні документи для їхнього захисту. Досить часто важливим напрямом діяльності вченого виступає викладацька робота, тому п'ятий розділ присвячений навчальним текстам. Нарешті, оскільки значна кількість текстів потребує включення їх у систему наукової комунікації, то завершує посібник розділ, в якому розглядається презентація текстів.

Кожний розділ містить перелік основних понять, які в ньому використовуються, список контрольних питань, теми для статей і роздумів, а також резюме викладеного матеріалу. У кінці книги дається термінологічний словник ученого, а в додатках - нормативні вимоги до текстів.

Робота над книгою припускає не тільки прочитання її розділів і параграфів, а і, насамперед, самостійну підготовку текстів, які аналізуються в ній.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАУКОВОГО ТЕКСТУ

Основні поняття:

текст, науковий текст, структура наукового тексту, мова, стиль викладу, оглядовий текст, методологічний текст, емпірико-фактологічний текст, теоретичний текст, пояснювальний текст, додатковий текст, тезаурус.

1.1. Специфіка наукового тексту

Текст (від лат. *textum* - сплетення, побудова, зв'язок) являє собою знаково-мовну реалізацію деякої системи інформації. Його можна розглядати як деяку лінійну послідовність знаків, що задана деякими культурними кодами. Залежно від характеру цих кодів тексти можуть бути: письмові (алфавітні, піктографічні, формульно-математичні та ін.), усні, технотронні, що задаються за допомогою засобів радіо, звукозаписові, машинної пам'яті тощо.

Р.Барт писав, що в тому сучасному, новітньому значенні слова, яке ми прагнемо йому додати, текст принципово відрізняється від літературного твору: це не естетичний продукт, а знакова діяльність; це не структура, а структуроутворюючий процес; це не пасивний об'єкт, а робота і гра; це не сукупність замкнених у собі знаків, а наділений змістом, який можна відновити, простір, де окреслені лінії значеннєвих зрушень [1, с. 40].

Науковий текст виступає способом подання наукової інформації, результатом наукового дослідження. Він є тим інтелектуальним продуктом, що доводиться до наукової громадськості. Від якості тексту може залежати доля дослідження, його сприйняття науковим співтовариством, вплив цього дослідження на процес розвитку науки. Звідси випливають дві найважливіші функції наукового тексту: виклад змісту наукового дослідження і його презентація. Якщо перша функція ставить до тексту вимогу точного подання дослідження, усіх його складових - від постановки завдань до результатів їх вирішення, то друга функція передбачає деяку привабливість тексту для людей, що могли б їм зацікавитися.

Усі наукові тексти поділяються на констатації і міркування. У тексті констатації переважають сполучні (кон'юнктивні) і роз-

ділові (диз'юнктивні) зв'язки, у тексті-міркуванні - умовні (імплікативні). Текст-констатація містить результат ознайомлення з предметом думки, фіксує безсумнівність чого-небудь, затверджує дійсність чого-небудь, що здійснилося або здійснюється, що відбувається насправді. У тексті-міркуванні одні думки впливають з інших думок, деякі ставляться під сумнів, дається їхня оцінка, висуваються припущення [4, с. 254]. Крім того, виділяють також первинні і вторинні наукові тексти. Останні дають характеристику первинних текстів. До них відносять огляди, критичні статті, рецензії, реферати.

Можна виділити такі основні особливості наукового тексту порівняно з іншими видами текстових матеріалів. Насамперед, слід зазначити, що науковий текст має раціональний характер, він складається із суджень, умовиводів, побудованих за правилами логіки науки і формальної логіки. Отже, важливою його особливістю є широке використання понятійного, категоріального апарату науки. На відміну від художнього тексту, він не базується на образі, не активізує почуттєвий світ його читача, а орієнтований на сферу раціонального мислення. На відміну від публіцистичного тексту, він не припускає спрощення і користується понятійним апаратом. Його призначення не в тому, щоб змусити повірити, а в тому, щоб довести, обґрунтувати, аргументувати істину.

О.І.Ракітов обґрунтовано відзначив, що словник науки включає два види термінів. До першої групи належить невелике число так званих базисних слів, за допомогою яких визначаються всі інші, похідні терміни. При цьому базисні терміни можуть бути трохи розпливчасті, не цілком однозначні, зате похідні терміни, обумовлені за допомогою базисних, стають усе точнішими і точнішими, і практично їх можна вважати, на відміну від слів природної мови, цілком однозначними [111, с. 77].

Науковий текст написаний мовою тієї науки, яку він відображає. Тому цілком природно те, що він може бути незрозумілий або не зовсім зрозумілий для непрофесіонала. При розгляді тих або інших текстів від опонентів можна почути таку парадоксальну фразу: "Це мені не зрозуміло, тому це погано!". Науковий текст і не має бути зрозумілий кожному. У протилежному разі ми маємо справу не з науковим, а з публіцистичним текстом. Однак зловживання науковою термінологією може значно утруднити розуміння тексту навіть для фахівців.

Третьою особливістю наукового тексту є його жанровість. Науковий текст - це не просто текст, а певний його жанровий різновид: науковий звіт, дисертація, стаття, тези тощо. Жанр тексту забезпечує відповідність наукового знання ситуації його призначення.

Як об'єкт наукового осмислення науковий текст постає в трьох іпостасях.

По-перше, він сам виступає як продукт дослідження, тому що містить ті або інші наукові ідеї, обґрунтування, аргументації, тобто відоме або принципово нове знання. Він певним чином інституціоналізує наукове знання, закріплює його в науці, забезпечує наукову комунікацію.

По-друге, науковий текст виступає як джерело наукової методології і джерело фактологічної інформації, яку одержує і переробляє дослідник.

По-третє, він є деяким позитивним або негативним зразком інтелектуального продукту. Добре написаний текст змушує наслідувати, а невдалий текст приводить до формування в дослідника уявлень про те, як не треба писати. Гарний текст широко цитується, використовується для обґрунтування ідей, а поганий або не помічається науковим співтовариством, або виступає предметом критики.

Будь-яке наукове дослідження спирається на роботу з літературними джерелами, що вимагає володіння методами фіксації і збереження наукової інформації. При цьому в практиці роботи над текстами застосовуються кілька подібних методів.

Найбільш простим методом видається анотування тексту, яке являє собою фіксацію назви тексту і його авторів на бібліографічних картках і складання анотацій. Під анотацією розуміють найбільш загальний і короткий виклад основного змісту роботи. Звичайно обсяг анотації не перевищує однієї сторінки. В анотації виділяють найбільш великі розділи роботи із зазначенням суті змісту.

Більш інформативним є складання тез, кожна з яких являє собою кілька рядків тексту, що відображають зміст, від сторінки до розділів тексту. Звичайно тези викладаються мовою автора. Головне їх призначення - створити модель змісту тексту, яку можна було б осмислювати далі.

Широко використовується в практиці роботи з текстами конспектування, яке акцентує увагу на короткому, але точному відображенні тексту. При цьому обов'язково докладно фіксуються

найбільш суттєві думки автора із зазначенням сторінок у тексті-оригіналі. Конспект слугує для збереження основного змісту роботи. У ньому представлені тільки думки авторів роботи, що конспектується, а не тих, хто пише конспект. Останнім часом широкого розвитку набуває складання великих інформаційних баз, що включають конспекти значної кількості джерел. Така інформаційна база утворить електронну бібліотеку.

Ще більш інформативним є реферування, що являє собою складання реферату одного або кількох текстів. Реферат не тільки відображає зміст текстів, тобто являє собою конспект, але і містить думки й оцінки автора реферату. Звичайно в рефераті наводяться думки його автора з тих або інших положень тексту, його точка зору щодо розглянутих питань у тексті, а також оцінки переваг і недоліків, значення тексту для науки і практики.

Логічне моделювання тексту орієнтоване на складання логічної структури досліджуваного джерела, яке допомагає її укладачеві краще зрозуміти методологію і методику дослідження, майстерність викладу тощо.

Важливим джерелом інформації виступають інформаційні бази наукового дослідження, які створюються за допомогою комп'ютера. Перевага таких баз полягає в тому, що вони можуть містити величезні масиви упорядкованої інформації, що подана у певній формі. Варто підкреслити, що інформаційна база - це не просто інформація, що утримується в пам'яті комп'ютера, а проблемно-орієнтована й упорядкована інформація.

Наукові тексти виконують значну кількість функцій, які ретельно розглядають В.М.Шейко і Н.М.Кушнарєнко [150, с. 264]. На нашу думку, наукові тексти виконують свої функції в різних підсистемах суспільства. Щодо суспільства взагалі, то вони виконують такі функції, як збереження, передача та презентація результатів наукових досліджень. Якщо розглядати їх функціонування в системі науки, то найбільш важливими функціями наукових текстів є функція оприлюднення результатів наукового дослідження, пріоритету автора, підтвердження достовірності, новизни, а також апробації основних результатів дослідження. Стосовно автора тексти виступають засобами його творчої самореалізації, презентації, входження в наукове співтовариство.

1.2. Структура наукового тексту

Науковий текст являє собою опис наукового дослідження в цілому або яких-небудь його складових. Він є знаковою формою наукового знання. Варто підкреслити, що не можна створити науковий текст без проведення наукового дослідження. У протилежному разі створений текст буде в кращому випадку являти собою міркування з приводу теми дослідження, а в гіршому - реферат уже відомих робіт. Небезпечною оманю багатьох молодих людей є те, що вони орієнтовані на написання дисертації, а не на дослідження проблеми, а потім представлення її вирішення в тексті дисертації. Текст, написаний з такою установкою, досить часто являє собою сукупність деяких необґрунтованих, хоча і правильних тверджень. Він має нормативний, а не дослідницький характер, тому що висловити істину можна тільки одним способом - за допомогою її обґрунтування.

Важливими характеристиками наукового тексту є його проблемність, гіпотетичність, цілеспрямованість, зв'язність. Текст обов'язково відображає ту чи іншу проблему, висуває гіпотези, орієнтує на нове знання, характеризується доцільністю і раціональністю усіх положень, орієнтований на досягнення дослідницької мети та завдань.

Виділені особливості наукового тексту визначають його структуру. За найзагальнішого підходу науковий текст складається з трьох частин: постановочної, дослідницької і заключної.

У *постановочній частині тексту* визначаються проблема, мета і завдання, гіпотези і методи дослідження, а також відзначається зв'язок даного дослідження з іншими дослідженнями.

Дослідницька частина тексту дає опис проведеного дослідження й отриманих результатів.

У *заклучній частині тексту* робляться висновки і даються рекомендації для проведення подальших наукових досліджень і використання результатів у практичному житті.

Науковий текст являє собою своєрідну суміш кількох різновидів простих текстів: оглядового, методологічного, емпірико-фактологічного, теоретичного, пояснювального і додаткового.

1. *Оглядовий текст*, що являє собою огляд наукової літератури з досліджуваної проблеми. Оглядовій літературі в дисертаційних дослідженнях приділяється невиправдано багато уваги. Так,

у кандидатській дисертації він не повинен перевищувати 20% тексту. Разом з тим варто підкреслити те, що огляд літератури може суперничати за інтелектуальністю з будь-яким дослідженням, якщо він буде проведений за кількома параметрами:

а) з погляду відображення тих або інших сторін досліджуваного об'єкта в першоджерелах у світовій і вітчизняній науці;

б) в аспекті історіографічному, за допомогою нанизування обґрунтованих ідей на вісь часу, що дозволяє виявити пріоритети в наукових відкриттях, процес розвитку наукових ідей, що відображають дану проблему;

в) у географічному аспекті, коли дається огляд досліджень даної проблеми в різних країнах;

г) за допомогою класифікації авторів і їхніх здобутків за теоретико-методологічними підходами до вирішення даної проблеми.

Головне призначення оглядового тексту в тому, щоб забезпечити наукове обґрунтування предмета дослідження, установити межі цього дослідження, показати ступінь невивченості його окремих складових.

2. *Методологічний текст* як опис принципів, підходів, парадигм, методів та інших складових інструментарію дослідження. Цей текст слугує для обґрунтування й опису специфіки методології проведеного дослідження. Наявність цього тексту є гарантією проведення дослідження, яке відображається текстом.

3. *Емпірико-фактологічний текст* містить у собі опис фактологічної бази дослідження, класифікації й узагальнення фактів. Фактологічна база кожного дослідження характеризується своїми складовими, що мають бути чітко визначені. При цьому обов'язкове обґрунтування правомірності використання цих фактів у даному дослідницькому контексті. Наприклад, у низці випадків використовуються дані статистики проведених іншими дослідниками соціологічних досліджень. Важливо обґрунтувати можливість оперування цими даними в проведеному дослідженні.

4. *Теоретичний текст*, у якому дається виклад теоретичних аспектів бачення предмета дослідження, його пояснення з погляду сформульованих закономірностей, тенденцій, понять тощо.

5. *Пояснювальний текст*, що являє собою вербальну структуру, яка призначена для пояснення положень інших видів тексту. Це, по суті, різні примітки і пояснення, а також введення звітів, монографій, дисертацій, різні словники базових і додаткових понять, пояснення таблиць, діаграм, схем, планів, графіків, формул тощо.

6. *Додатковий текст.* Він може включати додаткові аргументи, унікальні факти, схеми, графіки, статистичний матеріал тощо. Звичайно додатковий текст розміщується в додатках до дисертації, звіту або монографії.

7. *Вторинний текст.* Прикладами вторинних текстів є анотації, реферати, конспекти, огляди, рецензії. Особливістю вторинного тексту є згортання й розгортання інформації. Основними видами згортання інформації є реферування, конспектування та фрагментування. Анотація дає інформацію про тему та задум, предмет розгляду для широкого кола читачів, реферат забезпечує відображення основних ідей тексту, фрагментування виокремлює в первинному тексті окремі інформаційні блоки. Розгортання інформації реалізується шляхом підготовки оглядів, критичних статей, рецензій, експертних оцінок. Призначення рецензії в оцінюванні первинного тексту, огляду - у забезпеченні зведеної характеристики кількох первинних текстів.

Найменшою одиницею наукового тексту є абзац, що не має бути довгим. Досвідчені дослідники підтверджують, що для оптимального сприйняття він має містити 7 плюс - мінус 2 окремих висловлення.

Мистецтво підготовки наукового тексту полягає в тому, щоб не тільки рельєфно відобразити окремі складові наукового тексту, а й інтегрувати їх у цілісність.

1.3. Загальні вимоги до наукового тексту

Наукова праця являє собою особливий жанр текстів. Вона поєднує у своєму складі наукове дослідження з його обґрунтуванням. Це визначає ту обставину, що в першій частині роботи дається характеристика сучасного стану досліджуваної галузі науки, викладаються теоретичні й методологічні положення наукового дослідження, дається характеристика його основних етапів й отриманих результатів. На наступних сторінках дається обґрунтування вирішення сформульованої раніше проблеми і наводяться результати й напрями їхнього впровадження.

При написанні наукової праці необхідно враховувати такі обставини:

1. *Текст роботи має бути чітко структурованим*, поділятися на розділи і параграфи. Більш дрібні форми дроблення тексту не мають сенсу, оскільки на малій кількості сторінок досить важко викладати матеріал. Потрібно прагнути того, щоб кожен розділ

роботи являв собою самостійне наукове дослідження з деякої складової загальної проблеми, щоб кожна складова була викладена в тексті і щоб одночасно текст був цілісним, а не фрагментарним.

2. *Крім розподілу тексту на розділи і параграфи, він має більш деталізований розподіл на значеннєві частини, абзаци і речення, що вимагають спеціального пророблення.* Варто пам'ятати, що надмірне дроблення тексту утрудняє його сприйняття. Тому всі абзаци мають бути обґрунтованими і зводитися до викладу однієї думки. Споріднені думки, присвячені одній темі, можуть утворювати елементарну рубрику тексту і т.ін.

3. *Текст роботи має відрізнятися композиційністю.* Термін "композиція" означає зіставлення, додавання, сполучення, поєднання в єдине ціле у певному порядку, співвідношення сторін, що разом складають (компонують) визначену форму. При цьому таке складання частин, додавання елементів у певному порядку, їхній взаємозв'язок забезпечують перехід створюваного в гармонію цілого. Теорія композиції висуває такі вимоги до тексту роботи, як цілісність, закінченість, симетричність, ритмічність.

4. *Текст не має бути декларативним.* Для того щоб зробити висновки про який-небудь процес або явище, обов'язково потрібно застосувати деякі аналітичні процедури: порівняти об'єкти між собою, виявити специфіку, знайти тенденцію (до зростання, стабілізації, зниження) і т.ін. Текст роботи вимагає логічно-последовного викладу.

5. *Сприятливі можливості для написання роботи створює системний підхід, що забезпечує текст системною логікою.* Виклад тут значно полегшується, тому що змушує шукати особливості складу, структури системи, виділяти її зовнішні і внутрішні функції, шукати системоутворюючі фактори.

6. *Написання наукової праці з погляду творчого підходу аналогічне написанню шкільного твору з літератури.* Якщо учень добре вивчив і обміркував літературні джерела, узагальнив свої спостереження, сконцентрував життєвий досвід, то запускаються творчі механізми осяяння, і текст починає складатися сам собою. Це досить часто не відбувається у дорослих людей, оскільки процес створення вони намагаються замінити процесом інтегрування чужих думок, а нерідко - механічним "склеюванням" шматків чужого тексту.

7. *При викладі матеріалу необхідно уникати понять, які не можна однозначно інтерпретувати.* Таких понять у мові нагромадилося досить багато. Головне лихо від них у тому, що вони

тільки створюють ілюзію вирішення проблеми. До цих понять варто віднести такі вислови, як "підвищити", "розширити", "поліпшити", "активізувати", "реформувати". Вживання цих понять обов'язково вимагає конкретизації: як, яким шляхом це можна зробити.

8. *Цифри і факти в тексті можуть вигідно вирізняти його серед інших, а можуть виступити і його істотним недоліком.* Перший випадок спостерігається тоді, коли цифри вживаються вдало, всебічно осмислюються, а другий - коли текст ними переповнений і висновки не впливають із набору фактів.

9. *У тексті не має бути повторів.* Це особливо стосується заключних висновків і практичних рекомендацій. Нерідко магістранти і дисертанти безпосередньо переносять висновки розділів роботи в її висновок. Це неприпустимо. При написанні висновку автор повинен вийти на новий рівень систематизації й узагальнення пропонованих висновків і рекомендацій.

10. *Текст має бути завершеним, являти собою деяку цілісність.* Для текстів низької якості характерна фрагментарність, яка є ознакою відсутності цілісності.

11. *Науковий текст, як правило, позбавлений авторського "Я", що відходить на другий план і досить часто замінюється "Ми" для того, щоб краще відобразити авторську позицію.* Але найкраще в тексті використовувати безособову форму викладу.

12. *Науковий текст має відрізнятися стислістю і ясністю викладу, відповідати сформованій формулі "Думкам просторо, а словам тісно".* Ця вимога передбачає запобігання повторам, багатослівності, неточним зворотам, непотрібним словам, значеннєвим асоціаціям і т.ін. Він повинен бути максимально точним і чітким. Особливо сильно псують якість тексту канцеляризми, що додають текстові казенності, і тавтологія, тобто повторення того самого, тільки різними словами.

13. *Значне поліпшення тексту наукової праці спостерігається тоді, коли автор спеціально перечитує текст із погляду стилю викладу, мови, його літературної якості.* Для цього необхідно звернути особливу увагу на його редагування, внесення виправлень і змін. При побудові пропозицій потрібно прагнути до їх стислості й узгодження відмінків.

Суттєвим недоліком текстів багатьох наукових робіт, особливо тих, які належать авторам-початківцям, є те, що такі тексти несуть на собі печатку процесу дослідження, що, як відомо, пов'язане з помилками, тимчасовими припущеннями, вивченням до-

даткової літератури. У цьому плані методично корисною може бути рекомендація перевіряти створені тексти на їх відповідність сформованому плану викладу, усім його пунктам, підпунктам, питанням [4, с. 272].

Оформлення наукової праці має цілком відповідати вимогам, що ставляться до наукових рукописів перед друком. Відповідно до них наукова праця друкується за допомогою комп'ютера на одному боці аркуша білого папера формату А4 через два інтервали між рядками до 30 рядків на сторінці. Мінімальна висота шрифту не повинна перевищувати 1,8 мм.

Текст роботи необхідно друкувати, залишаючи поля таких розмірів: ліве - не менше 20 мм, праве - не менше 10 мм, верхнє - не менше 20 мм, нижнє - не менше 20 мм. Шрифт друку має бути чітким, рядок - чорного кольору середньої жирності. Чіткість друку тексту повинна бути однаковою.

Вписувати в текст роботи окремі іноземні слова, формули, умовні знаки можна чорнилом, тушшю, пастою тільки чорного кольору, при цьому яскравість вписаного тексту повинна наближатися до яскравості основного тексту.

Друковані помилки, описки і графічні неточності, що виявляються в процесі написання роботи, можна виправляти підчищенням або зафарбовуванням білою фарбою і нанесенням на цьому місці або між рядками правленого тексту машинописним способом.

Заголовки текстів у тексті не повинні бути громіздкими. Потрібно пам'ятати жартівливий закон Макговерна: "Чим довша назва роботи, тим менш значна вона сама" [55, с. 195]. Заголовки структурних частин роботи "ЗМІСТ", "ВСТУП", "РОЗДІЛ", "СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ", "ВИСНОВКИ", "ДОДАТКИ" друкуються великими літерами. Заголовки параграфів друкуються малими літерами (крім першої великої) з абзацним відступом. На початку параграфа зазначається його номер, перша частина якого відображає номер розділу, а друга - його положення в розділі, наприклад 3.2 означає другий параграф третього розділу. Наприкінці заголовка крапка не ставиться. Відступ між заголовками повинен складати 3-4 інтервали. Кожну структурну частину роботи потрібно починати з нової сторінки.

У загальний обсяг роботи не входять додатки, список використаних джерел, таблиці і рисунки, що займають цілком площу сторінки. Але всі сторінки роботи підлягають наскрізній нумерації. Нумерація сторінок, розділів, параграфів, пунктів і підпунктів, ри-

сунків, таблиць, формул здійснюється арабськими цифрами без знака №.

Першою сторінкою роботи є титульний аркуш, що включається до загальної нумерації сторінок роботи. На титульному аркуші номер сторінки не ставиться, а на наступних сторінках номер проставляється в правому верхньому куті сторінки без крапки наприкінці номера.

Для визначення обсягу наукового тексту використовуються такі поняття, як "авторський аркуш", "обліково-видавничий аркуш", "умовний друкований аркуш". Авторський аркуш - це одиниця обсягу авторського твору, яка вимірюється 40 000 друкованих знаків, включаючи усі літери, розділові знаки, пробіли між словами. У текстовому вигляді він містить 20-24 сторінки друку. Обліково-видавничий аркуш відповідає за обсягом авторському аркушу, використовується у видавничому плануванні та обліку роботи редакторів та коректорів. Умовний друкований аркуш - це одиниця виміру обсягу видання, яка відповідає друкованому аркушу обсягом 60x90 см. Він використовується для розрахунку друкованого обсягу видань різних форматів. Для цього введені спеціальні коефіцієнти (0,93 - для формату 60x84; 1,29 - 70x100; 1,17 - 70x90; 1,4 - 70x108; 1,25 - 75x90; 1,68 - 84x108).

1.4. Етапи роботи над науковим текстом

Деякі дослідники виступають прихильниками щоденного створення наукового тексту, роботи не за принципом "ні дня без рядка", а за принципом "ні однієї дослідницької дії без рядка".

Однак перш ніж писати роботу, потрібно чітко відповісти собі на кілька запитань: *"для чого хочеш писати?"*, *"стосовно чого хочеш писати?"*, *"що хочеш писати?"*, *"для кого хочеш писати?"*, *"як хочеш писати?"*.

Запитання *"для чого хочеш писати?"* передбачає з'ясування мети написання тексту, деякого надзавдання його створення, усвідомлення якого сприяє виникненню позитивної мотивації. Питання *"стосовно чого хочеш писати?"* змушує визначитися зі змістом наукового матеріалу: або це буде опис проведеного експерименту, або результатів усього дослідження, або це буде постановка проблеми з оглядом літератури, або її вирішення і т.ін. Запитання *"що хочеш писати?"* вимагає з'ясування жанру тексту, оскільки кожен жанр ставить свої вимоги не тільки до форми, а і змісту тексту:

мова йде про наукову статтю, тези, дисертацію тощо. Запитання "для кого хочеш писати?" вимагає визначитися з адресатом тексту, що може бути призначений для наукового журналу або збірника статей, або, як дисертація, - для ВАК тощо.

Нарешті, запитання "як хочеш писати?" змушує замислитися з приводу часу, що буде витрачений на написання, техніки підготовки й обробки тексту і т.ін. Відповіді на ці запитання органічно пов'язані між собою і можуть допомогти сформуванню задуму роботи, визначити зміст і форму викладу.

Створення наукового тексту передбачає кілька етапів роботи.

Починається робота над текстом з виділення отриманого автором знання, що ще не введено в науку, не інституціоналізовано в ній. Автор проводить самостійно експертизу новизни цього знання і доходить висновку про необхідність публікації отриманих результатів.

Далі порядок роботи задається структурою наукового тексту. При цьому спочатку створюється постановочна частина тексту, яка дає опис основних параметрів дослідження і визначає місце отриманого знання в науковому співтоваристві. Потім дається опис власне дослідження і його результатів. Основна увага приділяється обґрунтуванню результатів і їх новизни. Завершують текст висновками і практичними рекомендаціями, що формулюються відповідно до отриманих результатів.

Важливим засобом організації інтелектуальної праці зі створення тексту є план - короткий запис, що:

- 1) відображає послідовність викладу думки і її узагальнення;
- 2) розкриває зміст тексту;
- 3) відновлює в пам'яті зміст джерела;
- 4) заміняє конспект і тези;
- 5) допомагає складанню записів різного роду (доповідь, повідомлення, звіт);
- 6) поліпшує зроблений запис;
- 7) прискорює пророблення джерела інформації;
- 8) організовує самоконтроль;
- 9) зосереджує увагу і стимулює заняття;
- 10) використовується, щоб відновити в пам'яті добре знайомий текст [1, с. 211].

У процесі підготовки великих текстів доцільно використовувати план-проспект, у якому дається розшифровка змісту кожного пункту плану тексту.

При написанні тексту широко використовується робота з джерелами, інформаційними базами, бібліотеками, Інтернет-ресурсами. При цьому важливо визначитися з рівнем досягнень інших дослідників у вирішенні тієї проблеми, що розглядає автор створеного тексту. Це визначає напрями і характер посилань на тих або інших авторів. Посилання можуть бути:

- 1) *констатуючими* той чи інший рівень розуміння даної проблеми іншими дослідниками;
- 2) такими, що *підтверджують точку зору автора* тексту;
- 3) *критичними*, що виступають найважливішою умовою предметності наукової критики.

Найбільш складне в роботі над текстом - це доведення його до остаточного варіанта. Причому сам автор найчастіше не знає, скільки ж часу займе "чищення" тексту, його літературна обробка, додавання таких якостей, що інтуїтивно можна назвати "живість" і "свіжість" викладу. У багатьох авторів на цю роботу просто не вистачає ні навичок, ні терпіння. У результаті текст виявляється неохайним, неточним, казенним тощо. За це його автор може поплатитися мікрострессами при прочитанні свого твору в журналі або почути суто філологічні зауваження від опонента статті або дисертації.

1.5. Навички написання текстів та їх формування

Навички написання наукових текстів вимагають спеціальних зусиль з їх формування. У цьому зв'язку можна дати кілька порад щодо володіння навичками письма:

1. Прочитайте кілька книг з написання і редагування текстів, у яких розглядаються типові помилки, що роблять недосвідчені автори текстів. Ці помилки потрібно запам'ятати і більше їх не допускати.
2. Виберіть серед прочитаних вами книг тих авторів, хто найбільш успішний у наукових публікаціях і широко цитується, перечитайте і переосмисліть їх роботи в аспекті вимог до тексту, постарайтеся запозичити найбільш вдалі прийоми написання. Постійна увага до прийомів написання, безсумнівно, сприятиме виробленню літературного смаку, формуванню власного гарного стилю викладу.

3. Намагайтеся до опублікування тексту одержати критичні зауваження з боку фахівців і переосмислити їх. Незабутнє враження на авторів текстів звичайно справляють їхні зустрічі і бесіди щодо тексту з редакторами, які добре знають, що таке якісний науковий текст. Звичайно до цього автори бачать тільки думку в тексті і не бачать помилки, невдалі звороти, тобто недоліки викладу думки. Після спілкування з редактором відкривається "третє око", з'являється специфічно редакторське бачення тексту.

4. Чітко освоюйте нормативні вимоги до текстів (вимоги ВАК України до наукових статей і дисертацій, вимоги редакцій до публікацій у тих або інших журналах і наукових збірниках).

5. Перед підготовкою тексту необхідно чітко сформулювати наукову ідею, що має бути викладена. Деякі автори спеціально обмірковують ідею тексту, багато читають, мобілізують понятійний апарат, що приводить до підвищення якості тексту.

6. При створенні тексту необхідно стимулювання творчої мотивації, інакше гарна ідея втратиться в нудному викладі. Головне тут у тому, щоб з'явилася впевненість у собі і бажання створити, принаймні, гарний доробок.

7. Для того щоб навчитися добре писати, потрібно якнайбільше писати, доводити результати написання до публікації. При цьому слід пам'ятати, що перші тексти, як правило, бувають невдалими. Тому потрібно намагатися їх не публікувати. Принципово важливо домагатися того, щоб написані тексти подобалися самому авторові. Перш ніж опублікувати текст, його обов'язково потрібно удосконалити: врахувати вимоги друкованого видання, уточнити думки, надати необхідну форму тощо.

8. Необхідно набувати звички до перероблення, доробки і переробки текстів. Потрібно пам'ятати: хоч би з яким творчим запалом ви створювали первісний текст, у ньому обов'язково є недоробки і навіть помилки, побачити які завадило натхнення. При переробці тексту до нього необхідно підходити не тільки з позицій творця, а й критика. Виявлені недоліки легше усунути самому, ніж потім одержувати зауваження від фахівців. Важливо, однак, підкреслити, що натхнення та задоволення рідко відвідують ученого, що допрацьовує текст. Сама по собі ця діяльність вимагає напруженості, уважності і не супроводжується значними відкриттями й переживаннями радості від них. Тому себе тут потрібно змушувати працювати. Досвід підказує, що текст найкраще переробляти

через якийсь час, коли вгасають емоційні замилювання його досконалістю і його недоліки оголюються, що називається, самі собою.

Цікаві рекомендації для вченого, який пише, дає видатний канадський учений Г.Сельє:

- Перші кроки самого процесу писання - найважчі. Після того як цей бар'єр подоланий, усе піде по інерції. Не починайте роботу, якщо ви втомилися від попередньої підготовки; нехай напередодні у вас буде досить часу, щоб привести все в повну готовність. А потім, ранком, починайте на свіжу голову.

- Не починайте писати занадто рано, коли не вистачає аргументів, а ентузіазму предосить.

- Уважно ставтеся до заголовків. Наскільки можливо, заголовок статті має бути зрозумілий навіть неспеціалістам.

- Використовуваний словник повинен відзначатися простою і точністю. Не треба боятися застосування незвичайного слова, якщо воно краще від будь-якого іншого може передати вашу думку, але жаргону варто уникати, але тільки не ціною зайвої багатослівності й туманності викладу.

- Потрібно уникати різних форм, що ввійшли у звичний вжиток, перебільшення, скажімо, опису кожної значимої зміни як помітної або яскраво вираженої. Не слід говорити про "ретельне обстеження" або "високоточне зважування", якщо це обстеження і зважування виконувалося звичайним чином.

- Керуючись похвальною скромністю, деякі автори доходять до крайності в запеклих спробах уникнути вживання займенника "я". На наш погляд, усе залежить від того, як часто говорять "я" і в якому зв'язку [115, с. 329-336].

Навички написання формуються тільки тоді, коли вони стають предметом спеціальної уваги з боку автора. Гасло літераторів "Ні дня без рядка!" має бути гаслом і вченого, якому потрібно пам'ятати, що мало зробити наукове відкриття, виділити закономірності, побудувати унікальний метод дослідження. Необхідно ще донести результати наукових досліджень, принаймні, до двох категорій людей: учених, які працюють у даній галузі знання, і практиків, що здійснюють перетворення наукових ідей у технічні зразки, предмети споживання, засоби діяльності. Однак завжди потрібно пам'ятати пораду А.П.Чехова про те, що письменник повинен багато писати, але не повинен поспішати. Поспішність - ворог науки і ворог написаного в науці.

Резюме

Науковий текст виступає способом подання наукової інформації, результатом наукового дослідження. Він є тим інтелектуальним продуктом, що доводиться до наукової громадськості. Для нього, порівняно з іншими видами текстових матеріалів, характерні такі основні особливості: науковий текст має раціональний характер, широко використовує понятійний, категоріальний апарат науки, написаний мовою тієї науки, яку він відображає.

За найзагальнішого підходу науковий текст складається з трьох частин: постановочної, дослідницької та заключної. Він являє собою вербальну структуру, що уявляється як своєрідне поєднання кількох різновидів текстів:

- оглядовий текст, що являє собою огляд наукової літератури з досліджуваної проблеми;
- методологічний текст як опис принципів, підходів, парадигм, методів та інших складових дослідження;
- емпірико-фактологічний текст, який містить у собі опис фактологічної бази дослідження, класифікації й узагальнення фактів;
- теоретичний текст, у якому викладаються теоретичні аспекти бачення предмета дослідження;
- пояснювальний текст, який являє собою вербальну структуру, що призначена для пояснення тих чи інших положень інших видів тексту;
- додатковий текст, що містить матеріали, що дають змогу поглибити наукові положення;
- вторинний текст, який створюється на базі первинного тексту й використовується для збереження, накопичення, переробки та втілення інформації в практичному житті.

Науковий текст не має бути декларативним, він повинен вирізнятися чітким структуруванням, композицією, характеризуватися системністю і логічною послідовністю викладу, бути завершеним, являти собою деяку цілісність. У ньому варто уникати понять, які не можна однозначно інтерпретувати, повторів.

Навички наукового написання не виникають без спеціальних зусиль з їх формування, що вимагає: читання спеціальних книг щодо написання і редагування текстів, у яких розглядаються типові помилки, що роблять недосвідчені автори текстів; критичного

осмислення тексту й одержання зауважень з боку фахівців; освоєння нормативних вимог до текстів; перед їх підготовкою необхідно чітко сформулювати наукову ідею, що має бути викладена, обміркувати її, а також стимулювати творчу мотивацію, набувати звички до перероблення, доробки тексту.

Питання для підготовки і самоконтролю

1. У чому виражається специфіка наукового тексту?
2. Які основні складові наукового тексту?
3. Обґрунтуйте вимоги до наукового тексту.
4. Які основні недоліки наукових текстів?
5. Назвіть етапи роботи над науковим текстом?
6. Які навички необхідні для написання наукового тексту?
7. Як формуються навички написання наукового тексту?

Теми для статей і роздумів

1. Еволюція наукового тексту в умовах інформаційної цивілізації.
2. Текстовий аспект творчості.
3. Досвід написання наукових текстів видатних учених і можливості його використання у процесі підготовки наукових текстів.
4. Психологічні аспекти роботи над науковим текстом.

РОЗДІЛ 2 ЕЛЕМЕНТИ НАУКОВОГО ТЕКСТУ

Основні поняття:

ілюстративний матеріал, таблиця, посилання, скорочення, додаток, літературне джерело.

2.1. Ілюстрації

Ілюстративний матеріал наукового дослідження - це комплекс зображень, що безпосередньо пов'язані з тими чи іншими етапами, змістом і методами наукових досліджень. Основними видами ілюстративного матеріалу в науковому тексті є креслення, технічні рисунки, схеми, фотографії, репродукції, діаграми, карти і графіки. Призначення таблиць, графіків і діаграм у тому, щоб подавати точну інформацію для підтвердження кількісних взаємозв'язків між явищами. Рисунки і фотографії слугують для ілюстрації якісних (але не кількісних) аспектів дослідження. Призначення їх також у наочності подання й інтерпретації фактів. Що стосується фотографій, то Г.Сельє констатує: "Фотографія повинна показувати не середні виміри, а такі, котрі найкраще ілюструють процес, що відбувається, якщо, зрозуміло, це ясно представлено в тексті" [115, с. 336].

Підпис під ілюстрацією повинен включати чотири основних елементи: найменування графічного сюжету з його порядковим номером, тематичний заголовок ілюстрації, що містить текст стислої характеристики зображеного, а також експлікацію, яка будується так: деталі сюжету позначають цифрами, що виносять з відповідним супровідним текстом.

Ілюстрації необхідно подавати в науковій праці безпосередньо після тексту, де вони вперше згадуються, або на наступній сторінці. Вони нумеруються послідовно в межах розділу. Номер ілюстрації повинен складатися з номера розділу і порядкового номера ілюстрації. Наприклад, "Рис. 1.2" означає другий рисунок першого розділу.

Подібним чином нумеруються і таблиці. Наприклад, "Таблиця 1.2" означає другу таблицю першого розділу. При перенесенні частини таблиці на іншу сторінку слово "Таблиця" і номер її вказують один раз праворуч над першою частиною таблиці, над

іншими частинами пишуть слова "Продовження табл." і вказують номер таблиці, наприклад "Продовження табл. 1.2". Аналогічно ведеться і нумерація формул, що пишуть біля правого поля аркуша на рівні відповідної формули в круглих дужках, наприклад (3.1) - перша формула третього розділу.

Використані ілюстрації мають бути чіткими. У рукописі вони виконуються чорнилом, тушшю або чорною пастою. У роботі необхідно використовувати оригінальні ілюстрації й оригінали фотознімків. Самі фотознімки, якщо вони менше формату А4, наклеюються на стандартний аркуш білого паперу. Ілюстрації повинні мати назву, яка розміщується під ілюстрацією після її номера.

При ілюструванні наукової праці необхідно дотримуватися деяких правил, що склалися в практиці:

- ілюстрації необхідно застосовувати тільки тоді, коли вони дають змогу краще подати і зрозуміти науковий матеріал;
- ілюстрації повинні обов'язково бути з відповідними вербальними поясненнями;
- ілюстрація повинна мати цілком визначене місце в тексті, бути "прив'язаною" до тексту;
- при ілюструванні дисертацій найбільш складні ілюстрації найкраще поміщати в додаток;
- стиль оформлення ілюстрацій має бути єдиним і відповідати встановленим до них вимогам;
- при підготовці ілюстрацій необхідно враховувати можливість їхньої поліграфії.

2.2. Таблиці

У науковому тексті часто використовують таблиці, що виступають способом подання матеріалу. За формою таблиця - це вертикально і горизонтально упорядковане розміщення тексту відповідно до деяких заголовків. Таблиця слугує для розміщення як текстового, так і цифрового матеріалу. У науковому дослідженні вона виконує досить різноманітні функції, що мають як дослідницький, так і формальний характер:

- ілюстративну функцію, коли таблиця ілюструє деякий текст, обслуговує його або є рівнозначною тексту;
- репрезентації значного інформаційного масиву, коли таблиця виступає способом компактного подання матеріалу;

- класифікації, коли таблиця виступає формою класифікації, у якій стовпці її є сутнісними характеристиками досліджуваних об'єктів, а рядки - видами об'єктів, і навпаки;

- моделюючу функцію, коли таблиця на підставі сутнісних характеристик об'єкта виступає як модель, що пояснює даний об'єкт.

Таким чином, таблиця може бути як результатом раціонального оформлення наукової праці, так і продуктом дослідження.

Кожна таблиця повинна обов'язково мати назву, що розміщується над таблицею і друкується паралельно текстові. Назву і слово "Таблиця" починають звичайно з великої букви. Назву не підкреслюють.

Таблиця 2.1

Назва таблиці

Заголовок	Заголовки граф		Заголовки граф	
	Підзаголовки граф	Підзаголовки граф	Підзаголовки граф	Підзаголовки граф
Заголовки рядків				
Заголовки рядків				
Заголовки рядків				

Заголовки граф мають бути короткими. Рекомендується уникати повторів тематичного заголовка в заголовках граф, одиниці виміру позначаються в тематичному заголовку, виносити в загальний заголовок слова, що повторюються. Заголовки граф повинні починатися з великих літер, підзаголовки - з малих, якщо вони складають одне речення із заголовком, і з великих, якщо вони є самостійними. Висота рядків повинна бути не менше 8 мм. Графи з порядковими номерами включати в таблицю не потрібно.

У роботі таблиця розміщується після першого згадування її в тексті так, щоб її можна було читати без повороту переплетеного блоку дисертації або з поворотом за стрілкою годинника. Таблицю з великою кількістю рядків можна перенести на наступну сторінку. При цьому назву залишають тільки над першою частиною. Таблиці з великою кількістю граф можна поділити на частини й розміщувати одну частину під іншою в межах сторінки. Якщо рядки або графи таблиці виходять за формат сторінки, то в першому випадку в кожній частині таблиці повторюють її головку, в іншому - боковик.

Якщо текст, який повторюється в графі таблиці, складається з одного слова, його можна замінити знаком повторення; якщо з двох або більше слів, то при першому повторенні його замінюють словами "Те саме", а далі - відповідним знаком. Ставити знак повторення замість цифр, марок, знаків, математичних і хімічних символів, що повторюються, не можна. Якщо цифрові або інші дані в якому-небудь рядку таблиці відсутні, то в ньому ставлять прочерк.

2.3. Посилання

Посилання на першоджерела зародилися в далекій давнині. У середньовіччі релігійна схоластична філософія була просто немислима без посилань. Усе це визначило його як джерело знання авторитету, посилання на який забезпечувало гарантії істини міркувань.

У науковому дослідженні неможливо обійтися без посилань, тому що вони виконують у ньому кілька функцій:

1. Інструментальну, яка виражається в тому, що посилання виступають засобами опису об'єкта, предмета, виявлення проблеми, формулювання гіпотез, тобто інструментом дослідження.
2. Кон'юнктуру, яка полягає в тому, що вони використовуються через популярність цитованих джерел і знання їх повинне демонструвати компетентність ученого, особливо якщо авторами робіт, що цитуються, є відомі дослідники і/або від них залежить доля наукового дослідження, у якому вони виступають як рецензенти, опоненти і т.ін.

Г.Сельє висловлює думку стосовно посилань, яка може принести реальну користь у позбавленні наукових текстів від надмірності посилань: "Тільки в оглядових статтях і в бібліографічній літературі посилання повинні зводитися до мінімуму, необхідного для належного визнання більш ранніх досліджень і для того, щоб була ясна основа, на якій ґрунтується нова робота. Посилання варто також використовувати замість великих описів складних експериментальних процедур, що вже описувалися. Тільки новачків захоплює власна здатність наводити величезний перелік літератури, до якого читачі все одно звертаються досить рідко" [115, с. 336].

У процесі цитування існує кілька проблем, що перешкоджають підвищенню ефективності наукового цитування. Г.М.Добров

і О.О.Корінний виділили такі специфічні фактори, що впливають на цитування:

1. Вплив типу документа. Оглядові і навчальні статті мають, як правило, більшу бібліографію, ніж спеціальні наукові повідомлення. Ці статті можна цитувати частіше, тому що в них викладається матеріал систематизований і в більш доступній формі.

2. Дата публікації матеріалу. Щойно опубліковані матеріали і ще "не засвоєні" споживачем, а також ті, що видані давно й містять застарілі відомості, цитуються звичайно рідше, ніж опубліковані порівняно недавно.

3. Самоцитування автора. Іноді цитуються роботи, що не стосуються теми.

4. Цитування на основі списків бібліографії без звертання до оригіналу.

5. Цитування з кон'юнктурних мотивів. Використання авторитету вченого, згадування "модних" робіт і напрямів досліджень, демонстрування ерудиції і т.ін.

6. Нерозуміння ідей колегами. Наслідком цього є відсутність посилань на публікації, що містять такі ідеї.

7. Наявні традиції цитування. Вони не передбачають посилань на нові й перспективні форми зв'язку, що здобувають усе більшу питому вагу (особисті контакти, листи, препринти, рукописи, неопубліковані звіти і матеріали заходів науково-технічної пропаганди).

8. Мовні бар'єри, що перешкоджають поширенню наукової інформації.

9. Малі тиражі публікацій [30, с. 188-189].

При цьому для дослідників істотним є знання типу посилань, які можна класифікувати за кількома аспектами: 1) залежно від змісту посилання (що цитують?); 2) через цитування (чому цитують?); 3) за типом джерела цитування: посилання на журнальні статті, книги, звіти, збірники доповідей і т.ін.; 4) за авторитетністю і науковою значущістю того, що цитується, і документа, що цитує [30, с. 190].

При написанні наукової праці обов'язково потрібно давати посилання на кожну цитату, запозичену думку, цифру, приклад - на того автора, у якого вони запозичені. Відсутність посилань змушує розглядати роботу як плагіат, а зведення її до посилань - як реферат. Наявність посилань характеризує етику дослідника, його порядність стосовно наукового співтовариства.

Посилання в тексті на літературне джерело даються в квадратних дужках. При цьому перша цифра вказує номер літературного джерела в наведеному наприкінці роботи списку використаних джерел, а друга цифра вказує ту сторінку, з якої запозичена цитата, цифра, факт і т.ін. Наприклад [13, с. 34] означає посилання на 34 сторінку джерела № 13. У тому випадку, якщо точність цитування не є істотною, а важлива сама думка, запозичена в автора, то авторський текст викладається вільно в межах думки, що цитується, але посилання все одно дається. При огляді літератури з досліджуваної проблеми може застосовуватися посилання на все джерело.

2.4. Список використаних джерел

Список використаних джерел - найважливіший елемент бібліографічного апарату наукового дослідження. Він міститься наприкінці роботи, але готується на самому початку її написання. При цьому потрібно постаратися скласти найбільш повний список тих джерел, що використовувалися в роботі. У списку не повинно бути зайвих, "модних" робіт, а включаються наступні їх види:

1) основні державні документи, Конституція України, закони України, укази Президента України, постанови Верховної Ради України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, доповіді і виступи державних діячів України;

2) наукові монографії, присвячені об'єкту дослідження і деяким аспектам предмета, що вивчається;

3) наукові монографії, що розглядають ті чи інші аспекти предмета дослідження;

4) наукові статті в журналах, що висвітлюють ті або інші аспекти предмета дослідження;

5) літературні джерела, що дають характеристику тим методам дослідження, що застосовуються при проведенні дослідження;

6) документи державної статистики, архівів, звіти соціологічних та інших досліджень, документи і звіти місцевих органів державної влади і місцевого самоврядування, що містять аналізовану інформацію;

7) публікації в засобах масової інформації (газетах, журналах, Інтернеті), що акцентують проблему або вказують на способи її вирішення;

8) зарубіжні публікації на іноземних мовах з тих або інших аспектів наукової праці;

9) власні публікації автора роботи.

Бібліографічний опис дисертації оформлюється згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 "Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання". Він складається з елементів, які поділяються на обов'язкові та факультативні. У ньому можуть бути тільки обов'язкові чи обов'язкові та факультативні елементи. Обов'язкові елементи містять бібліографічні відомості, які забезпечують ідентифікацію документа. Їх наводять у будь-якому описі. Проміжки між знаками та елементами опису є обов'язковими і використовуються для розрізнення знаків граматичної і приписної пунктуації. У списку опублікованих праць здобувача, який наводять в авторефераті, необхідно вказати прізвища та ініціали всіх його співавторів незалежно від виду публікації [99, с. 9].

Список літератури має самостійну нумерацію в порядку цитування або за алфавітом прізвищ авторів чи перших слів назв, якщо автори не зазначені.

Авторів-однофамільців розміщують за алфавітом їхніх ініціалів, а роботи одного автора - за алфавітом заголовків його робіт або відповідно до хронології їх написання.

При визначенні літературного джерела - книги, брошури, журналу - необхідно інформацію подавати в такому порядку:

- прізвище й ініціали автора (якщо автор не зазначений, то наводяться відомості про інших осіб, що брали участь у написанні книги, - редакторів, укладачів тощо);

- назва друкованого видання;
- місце видання;
- назва видавництва;
- рік видання;
- кількість сторінок роботи.

Наприклад: Сурмін Ю.П., Туленков М.В. *Методологія і методи соціологічних досліджень.* - К.: МАУП, 2000. - 304 с.

При внесенні в список статті, опублікованої в книзі, газеті або журналі, дані наводяться в такому порядку:

- автор статті;
- назва статті;
- назва книги (газети, журналу);
- рік видання книги (газети, журналу);

- номер газети (журналу);
- сторінки, що займає стаття.

Наприклад: Сурмін Ю.П. Аналітична діяльність у державному управлінні: технологічний аспект // Актуальні проблеми державного управління. - Д.: ДФ УАДУ, 2000. - Вип. 3 (3). - С. 27-48.

При підготовці дисертацій досить часто її список будується не за алфавітом, а в порядку цитування робіт, що дозволяє авторів уникнути посилання на ті роботи, що не стосуються теми його дослідження, а опонентів це дає можливість краще проконтролювати простір цитування.

2.5. Скорочення і додатки

Скорочення і додатки відіграють у науковому тексті загальну роль. Вони дають змогу зменшити обсяг тексту, зробити його більш зрозумілим і необтяженим зайвою інформацією. Скорочення спрямовані на усікання слова, введення типових скорочень слів. При цьому скорочення бувають двох видів: скорочення слова й аббревіатура. У свою чергу, скорочення слів також розподіляються на два види: типові скорочення, що введені завдяки тривалій практиці, і скорочення, що вводяться самим автором для запобігання громіздким повторам. Звичайно в дужках пишеться слово "далі" і дається скорочений варіант слова або словосполучення. Під аббревіатурою розуміються іменник, складноскорочене слово, утворене скороченням словосполучення, що читається по алфавітній назві початкових букв або з початкових елементів словосполучення.

Додаток являє собою деякий текст, що додається до даного тексту і слугує для розкриття змісту цього тексту. До додатка звичайно ставлять такі вимоги:

- він розкриває зміст основного тексту і не є принципово іншим текстом;
- він не повинен загроможувати і відтіснити на задній план зміст основного тексту, ідею викладу;
- як додатки можуть використовуватися графіки, таблиці, масиви статистичної інформації, інші тексти;
- текст, що наводиться в додатку, є авторським, у протилежному разі потрібні посилання на інших авторів.

Додатки оформляються як продовження роботи на наступних сторінках і розміщуються в порядку появи на них посилань у тексті роботи.

Резюме

Ілюстраціям належить важливе місце у нетекстових елементах наукового дослідження. При цьому потрібно домагатися того, щоб ілюстрація відображала найбільш істотні аспекти наукового дослідження, а не була спрямована на несуттєві його сторони.

Цитування являє собою важливий інструмент наукового дослідження, що дозволяє показати зв'язок даного наукового дослідження з досягненнями науки, дати чіткий контур предметів дослідження, ощадливіше використовувати простір наукового тексту. Відсутність цитування свідчить або про некомпетентність автора, або про його схильність до плагіату. Надмірне цитування перетворює наукову працю в реферат.

Список використаних джерел - це найважливіший елемент бібліографічного апарату наукового дослідження. Він розміщується в кінці роботи, але готується на самому початку її написання. Він характеризує ерудицію автора, забезпечує наступність і зв'язок дослідження з текстами науки.

Додатки являють собою відображення різних сторін дослідження, частину його інструментарію і фактологічної бази. Вони забезпечують більш повне представлення дослідження.

Скорочення виступають засобами економії, більш компактного подання тексту завдяки скороченням часто вживаних термінів.

Питання для підготовки і самоконтролю

1. Який порядок оформлення ілюстрацій?
2. Яке призначення таблиці в тексті?
3. Як формується список використаних літературних джерел?
4. Які вимоги до цитування?
5. Що входить у додатки до тексту?
6. Які основні скорочення в тексті?

Теми для статей і роздумів

1. Співвідношення змісту й оформлення текстів.
2. Сучасні вимоги до ілюстрування наукових текстів.
3. Цитатництво і плагіат.
4. Психологічні аспекти оволодіння формальними вимогами до наукового тексту.

РОЗДІЛ 3 ВИДИ НАУКОВИХ ТЕКСТІВ

Основні поняття:

тези, аналітична записка, наукова стаття, звіт за результатами наукового дослідження, монографія.

3.1. Тези

Тези (грец. thesis - положення, твердження) - це короткий виклад основних положень доповіді, наукової статті, а рідше навіть і більшого дослідження, наприклад монографії або дисертації. Тези - це деяка сукупність положень. Теза у широкому розумінні - будь-яке твердження, яке коротко викладає ідею. Тези у вузькому розумінні - деякий текст, що формулює сутність, дає обґрунтування доказу. Вони узагальнюють матеріал, дають основу для написання статті, доповіді, дисертації.

Обсяг тез становить 2-3 сторінки друкованого тексту через 1,5-2 інтервали. Як правило, тези мають вигляд короткої форми презентації результатів наукових досліджень під час виступу на науковій конференції або у пресі. Тези звичайно орієнтовані на найсуттєвіше в науковому дослідженні, його кінцеві висновки. У них опускаються всі деталі дослідження, методи, аргументи, експерименти, описи емпіричної бази дослідження і його гіпотез. Схематично структура тез наукової доповіді має такий вигляд: теза - обґрунтування - доказ - аргумент - результат - перспективи [149, с. 279].

Функціональне призначення тез досить багатозначне. Їх авторам важливо усвідомити їхнє цільове призначення і відобразити його в змісті тез. Насамперед, вони виступають засобами короткої презентації результатів наукового дослідження. Завдяки своїй стислості вони допомагають у процесі побудови теорії, оскільки самі по собі є деякими узагальненнями. Тези можуть відігравати роль своєрідного стратегічного плану подальших досліджень, оскільки в їхньому змісті звичайно дається оцінка того, що зроблено, і того, що ще слід зробити. У цьому випадку вони відіграють роль засобів своєрідної інституціоналізації отриманого знання. Нарешті, виступ з тезами на конференції являє собою процес не тільки оповіщення наукового співтовариства про отримані результати, а й перевірки їх колективним інтелектом.

При підготовці тез можна користуватися різними схемами. Цікава схема презентації наукового дослідження, що передбачає виклад його методології, методики і техніки, а також прогнозу можливих результатів. Найбільш поширеною схемою є модель викладу результатів, відповідно до якої описується сам результат, способи його одержання і можливі напрями практичного застосування.

При написанні тез як самостійного виду наукової продукції необхідно дотримуватися деякого загального алгоритму. Насамперед, потрібно усвідомити для себе, що будуть презентувати тези: теорію, методи, результати або методику дослідження? Усвідомлення цього дозволяє сформулювати мету підготовки тез. Назва тез повинна відображати основну ідею, думку, положення. Після цього аналізується той текст, що має бути представлений у тезах. У ньому виділяються ключові значеннєві позиції, що і будуть виступати у вигляді окремих тезових положень. Усі тезові положення групуються в єдиний текст. Іноді їх так і залишають у вигляді окремих пунктів, але найчастіше редагують і надають їм цілісності.

Оформлення тез у вигляді публікації передбачає дотримання деяких вимог:

- у правому верхньому куті аркуша розміщується прізвище, ім'я, по батькові автора і необхідні відомості про нього;
- виклад кожної тези починається з нового рядка і займає від одного до кількох абзаців;
- у процесі викладу тез звертається увага на актуальність проблеми, якій вони присвячені, стан її розробки в науці, основну ідею, положення, висновки дослідження, основні результати та їх практичне значення;
- тези мають бути чітко сформульовані, не повинні повторювати одна одну, а мають підводити до певного результуючого висновку, що визначає новизну і значущість висунутих положень для науки і практики.

Важливо пам'ятати, що не можна перебільшувати значення тез у науковому дослідженні. Вони не є основним інтелектуальним продуктом науки, відображають лише додатково результати досліджень, підтверджують їхню апробацію і впровадження.

3.2. Аналітична записка

Результатом наукового дослідження може бути аналітичний документ. Його особливість полягає в тому, що він характеризуєть-

ся специфікою змісту й цільового призначення (адресата). Аналітичний документ звичайно орієнтований на тих, хто приймає рішення. Тому його головне призначення - в інтелектуальному забезпеченні вироблення й ухвалення управлінського рішення.

Найбільш поширеним типом аналітичного документа є аналітична записка, що являє собою документ, орієнтований на практичну діяльність. Тому в ній рідко містяться первинні дослідження. Звичайно вона будується на основі узагальнення під специфічним кутом зору того чи іншого дослідження, а також кількох досліджень. Сама аналітична записка являє собою вторинне дослідження. Важливо те, що вона є не теоретичним, а прикладним документом; наслідком прагнення дослідника одержати практичну вигоду з проведеного раніше дослідження. На відміну від наукового дослідження аналітична записка відрізняється чіткою, простою і зрозумілою мовою викладу. У ній максимально уникають спеціальної наукової термінології і намагаються перейти на категоріальний апарат замовника.

Нарешті, важливою її особливістю є стислість. Як правило, аналітична записка не перевищує 5000 слів. Е.Янг і Л.Куїнн на підставі аналізу багатьох джерел у галузі аналізу політики визначили структурні елементи аналітичного документа, які можна реалізувати і в інших сферах аналітичної діяльності. У структурі аналітичного документа вони виділили:

- назву, що повинна дати уявлення про предмет, спрямованість і проблему аналітичного дослідження. При цьому назва має бути описовою, чіткою, зрозумілою, лаконічною і цікавою;
- зміст, що являє собою систему заголовків і підзаголовків, що ілюструють розділи і підрозділи. Його призначення в тому, щоб краще зорієнтувати читача;
- анотацію / резюме. При цьому анотація дає короткий огляд документа, а резюме - детальний конспект усього документа;
- вступ, що готує читача до прочитання документа, акцентує увагу на намірах аналітика, його методології і змісті дослідження;
- опис проблеми, тобто опис суті й основних характеристик проблеми;
- варіанти політики, тобто варіанти вирішення сформульованої проблеми;
- висновки і рекомендації, що акцентують роль аналітичного документа як інструменту вироблення рішень;

- додаток, у якому можуть міститися таблиці, графіки, розрахунки й інша необхідна інформація;
- бібліографію, що дає уявлення про наукові джерела аргументації, забезпечує цитування;
- примітки, що зводяться до особливостей аналізу і використання аналітичної інформації [156, с. 25].

Типовими недоліками аналітичних записок є:

По-перше, великий обсяг тексту через прагнення автора відобразити в записці всі нюанси ситуації і шляхи її розв'язання. Великі записки, як правило, не читаються керівниками корпорацій, політиками і державними діячами через відсутність часу, у кращому разі вони проглядаються з однією метою - знайти недоліки. Важливо пам'ятати, чим вищий рівень ієрархії адресата записки, тим менший обсяг вона повинна мати.

По-друге, зловживання в ній науковою і спеціальною термінологією, що утрудняє розуміння матеріалу неспеціалістами в даній галузі.

По-третє, помилка соціальної адреси, що означає одне: записка спрямована не тій особі, яка її потребує, і тому вона не може вплинути на ситуацію.

3.3. Наукова стаття

Наукова стаття є одним із видів публікацій, у якій подані отримані автором наукові результати. Звичайно під статтею розуміють спеціальну публікацію невеликого обсягу, в якій відображуються погляди автора з визначених вузьких питань або результати обмежених досліджень [12, с. 35]. Особливість статті полягає в тому, що вона являє собою найбільш оперативну інформацію про рух науки, виступає своєрідним репортажем "з переднього краю" науки. Вона виконує в науці кілька найважливіших функцій, що наведені в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Функції наукової статті

Назва функції	Характеристика
Дослідницька	Виступає формою представлення наукових результатів, методології і методів їх одержання
Презентаційна	Є способом презентації пріоритету дослідника і його досліджень у науковому співтоваристві
Оцінна	Дає оцінку станові наукових досліджень в аспекті проблеми статті
Комунікаційна	Являє собою засіб спілкування дослідників даної проблеми
Атестаційна	Забезпечує атестацію автора під час захисту дисертацій, виступаючи як спеціальна стаття

Г.І.Андрєєв, С.О.Смірнов, В.О.Тихомиров визначають такі основні етапи роботи над статтею:

1. Визначення теми, її аналіз, складання плану (тез).
2. Робота на першому варіанті статті на основі плану (тез).
3. Завершення роботи, аналіз тексту, удосконалення його, виправлення.
4. Роздуми, обмірковування, вирішення проблеми.
5. Послідовний виклад думки, доказове розміркування, точний вибір слів і правильна побудова речень.
6. Критична оцінка результатів своєї роботи, пошук слабких місць, помилок та їх виправлення [1, с. 213].

Наукова стаття має цілком визначену структуру. Вона складається з чотирьох частин: вступу, основної частини, висновків і списку використаної літератури.

Починається вона зі вступу, у якому дається постановка проблеми або формулювання завдання, аргументується її актуальність з погляду динамічного розвитку науки і практики, задоволення назрілих потреб людей. При цьому гносеологічна актуальність звичайно зводиться до показу того, що без вирішення сформульованої проблеми наука не може далі розвиватися і розв'язувати цілий ряд інших проблем. Праксеологічна актуальність передбачає осмислення з погляду даної проблеми практики суспільного розвитку, вирішення стратегічних завдань розвитку економіки і соціальної сфери. Принципово важливий розгляд змісту самої проблеми, її гостроти, масштабів.

У першій частині статті дається оцінка тих досліджень і публікацій, що використовує автор, виділяються невирішені питання, що містяться в наукових джерелах, а також ті підходи, на які спирається автор у своєму дослідженні. Основне завдання такого короткого тематико-змістовного аналізу полягає в тому, щоб дати характеристику проблемного поля науки і показати місце в ньому дослідження автора статті. Немаловажна оцінка тих робіт, що використовуються методологічно, визначають метод наукового дослідження.

Після цього цілком логічно йде формулювання мети статті і постановка основних завдань, що підлягають вирішенню. При цьому звертається увага на новизну, зміст статті (факти, закономірності, тенденції, нові поняття і т.ін.).

В основній частині статті наводяться результати власного дослідження автора. При цьому особлива увага звертається на сам зміст дослідження, його програму, основні гіпотези й ідеї, дається

характеристика фактологічної бази, методів її дослідження, а також отриманих результатів. Особливо акцентується увага на особистому внеску автора.

На закінчення статті формулюються основні висновки автора. При цьому виділяються, насамперед, висновки по гіпотезах, що висувалися раніше. Автор звертає увагу на те, як ці висновки сприяли розширенню і поглибленню наукового розуміння проблеми. Важливо і те, що в завершенні статті мають бути сформульовані практичні рекомендації з використання отриманих ідей у науці і практичному житті в аспекті вирішення сформульованих раніше проблем.

Список використаної літератури повинен бути істотним і достатнім, тобто літературні джерела не повинні мати випадковий характер, у списку повинні бути представлені видання за темою статті, на них обов'язково мають бути посилання усередині статті.

У процесі підготовки статті варто звернути увагу на наступні вимоги:

1. Стаття - це не науковий звіт, її призначення в забезпеченні наукової комунікації, тому автор повинен уникати звітнього стилю.

2. Усі спеціальні терміни мають бути обов'язково розкриті, щоб термінологічна позиція автора була однозначною.

3. Цитати і посилання мають використовуватися вкрай рідко і доречно.

4. Мова статті має бути науковою, а не публіцистичною.

5. Стаття не повинна бути занадто загальною і надмірно детальною. Тут потрібно порушувати жартівливий закон публікацій, у якому йдеться: "Однією з головних причин потоку наукової літератури є те, що, коли дослідник досягає стадії, на якій він перестає за деревами бачити ліс, він занадто охоче схиляється до вирішення цих труднощів шляхом переходу до вивчення окремого листя" [55, с. 204].

Однак сформовані в українському науковому співтоваристві вимоги до наукової статті не є жорсткими й однозначними. Вони фіксують лише мінімально достатній рівень вимог до статті. У реальному житті можливі деякі варіації цих вимог у зв'язку з тим, що існує досить багато різновидів статей, класифікація яких наведена у табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Класифікація наукових статей

<i>Підстава класифікації</i>	<i>Види статей</i>
Відношення до проблеми	<ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Стаття оглядова</i> - дає характеристику стану і перспектив наукових досліджень у тій чи іншій предметній області з метою виявлення проблемного поля і перспективних напрямів досліджень. 2. <i>Стаття проблемна, постановочна</i> - дає всебічну характеристику проблеми, якої або не було в науці, або вона не одержала всебічного осмислення. 3. <i>Стаття методологічна</i> - дає обґрунтування методології вирішення проблеми. 4. <i>Стаття, що вирішує проблему</i>, - дає авторський варіант вирішення сформульованої проблеми.
Структура	<ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Неструктурована стаття</i> - у ній не виділяються окремі підзаголовки. 2. <i>Структурована стаття</i> - виділяються окремі підзаголовки найчастіше відповідно до логіки наукового дослідження або презентації найбільш важливих складових дослідження.
Новизна	<ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Новаторська стаття</i> - презентує принципово нові наукові результати. 2. <i>Розвиваюча стаття</i> - дає нові варіанти вирішення окремих складових проблеми.
Роль в атестації автора	<ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Спеціальна стаття</i> - задовольняє цілком визначеним вимогам, друкується в спеціальному виданні і враховується при захисті дисертації. 2. <i>Звичайна стаття</i> - виступає тільки засобом просування автора в науковому співтоваристві.

Вимоги до наукової статті досить чітко сформульовані в постанові Президії ВАК України від 15 січня 2003 р. № 705/1. Статті повинні мати такі елементи, як:

- постановка проблеми в загальному вигляді і її зв'язок з найважливішими науковими або практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких почате вирішення даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми;
- формулювання цілей статті (постановка завдань);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Важливо і те, що наукова стаття повинна проходити через незалежне рецензування і ретельний відбір, що мають бути організовані редакціями.

Ці вимоги ВАК України цілком правомірні, оскільки в них мова йде саме про наукову статтю, що повинна максимально відповідати вимогам науки і являти собою не просто розмову за темою наукового дослідження, а презентацію в наукове співтовариство результатів наукового дослідження. При цьому самі результати не

тільки описуються, а й обґрунтовуються, тобто наводяться необхідні докази, методи, прийоми, підходи, методики і т.ін. Завдання автора статті полягає в тому, щоб максимально "ввести" суть своєї статті в інформаційне поле науки.

Вимоги до статті аж ніяк не обмежують можливості авторів. Часто молоді автори стверджують, що неможливо написати постановочну статтю з проблеми, що у ній не вирішується, а тільки формулюється. Це твердження неправильне. Справа в тому, що постановка проблеми, особливо масштабної і складної, являє собою наукове дослідження, що оперує науковим знанням, методами дослідження і передбачає цілком визначений результат - чітке і детальне формулювання проблеми. Зрозуміло, що постановочна стаття неможлива без досить детального аналізу інших досліджень і літературних джерел, у яких вони наводяться. Таким чином, навіть постановочна стаття задовольняє вимогам ВАК України.

Найбільш поширені недоліки наукових статей такі:

- назва статті не відображає основну ідею її змісту, є дуже громіздкою (перевищує 5-7 слів);
- відсутність у тексті статті якого-небудь наукового дослідження, зведення її у кращому випадку до опису ситуації;
- вона не відповідає прийнятій структурі або спостерігається неструктурованість тексту, що являє собою нескінченний потік слів;
- відсутність у статті конкретних результатів викладу, теоретичних і практичних висновків;
- зловживання термінами без їхньої розшифровки або взагалі невикористання термінів.

Л.Солімар - відомий англійський інженер, який працював у Харлоу, дає такі рекомендації з написання наукових статей для молодих учених: "Тепер мені хотілося б торкнутися становища молодого автора (не має могутніх співавторів), статті якого треба буде пройти рецензування. Як забезпечити прийом статті до опублікування? Звичайно рецензенти підбираються з числа провідних учених, щоб відфільтрувати із загального потоку рукописів ті, які варто надрукувати (після редагування). На лихо, у відомих учених, як правило, часу мало, а обов'язків багато, до того ж вони несуть тягар адміністративних турбот. Вони не можуть приділити основну частину свого пообіднього часу читанню якоїсь однієї статті, проте саме вони повинні зробити критичні зауваження.

Авторові-початківцю варто враховувати цю обставину і, щоб потім не витратити даремно часу на скарги, потрібно писати свою

статтю так, щоб вона із самого початку задовольняла вимогам рецензента, гострі очі якого знайдуть найменшу аномалію. Якщо стаття занадто довга, автора обвинуватять у багатослівності, якщо стаття занадто коротка, йому порадять зібрати додатковий матеріал. Якщо він доповідає про суто експериментальну роботу, то буде піддано критиці "обґрунтування", якщо він пропонує на обговорення елементарну теорію, його назвуть "поверховим". Якщо він наводить занадто великий список використаної літератури, його віднесуть до "неоригінальних", якщо він узагалі ні на кого не посилається, на ньому поставлять клеймо "самовпевненого". Тому я пропоную компроміс. Стаття повинна мати обсяг від 8 до 12 сторінок, видрукуваних на машинці (через два інтервали і з правильно залишеними полями, звичайно), і близько однієї третини її варто зайняти математичними формулами. У формулах не слід скупитися на інтеграли і спеціальні функції. Кількість посилань на літературу повинна коливатися між шістьма і дванадцятьма, причому половина з них має належити до відомих праць (рецензент чув про них), а половина, що залишилася, - до невідомого (рецензент про них не чув). Використовуючи наведені вище поради, автор може бути впевнений, що стаття пройде незалежно від її змісту. Побіжний перегляд такої статті викликає прихильність рецензента. Далі все залежить від його реакції протягом наступних тридцяти хвилин. Якщо за цей час він зможе швидко зробити критичні зауваження по трьох несуттєвих помилках, стаття буде прийнята. Якщо рецензент не знайде очевидних пунктів, що заслуговують критики, його протидія тільки зміцниться. Він візьме перше припущення, що потрапило на очі (причому саме те, що є невиразним), оголосить його необґрунтованим і порадить повернути статтю для доопрацювання. Таким чином, головне завдання автора - дати рецензентові матеріал для трьох несуттєвих зауважень. Нижче ми наводимо кілька рекомендацій для полегшення вибору такого матеріалу.

1. Підберіть невдалу назву (усі рецензенти люблять пропонувати свої заголовки).
2. "Забудьте" визначити одне з позначень у першому ж рівнянні.
3. Зробіть орфографічну помилку в слові (тільки в одному!), що часто пишуть з помилкою.
4. Відхиліться від звичайних позначень (мова йде тільки про один параметр).
5. Пишіть $\exp(x)$ і e^x упереміж.

Вимоги до вже відомого автора (який надрукував щонайменше десяток робіт) значно нижчі. Він може писати барвистий вступ, порушити кілька гострих питань в основному тексті, може зізнатися, що він не повністю розуміє результати своїх досліджень і т.ін." [115, с. 67-73].

Незважаючи на жартівливий характер цих зауважень, у них значна частка істини. Молодому авторові потрібно пам'ятати, що видатним ученим, які виступають рецензентами його статті, властиві численні недоліки, що виправити вже неможливо, але можна врахувати при просуданні статті в збірник або журнал.

3.4. Звіт за результатами наукового дослідження

Звіт за результатами наукового дослідження є офіційним документом. Головне його призначення полягає в тому, щоб відповідно до встановлених у державі стандартів дати повний опис наукового дослідження і забезпечити тим самим його введення в науковий простір і практичну діяльність людей. У звіті обов'язково вказуються автори науково-дослідної роботи, визначається їхній внесок у цю роботу.

Звіти за результатами наукового дослідження бувають анотованими, проміжними і завершальними.

Анотований звіт являє собою коротку характеристику наукового дослідження: основні результати НДР за звітний період і апробацію результатів наукового дослідження (публікації, рекомендації, доповіді на наукових і науково-практичних конференціях, семінарах тощо). Він підписується науковим керівником і відповідальним виконавцем теми, завіряється заступником директора організації з НДР.

Проміжний звіт відрізняється від завершальних тим, що він описує частину проведеного за звітний період дослідження.

Завершальний звіт дає цілісну картину дослідження, наводить кінцеві результати. Він складається з титульного аркуша, списку виконавців, реферату, вступу, основної частини, висновку; списку літератури, додатка.

На титульному аркуші містяться назва дослідницької організації, повна назва теми, затвердження звіту заступником керівника організації, що відповідає за науково-дослідну роботу, а також фіксуються номер протоколу експертної ради, УДК і номер дер-

жавної реєстрації, указуються ПІБ наукового керівника і відповідального виконавця теми. На титульному аркуші мають бути підписи заступника керівника організації з НДР, наукового керівника і відповідального виконавця теми, а також місто і рік. На наступній сторінці вміщують список авторів звіту із зазначенням їхніх посад, учених звань і наукових ступенів із зазначенням тих сторінок звіту, авторами яких вони є.

Далі розміщується реферат, у якому вказуються обсяг звіту в сторінках, кількість таблиць, рисунків, джерел і додатків. У змісті реферату виділяють такі рубрики, як об'єкт дослідження, предмет дослідження, мета роботи, методи дослідження, результати та їхня новизна, основні результати дослідження, що були отримані за звітний період, а також апробація результатів дослідження.

Після реферату йде зміст звіту і його виклад, відповідно, по розділах і підрозділах. Деталізація структури звіту визначається в остаточному підсумку специфікою досліджуваної проблеми, характером її декомпозиції на складові завдання і підзавдання.

Головне призначення звіту полягає в тому, щоб дати чіткий і коректний опис методології і методів дослідження й отриманих результатів. У завершенні звіту звичайно даються висновки, що отримані в результаті дослідження, і практичні рекомендації, а також наводиться перелік публікацій авторів з темою дослідження.

Основні недоліки наукових звітів такі:

- описовість, відсутність наукового дослідження, що піднімається оглядом літератури, що супроводжується бездоказовими твердженнями;

- нечіткість індивідуального внеску авторів у загальну роботу, що зумовлена нечіткістю планування і поганою організацією дослідницької роботи;

- відсутність або непереконливість авторських результатів, відсутність новизни, плагіат;

- включення в остаточний текст звіту інформації з чернеток. Невипадково жартівливий закон підготовки звітів говорить: "Кожний звіт вимагає трьох чернеток" [55, с. 204].

3.5. Наукова монографія

Монографія (дослівно: *пишу про одне*) спрямована на висвітлення результатів наукового дослідження. Вона являє собою наукове дослідження, яке присвячено викладу деякої проблеми або

питання проблеми. За визначенням, монографія - це наукове книжкове видання, що складається з одного твору, що містить повне і всебічне дослідження однієї проблеми або теми, виконане одним або кількома авторами (виконавцями).

Монографія - це, як правило, найбільш повне і всебічне вивчення деякого об'єкта, бачення його в проблемному полі сучасної науки. Вона систематизує наявне знання і забезпечує пояснення тих питань, що не одержали вирішення. За своїм змістом монографія є фундаментальною науковою працею, в якій на основі всебічного аналізу і широких узагальнень попередніх наукових праць і великих нових досліджень викладаються досягнення в розробці наукової проблеми.

В.М.Шейко і Н.М.Кушнарєнко відзначають, що "між дисертацією та монографією є певні відмінності. По-перше, в дисертації передбачається виклад наукових результатів і висновків, отриманих особисто автором. Монографія - це виклад результатів, ідей, які належать як здобувачеві, так й іншим авторам. По-друге, дисертація містить нові наукові результати, висновки, факти, а монографія може викладати як нові результати, так і методичні, технологічні рішення, факти, які вже відомі. По-третє, дисертація має визначену структуру і правила оформлення, яких необхідно обов'язково дотримуватися. До монографії таких чітких вимог не ставлять. Дисертація - це рукопис, який зберігається в обмеженій кількості примірників у певних бібліотечних установах. Монографія - це видання, яке пройшло відповідне редакційно-видавниче опрацювання, виготовлене друкарським або іншим способом, видане у фаховому видавництві України" [150, с. 274].

Матеріал у монографії розміщується в логічному порядку відповідно до такої структури: *Зміст*, який розташовується на початку монографії; *Вступ*, в якому даються обґрунтування актуальності монографічного дослідження, характеристика проблеми та рівень її дослідження; *Висновки*, у яких підбиваються підсумки дослідження. В кінці монографії розміщується *Список використаної літератури*.

Монографія звичайно претендує на оригінальну концепцію розуміння об'єкта, узагальнює великий обсяг теоретичних і прикладних досліджень. Звичайно її мінімальний обсяг становить понад 100 сторінок друкованого тексту.

Призначення монографії - ввести в систему наукових комунікацій фундаментальну підсумовуючу наукову інформацію у

певній галузі і бути основою для вирішення нових проблем. Вона призначена головним чином для тих учених і фахівців, профіль наукової, педагогічної і, можливо, прикладної (наприклад у галузі розробки техніки) діяльності яких безпосередньо пов'язаний із досліджуваною проблемою.

Монографія може бути кваліфікаційною науковою працею, представляти або замінити докторську дисертацію. Така монографія повинна відповідати певним вимогам:

- її обсяг має бути не меншим від 10 обліково-видавничих друкованих аркушів;
- вона повинна пройти рецензування не менш двох докторів наук з відповідної спеціальності;
- вона повинна бути рекомендована вченою радою науково-дослідної організації або вищого навчального закладу;
- тираж її має бути не меншим від 300 екземплярів;
- наявність міжнародного стандартного номера ISBN.

Особливість монографії полягає в тому, що вона є найбільш статусним, значущим видом наукової продукції. Це зумовлено тим, що в ній найбільш глибоко, всебічно і детально дається огляд літератури з теми дослідження. Як правило, монографії забезпечуються великими списками найбільш значущої літератури з проблеми, що досліджується. Ці списки, з одного боку, допомагають авторам аргументувати свої висновки і висловлення, а з другого - відкривають читачеві широке поле для продовження наукового дослідження в позначеному автором монографії напрямі [12, с. 34]. Другою позитивною характеристикою монографії є найбільш повне, послідовне й обґрунтоване дослідження проблеми, що робить роль монографії винятково важливою в науці.

Монографії властиві і специфічні недоліки, зумовлені особливостями монографічного жанру:

- недостатній зв'язок питань, що вирішуються, із загальним об'єктом дослідження, що перетворює монографію у збірник розширених статей за темами, які погано узгоджуються;
- відсутність концепції, описовість, мінімальність реально-го дослідження і його результатів, перетворення монографії в якийсь монографічний огляд літератури.

Ганс Сельє дає авторам монографії всього три поради: "1) автор з особистого досвіду має бути обізнаним з галуззю науки; 2) має існувати потреба в узагальненні знання в цій галузі знання; 3) повинні зберігатися загальні правила добротного наукового твору" [115, с. 339].

Резюме

Тези виступають у вигляді короткої форми презентації результатів наукових досліджень під час виступу на науковій конференції або в пресі, забезпечують оперативну наукову комунікацію.

Найбільш поширеним типом аналітичного документа є аналітична записка, що орієнтована на практику і практичну діяльність, інтелектуальне забезпечення вироблення й ухвалення управлінського рішення.

Наукова стаття - це спеціальна публікація невеликого обсягу, у якій наводяться погляди автора з певних вузьких питань або результати обмежених досліджень.

Звіт за результатами наукового дослідження є офіційним документом, головне призначення якого в тому, щоб відповідно до встановлених у державі стандартів дати повний опис наукового дослідження і забезпечити тим самим його введення в науковий простір і практичну діяльність людей.

Монографія являє собою найбільш повне і всебічне вивчення деякого об'єкта, бачення його в проблемному полі сучасної науки.

Питання для підготовки і самоконтролю

1. Яку роль відіграють тези в науці?
2. Сформулюйте вимоги до аналітичної записки.
3. Що таке наукова стаття і які вимоги до неї ставляться з боку ВАК України?
4. Яка структура звіту за результатами наукового дослідження?
5. Що таке наукова монографія і яка її роль у науці?

Теми для статей і роздумів

1. Проблеми підготовки колективної монографії.
2. Шляхи підвищення якості наукових статей.
3. Основні проблеми підготовки аналітичних документів.
4. Звіт за результатами наукового дослідження і його статус у науці.

РОЗДІЛ 4 ДИСЕРТАЦІЯ

Основні поняття:

автореферат дисертації, дисертація кандидата наук, дисертація доктора наук, відгуки на дисертацію.

4.1. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук

Науковий ступінь кандидата наук був уведений у Росії в 1864 р. Для його одержання потрібно було закінчити повний університетський курс із середнім балом не нижче 4,5 і представити до захисту рукописну кандидатську дисертацію. Вона піддавалася рецензуванню одним із професорів, а потім проводився під керівництвом декана колоквиум, і факультет приймав рішення, яке затверджувалося радою університету. Кандидатська дисертація тоді відповідала за своїм науковим значенням сучасним дипломним роботам. У 1884 р. ступінь кандидата наук був скасований. У 1934 р. постановою Раднаркому СРСР "Про наукові ступені та звання" були встановлені ступені кандидата і доктора наук, був затверджений перший склад ВАК, а з 1974 р. був створений Вищий атестаційний комітет при Раді міністрів СРСР. В Україні створена своя Вища атестаційна комісія України, що працює відповідно до "Положення про Вищу атестаційну комісію України", затвердженого Указом Президента України від 25 лютого 1999 р. № 216/99. Раніше в СРСР, а нині в Росії і суверенній Україні статус наукового ступеня кандидата наук значно вищий, ніж у дореволюційній Росії. Приблизно кожен десятий кандидат наук стає доктором наук.

Дисертація являє собою одноосібно написану наукову кваліфікаційну роботу, яка містить сукупність нових наукових результатів і положень, висунутих автором для публічного захисту, має внутрішню єдність і свідчить про особистий внесок автора в науку. Дисертаційна робота звичайно являє собою спеціально підготовлений рукопис. У виняткових випадках дисертація подається у вигляді наукової доповіді або надрукованих монографії, підручника. Дисертація - це спеціальна форма наукового дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата або доктора наук, яка захищається привселюдно на засіданні спеціалізованої вченої ради.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук являє собою не просто наукову, а і кваліфікаційну роботу. У ній дисертант повинен продемонструвати свій особистий внесок у вирішення конкретного наукового завдання, що є значущим для деякої галузі науки. Він повинен показати також свою високу наукову кваліфікацію. Дуже важливо і те, що дисертаційна робота має бути оформлена відповідно до державного стандарту і привселюдно захищена на засіданні спеціалізованої вченої ради.

Дисертація складається із вступу, основної частини, загальних висновків.

Вступ у дисертації виконує кілька функцій:

- власне вступ у дисертаційну роботу. Його прочитання повинне забезпечити входження в проблематику дослідницької роботи;
- презентації дисертаційної роботи. Вступ повинен давати можливість розуміння суті змісту роботи;
- обґрунтування методології і структури дослідження. По вступу можна судити про серйозність дослідницьких намірів автора;
- регуляції дослідження, відповідно до якої вступ регулює хід усього дослідження, визначає структуру, зміст і характер висновків.

У структурі вступу виділяються:

1. Характеристика об'єкта дисертаційної роботи.
2. Визначення предмета дисертаційної роботи.
3. Характеристика проблеми дослідження.
4. Аргументація актуальності дослідження.
5. Огляд літератури, аналіз рівня вивченості теми.
6. Формулювання цілей дисертаційної роботи.
7. Визначення завдань дисертаційної роботи.
8. Обґрунтування методології і методів дослідження.
9. Короткий опис емпіричної бази дослідження.
10. Формулювання основних положень, що виносяться на захист.

У табл. 4.1 даються основні поняття за всіма 10 пунктами вступу дисертації.

Дисертація концентрує в собі, з одного боку, сукупність науково обґрунтованих намірів дисертанта (об'єкт, предмет, проблема, цілі та завдання дослідження), а з другого - дає характеристику реалізації цих намірів, конкретних результатів, які відзначаються науковою новизною. Тому в дисертації постановочна частина повинна корелюватися з результатами та новизною дослідження за схемою: завдання - отримані результати - новизна.

Таблиця 4.1

Понятійний апарат вступу дисертаційної роботи

Поняття	Його визначення
1. Об'єкт дисертаційної роботи	Яке-небудь явище, процес, об'єкт природи, мислення або частина соціальної реальності, що містять у собі досліджувану якість
2. Предмет дисертаційної роботи	Яка-небудь сторона, властивість, аспект об'єкта дослідження, що безпосередньо вивчається
3. Проблема дослідження	Протиріччя між якими-небудь сторонами предмета, що визначають розвиток об'єкта, комплекс питань, вирішення яких становить істотний теоретичний і практичний інтерес
4. Актуальність дослідження	Аргументи важливості, необхідності дослідження, які висуваються з погляду науки і з погляду практики
5. Огляд літератури	Класифікація й оцінка літературних джерел з погляду відображення ними об'єкта й особливо предмета
6. Мета дисертаційної роботи	Орієнтація на пізнання і практичне вирішення складових проблеми
7. Завдання дисертаційної роботи	Результати декомпозиції мети на прості складові
8. Методологія і методи дисертаційної роботи	Визначення основних методологічних принципів, підходів, використовуваних теорій, понять і методів одержання й аналізу інформації
9. Емпірична база дисертаційної роботи	Сукупність фактів, статистичних даних, на яких ґрунтується дослідження
10. Положення, які виносяться на захист	Пропозиції, які являють собою результати перевірки в ході дослідження гіпотез

Визначення завдань дослідження - це такий етап дослідження, який конкретизує дослідницький процес. Не можна не погодитися з Г.П.Щедровицьким у тому, що: "Кожний процес мислення виникає у зв'язку з певним завданням, і його кінцевий продукт - певне розумове знання - виступає як вирішення цього завдання. Тому можна сказати, що між кінцевим продуктом процесу мислення - знанням - і завданням, на вирішення якого цей процес мислення орієнтований, існує певна відповідність; у будь-якому випадку продукт процесу мислення може характеризувати завдання" [152, с. 68]. Потім відповідно до сформульованих завдань дослідження обґрунтовуються методологія і методи дисертаційної роботи, її емпірична база та положення, які виносяться на захист.

При визначенні методології дослідження, як рекомендував Г.П.Щедровицький, важливо зафіксувати принцип множинності можливих теоретичних засад методологічної роботи та розуміти, що будь-яка спроба зведення методологічної роботи до однієї наукової бази може тільки дезорієнтувати та закрити реальний шлях наукового обґрунтування методології [151, с. 425]. Методологічний плюралізм, безсумнівно, є гарантією формування адекватного проблемі та предмету дослідження методологічного комплексу.

Але велика кількість методологічних підходів веде до реальних труднощів щодо ефективного їх використання.

Принципово важливою характеристикою дисертації є її наукова новизна, що має бути не тільки задекларована, а і підтверджена всім ходом дослідження. При цьому під науковою новизною розуміється об'єктивна, а не суб'єктивна новизна, тобто принципово нове знання, якого не було у світі до даного дисертаційного дослідження, а не якийсь повтор результатів або, ще гірше, коли відоме науці положення стає зрозумілим дисертантові після завершення його дослідження. Наукова новизна повинна являти собою особистий внесок автора у вирішення проблеми.

Б.О.Райзберг до ознак наукової новизни відносить:

- а) постановку нової наукової проблеми;
- б) введення нових наукових категорій і понять, що розвивають уявлення про дану галузь знання;
- в) розкриття нових закономірностей перебігу природних і суспільних процесів;
- г) застосування нових методів, інструментів, апарату дослідження;
- д) розробку і наукове обґрунтування пропозицій про відновлення об'єктів, процесів і технологій, використовуваних в економіці і управлінні;
- е) розвиток наукових уявлень про навколишній світ, природу, суспільство [110, с. 107].

Зміст роботи залежить від її структури, яка може бути лінійною і багатоланковою. Лінійна структура передбачає виклад деяких аспектів об'єкта, кількість яких задає кількість розділів. При цьому лінійна структура робить ці аспекти рівнозначними. Для того щоб визначити їхню співвідповідність, необхідний або окремий розділ, або слід забезпечити їх супідрядність у висновку роботи.

Дволанкова структура, або структура "два по три", тріхи інакше визначає зміст. Перший розділ тут звичайно присвячений теоретичному аналізу проблеми, осмисленню накопиченого досвіду, а другий передбачає або проведення самостійних емпіричних досліджень, або розробку моделі, проекту, пропозицій щодо реформування тієї чи іншої підсистеми. Таким чином, тут реалізується принцип "наука - практика".

Триланкова структура, або структура "три по два", визначає зміст, що реалізується за принципом: "наука - досвід - практика".

Можуть бути й інші підходи: "практика - наука" і "практика - досвід - наука", що передбачає узагальнення і всебічне осмислення практики, узагальнення досвіду з метою одержання нового знання про об'єкт. Не менш цікавими видаються схеми типу: "досвід - практика - наука", "досвід - наука - практика".

Підкреслимо, що вибір однієї із наведених методологічних схем побудови змісту роботи і її осмислення принципово необхідні для розгортання змісту роботи.

Основна частина дисертації певним чином структурується, розбивається на розділи, а останні - на параграфи. Варіанти структури дисертації наведені в табл. 4.2.

Таблиця 4.2

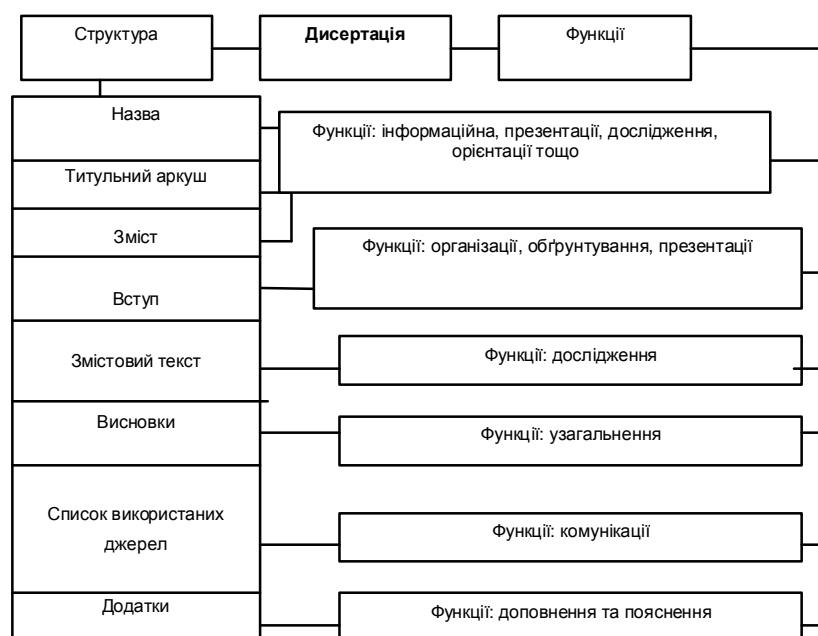
Види структури дисертації і їхня характеристика

Назва структури	Форма плану роботи	Переваги і недоліки
1. Лінійна структура	Вступ Розділ 1 Розділ 2 Висновки	Перевага в простоті. Але при вивченні явищ дуже складно представити рівнозначними ті чи інші аспекти предмета. Тому така структура часто порушує логіку викладу, не дозволяє поглиблено розглядати деякі аспекти предмета
2. Дволанкова структура, або структура "два по три"	Вступ Розділ 1 1.1 1.2 1.3 Розділ 2 2.1 2.2 2.3 Висновки	Ця структура дозволяє добре працювати над темами, у яких чітко обґрунтовані дві цілі дослідження і які передбачають аналіз (Розділ 1) і розробку нововведення (Розділ 2), або осмислення наявного вітчизняного і зарубіжного досвіду (Розділ 1) і його застосування в конкретних умовах України (Розділ 2). Недоліками такої структури може бути зменшення або значне збільшення обсягу параграфів
3. Триланкова структура, або структура "три по два"	Вступ Розділ 1 1.1 1.2 Розділ 2 2.1 2.2 Розділ 3 3.1 3.2 Висновки	Ця структура передбачає висування трьох цілей роботи: дослідження проблеми (Розділ 1), узагальнення зарубіжного і вітчизняного досвіду (Розділ 2), обґрунтування моделі практичного вирішення проблеми (Розділ 3). При використанні цієї структури зростає обсяг дослідницької роботи
4. Змішана структура, або структура "один - один, один по два і один по три"	Вступ Розділ 1 Розділ 2 2.1 2.2 Розділ 3 3.1 3.2 3.3 Висновки	Ця структура поєднує в собі лінійну і триланкову структуру. Вона застосовується тоді, коли при визначенні цілей деякі з них не піддаються декомпозиції (Розділ 1), а декомпозиція інших цілей приводить до того, що вони розпадаються не на однакову кількість завдань (Розділ 2 і Розділ 3). Або при декомпозиції цілей на однакове число завдань деякі з них виявляються вирішеними в літературі

Варто підкреслити, що збільшення кількості розділів і підрозділів може призвести до небажаних наслідків: до переви-

щення обсягу дисертації або до дрібності підрозділів, що можуть виявитися настільки малими, що в них буде неможливо втиснути накопичений матеріал. Неприпустимі й істотні диспропорції у величині розділів і підрозділів. Вони виникають найчастіше через неправильний вибір типу структури. Тому при її виборі потрібно задумуватися про переваги і недоліки тієї чи іншої структури. Гарна дисертаційна робота відрізняється структурною гармонією, рівномірним розподілом інформації за структурою роботи.

Дисертація - це досить складна текстова модель, яка містить у собі кілька найважливіших блоків. Кожний з цих блоків виконує свої функції. Схематично цю модель можна представити в такий спосіб.

Рис. 4.1. Універсальна структурно-функціональна модель дисертаційної роботи

Як показано на рис. 4.1, у структурно-функціональній моделі дисертаційної роботи структура і функції дуже тісно взаємозалежні. Відсутність якого-небудь елемента структури неминуче веде до функціональних проблем дисертації, її нездатності бути якісним науковим продуктом.

Будучи досить популярним жанром наукового дослідження, дисертація піддається науковій рефлексії як з боку самих дисертантів, так і з боку дослідників і організаторів науки. В.Ф.Берков виділяє такі типові методолого-логічні помилки при оформленні дисертації:

- нечітке формулювання назви дисертації;
- неточність визначення і некоректне використання термінів;
- недостатня обґрунтованість висновків;
- відсутність узагальнених характеристик (опису) новизни отриманих результатів, незмістовність висновків;
- відсутність посилань на першоджерела;
- невиразна і важка мова [4, с. 274].

Цікавий аналіз недоліків дисертацій зробили В.Майборода і С.Майборода. На їхню думку, найбільш поширеними є такі недоліки:

- використання в назві дисертації псевдонаукової термінології, що починається зі слів "Деякі питання...", "Проблеми розвитку...", "Дослідження умов...", "Теоретико-методологічні основи..." і т.ін.
- невідповідність теми дисертації спеціальності і Паспорту спеціальності;
- відсутність обґрунтування актуальності й доцільності наукового дослідження, не розкрита суть проблеми і завдань дослідження;
- об'єкт дослідження погано співвідноситься з метою, не виділений предмет дослідження, його мета, завдання і гіпотези;
- мета дослідження формулюється не як кінцевий результат дослідження, а як спосіб його досягнення: "Досліджувати...", "Експериментально перевірити...", "Визначити...", "Аналіз практичних методів і засобів...";
- методи дослідження перелічуються у відриві від самого дослідження, не дається їхнє обґрунтування і застосування;
- при характеристиці новизни дається їх формальна анотація, але не розкривається сама її суть, наприклад "Уперше розроблена нова система.....", "Удосконалений метод...", а потрібно дати характеристику цієї нової системи і напрямів удосконалення методу;
- досить часто відсутня кореляція між науковими завданнями, отриманими результатами і науковою новизною;
- наукова новизна не підтверджується змістом дисертації;
- отримані результати не можна кваліфікувати як вирішення важливої наукової або прикладної проблеми;
- не визначається особистий внесок дисертанта в роботах, що підготовлені разом зі співавторами;

- відсутній або має формальний характер огляд літератури, бібліографічний опис джерел не відповідає стандартам та вимогам до публікацій, огляд літератури перевищує 20% обсягу дисертації;
- перевантаженість розділів і підрозділів зайвою інформацією;
- використання в докторських дисертаціях і монографіях матеріалів, виконаних авторами раніше в кандидатських дисертаціях;
- основні результати дисертації не опубліковані в спеціальних наукових виданнях;
- відсутність або помилки у посиланнях, відсутність посилань на роботи самого автора дисертації в її тексті;
- істотні розбіжності в змістах дисертації й автореферату дисертації [70].

Інтегральною проблемою є якість дисертаційного дослідження. На нашу думку, якість дисертації включає чотири складові: методологічний, науково-теоретичний, практичний і текстуальний різновиди цінності (рис. 4.2).

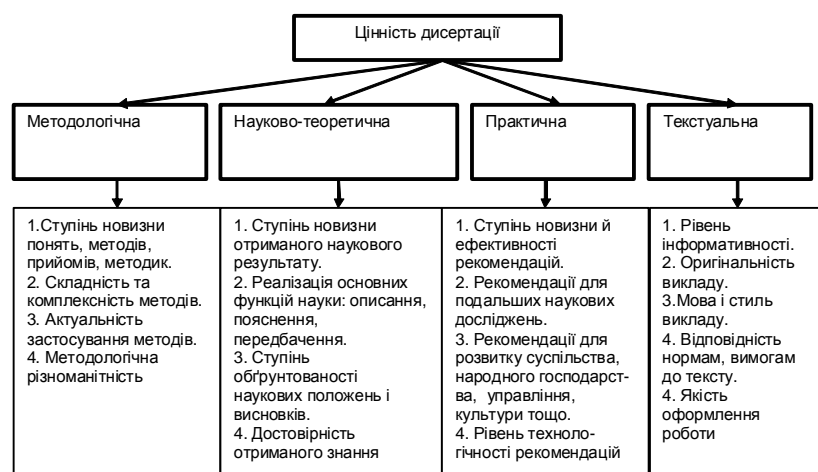

Рис. 4.2. Оцінка якості дисертаційної роботи

Якість дослідження забезпечується системною роботою над нею, орієнтацією на кращі зразки дисертаційних робіт, ретельне вивчення вимог ВАК, упровадження рекомендацій наукового керівника й рецензентів.

4.2. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук

Термін "доктор" виник у середньовіччі і являв собою почесний титул теологів і філософів. Цей титул мав не стільки кваліфікаційний, скільки оцінний характер. Вперше науковий ступінь доктора наук був присуджений у 1130 р. Болонським університетом, а потім у 1231 р. і Паризьким університетом. У Росії науковий ступінь доктора наук присуджувався тільки в університетах з 1819 р. тим, хто вже мав науковий ступінь магістра і захистив докторську дисертацію. Дисертації тоді виконувалися в рукописному вигляді, захищалися привселюдно у формі усної дискусії.

Нині дисертація доктора наук являє собою кваліфікаційну наукову працю, що підготовлена індивідуально і захищається привселюдно. Наслідком підготовки і захисту дисертації є присудження дисертантові наукового ступеня доктора наук. Обсяг докторської дисертації становить 11-13 авторських аркушів, а для суспільних і гуманітарних наук - 15-17 авторських аркушів, оформлених відповідно до державного стандарту. До докторської дисертації ставляться наступні вимоги: вона повинна вирішувати значну наукову або науково-прикладну проблему, яка має важливе народногосподарське і соціально-культурне значення. Проблема - це "знання про незнання", встановлене протиріччя між відомим і невідомим, вирішення якого актуальне і від вирішення якого залежить подальший розвиток наукової дисципліни або галузі науки. Формулювання проблеми сприяє визначенню напрямку наукового дослідження дисертаційної роботи. Вона вказує на невідоме і спонукає до його пізнання.

1. Вирішення цієї проблеми дозволяє впливати на найважливіші складові суспільства: техніку, виробництво, економіку, політику, державне управління, соціальну і культурну сфери.

Відповідно до вимог ВАК можливі три варіанти проблеми:

- У дисертаційній роботі отримане вирішення значної наукової проблеми, що має важливе соціально-культурне або господарське значення.

- У дисертації розроблені теоретичні положення, сукупність яких можна кваліфікувати як нове значне наукове досягнення.

- У дисертації викладені науково обґрунтовані технічні, економічні або технологічні рішення, запровадження яких робить значний внесок у розвиток економіки країни або її обороноздатності.

2. Розробка теоретичних положень, сукупність яких можна кваліфікувати як нове вагоме досягнення в розвитку перспективного напрямку в окремій галузі науки. По суті, докторська дисертація відкриває або визначає цілий напрям наукових досліджень. Вона закріплює цей напрям у науці. Докторська дисертація може не тільки формувати новий науковий напрям, а й істотно розвивати вже наявний напрям, що передбачає формування принципово нового бачення тієї сфері, що стала традиційною.

3. Усі наукові результати дисертації мають бути новими і незахищеними раніше. Мова йде навіть про ті положення дисертанта, що представлені в його кандидатській дисертації.

4. Тема докторської дисертації повинна входити до державної або галузевої програми наукових досліджень. Такий підхід забезпечує гарантії значущості й корисності дисертаційного дослідження.

5. Має бути дуже високою цінність результатів дисертації.

6. Результати дослідження можуть бути використані на міжнародному, міжгалузевому або галузевому рівнях.

7. Результати і висновки докторської дисертації повинні бути такими, що зможуть стати в майбутньому темами окремих кандидатських дисертацій [150, с. 144]. Нерідко докторську дисертацію розглядають як якусь суму кількох кандидатських дисертацій. Такий підхід не зовсім правильний. Справа в тому, що рівень узагальнення, масштабність і глибина її такі, що їх можна одержати за допомогою спеціального узагальнення результатів кількох кандидатських досліджень.

8. Захист докторської дисертації передбачає попередню публікацію її результатів: не менше 20 публікацій за темою дисертації в наукових спеціальних журналах України (перелік затверджений постановою ВАК України) та інших країн, наявність (для гуманітарних і суспільних наук) опублікованої без співавторів монографії.

4.3. Робота над дисертацією

Написання дисертації являє собою винятково складний вид діяльності. Він має потребу в спеціальному плануванні, що передбачає:

По-перше, планування роботи з проведення дисертаційного дослідження, яке передбачає збирання емпіричного матеріалу, розробку або обґрунтування методів його вивчення і застосування їх з метою одержання принципово нового наукового результату.

Варто підкреслити, що більшість дисертантів сприймають дисертацію тільки як текст, а не як наукове дослідження, що неминуче веде до компілятивності й реферативності цього тексту. Важливо пам'ятати, що дисертацію можна написати тільки тоді, коли проведене відповідне їй наукове дослідження. Сама дисертація в цьому випадку є деяким стандартизованим описом цього дослідження. Такий підхід, однак, не означає, що не можна писати текст паралельно з проведенням дослідження, оскільки це передбачає саме дослідження, у якому повинні бути описи його складових.

По-друге, планування роботи над текстом дисертації, що передбачає відображення роботи над текстом в індивідуальному плані дисертанта, підготовку плану-проспекту дисертації з детальним викладом змісту розділів і параграфів. При цьому в процесі вивчення джерел і проведення власного дослідження відбувається уточнення плану-проспекту. Звичайно в часі робота планується за принципом "щорічно по розділу" з урахуванням необхідності мати деякий запас часу на попередню експертизу і завершення роботи.

Підготовка тексту дослідження принципово залежить від дослідження. Але її можна розглядати і як відносно самостійний процес. При цьому існує кілька стратегій цієї роботи.

Перша стратегія передбачає написання роботи в порядку розташування розділів і параграфів. Безсумнівними її перевагами є відповідність індивідуальному планові, що дає змогу чітко планувати час, зусилля і види робіт. Недоліком цієї стратегії є те, що вона сковує потік ідей щодо інших розділів дисертації. Багато що з цих ідей доводиться відкладати на потім, що призводить до втрати ними привабливості, а то і просто їхнього забування.

Друга стратегія передбачає роботу з усього поля дисертації залежно від ситуації. Головне тут у тому, щоб протягом певного періоду часу "пройтися" по всіх розділах роботи. Потім відбувається нагромадження матеріалу, дослідницька робота і знову "проходка" за всім планом. Робота тут має циклічний характер і охоплює все проблемне поле дисертації. Перевага цієї стратегії в тому, що дисертація виростає органічно, йде постійна робота над текстом, його удосконалювання, чіткою є орієнтація на кінцевий результат дослідження. Недоліками такої стратегії є квапливість і поверховість. Прагнення написати відразу все призводить до неможливості дисертанта заглибитися у вирішення окремих завдань.

Третя стратегія одержала назву блокової або модульної. Від попередньої стратегії вона відрізняється тим, що дисертант

готує текстові блоки за тими дослідницькими питаннями, на які він здатний дати відповіді. Після того, як блоки підготовлені, відбувається своєрідне збирання всього тексту з урахуванням його композиції. Переваги блокового або модульного принципу, насамперед, у глибокому проробленні окремих частин дисертації. Недолік у тому, що виникають труднощі "зшивання" модулів у єдине ціле.

Четверту стратегію можна назвати "заглибився - написав - переписав". Суть її зводиться до того, що здобувач відразу ж занурюється в матеріал з усіх аспектів проблеми, накопичує його до деякої критичної маси. А потім сідає за комп'ютер і швидко пише дисертацію по всіх розділах і параграфах так, як це йому бачиться на підставі накопиченої інформації. Потім проводить експертизу написаного тексту у наукового керівника, одержує поради і критичні зауваження. Потім знову занурюється в читання, дослідження, наукову рефлексію. Накопичує нову критичну масу і переписує текст дисертації зі збереженням найбільш вдалого змісту. Так повторюється доти, доки результати експертизи не стануть позитивними. Недолік стратегії у складності роботи, виникненні психологічних бар'єрів перед кожним переписуванням дисертації. Перевага - в постійному удосконалюванні всіх розділів роботи.

П'ята стратегія становить частину попередньої стратегії. Її можна назвати стратегією "аналітично написав - синтетично переписав". У цій стратегії принципово неважливо, як створювалася дисертація. Важливо те, що за будь-якої стратегії її написання вона має аналітичний характер, тобто являє собою механічну суму окремих розробок, які необхідно синтезувати в цілісну теорію. Цього вимагають і висновки за результатами дослідження. Особливо загостреною є проблема теоретичного синтезу положень розділів і параграфів для докторських дисертацій. Найкраще вирішити цю проблему за допомогою переписування роботи в аспекті додавання більшої обґрунтованості концепції. Недоліки такої роботи в тому, що переписування нерідко розглядається як зайва робота, а це створює психологічні бар'єри. Перевага в тому, що дисертаційне дослідження одержує дійсно цілісний характер.

Шоста стратегія має структурну орієнтацію. Вона дає засади для роботи над розділами дисертації. Вона являє собою, по суті, кілька окремих стратегій, виділення яких відбувається при вирішенні ключової проблеми: коли писати вступ і висновки. Відповідно до першої підстратегії спочатку пишуться глави і параграфи дисертації, а потім слід написати вступ і висновки. Так

пишуть багато здобувачів. Недолік тут очевидний - нестиковки об'єкта, предмета, проблеми зі змістом глав і параграфів, що викликано тим, що відсутність вступу погано орієнтує роботу, а відсутність проекту висновку знижує цілеспрямованість дослідницької діяльності дисертанта. Звідси виникає необхідність в іншій підстратегії, що передбачає серйозне пророблення вступу і висновків і написання основного змісту в аспекті зв'язку вступу і висновків. Недолік стратегії у принциповій складності написання, особливо висновків без підготовки всієї роботи. Перевага - в органічності роботи, у відсутності значеннєвих розривів вступу, змісту і висновків.

Сьома стратегія одержала назву об'ємно-валової стратегії. Вона зводиться до планування написання і написання необхідної кількості сторінок тексту дисертації. Недолік стратегії - у небезпеці зниження якості тексту за рахунок зведення всієї роботи тільки до створення тексту, а також у тому, що ця стратегія стимулює запозичення з інших робіт. Перевага цієї стратегії - у чіткості організації праці відповідно до деяких мінімальних норм, що в остаточному підсумку зводяться до 5 рядків у день, не менше однієї сторінки в тиждень, не менше 5 сторінок на місяць і не менше 50 сторінок у рік. При цьому обсяг вступу до дисертації звичайно становить 10-20 сторінок, обсяг розділу - 35-50, обсяг параграфа в розділі - 10-15, обсяг висновків - 5-10 сторінок. Кандидатська дисертація найчастіше складається з 2-4 глав, а докторська - з 4-6 глав [110, с. 101].

Корисні поради щодо роботи над текстом дисертації дає Б.О.Райзберг: при написанні наступного параграфа, виходячи з його назви, суті, місця в дисертаційній роботі, зв'язку з іншими розділами, відповідності темі дисертації й проблемі, що вирішується, занотуйте спочатку, про що потрібно писати в цьому параграфі, тобто сформулюйте його умовну структуру у вигляді кола питань, що розглядаються. Серед цих питань можуть бути такі:

1) що вже відомо про предмет цього параграфа з інших досліджень, з попередньої частини вашої роботи, що впливає з основного замислу дисертації?

2) яка ваша особиста позиція стосовно предмета, яка впливає із загальної концепції роботи?

3) які аргументи на користь позиції, що пропонується, вибраного варіанта, тверджень, які захищаються?

4) якими фактами, стійкими науковими положеннями можна обгрунтувати вашу точку зору, підходи, що пропонуються?

5) які можливі заперечення, сумніви з приводу положень, які Вами наводяться, як і чим вони спростовуються?

6) який внесок робить зміст цього розділу у вирішення загальної наукової проблеми, яка розглядається в дисертації?

7) які деталі предмета цього параграфа необхідно висвітлити більш докладно через їх значний вплив на результати роботи та її висновки?

8) якою мірою положення, що висвітлюються в даному параграфі, впливають на наступні розділи роботи, задають продовження лінії досліджень?

9) що ще обов'язково має бути в параграфі для забезпечення повноти змісту, відповідності назві?

10) що впливає з матеріалів, які викладені в даному параграфі?

Навіть однієї сторінки розгорнутих відповідей на кожне із поставлених запитань достатньо, щоб набрати необхідний інформаційно-сторінковий обсяг параграфа [110, с. 121].

Цінну пораду дисертанту щодо перевірки дисертації на відповідність вимогам ВАК, на "дисертабельність" дають В.М.Шейко і Н.М.Кушнарєнко. Алгоритм самоперевірки роботи на відповідність кваліфікаційним критеріям ВАК включає такі етапи, що виконуються послідовно:

- аналіз назви дисертації;
- визначення мети і завдань;
- аналіз кожного наукового результату на новизну, достовірність, практичне значення, пріоритет;
- відповідність кожного висновку розділам, а також загальних висновків дисертації - меті і завданням дослідження;
- перевірка коректності посилань;
- аналіз відповідності публікацій та апробацій вимогам ВАК;
- аналіз правильності оформлення актів упровадження та ін.

Така самоперевірка здійснюється на кожному етапі дослідження і є особливо ефективною, коли дисертація завершена [150, с. 121-222].

Цінні поради дисертантові з метою профілактики "дисертаційного неврозу" дає Г.Сельє:

1) навчитися самостійно робити все, що необхідно для дослідження, включаючи вибір теми, планування експерименту і організацію лабораторної та кабінетної роботи;

2) не прагнути перенавантажувати себе монотонною, рутинною роботою, довівши свою спроможність виконувати її досконало; важливіше навчитися керувати роботою інших;

3) підготувати план дисертації і подати його для ретельного критичного обговорення керівнику та колегам;

4) закінчити всю експериментальну роботу до початку роботи над кінцевим варіантом тексту;

5) на кілька місяців звільнитися від усіх обов'язків, щоб мати можливість ні на що не відволікатися і цілком присвятити себе написанню дисертації;

б) особисто відповідати за всі організаційні і фінансові аспекти, пов'язані з дисертацією [115, с. 337-338].

Для надання допомоги аспірантові або здобувачеві призначається науковий керівник, а докторантові - науковий консультант. Але консультант може і не призначатися, якщо докторант вважає, що самостійно проведе докторське дисертаційне дослідження. У зв'язку з цим уся робота над дисертацією досить часто будується як система консультацій з науковим керівником або консультантом. При роботі з керівником або консультантом дисертант повинен завжди готуватися до зустрічей, показуючи свої досягнення, формулюючи труднощі, з яким стикається у процесі проведення дослідження. Помилково розглядати керівника тільки як джерело дисертаційних ідей. Його можливості набагато ширші. Значною може бути його допомога в побудові структури дисертації, проведенні дослідження, експертизі наукових результатів, удосконалюванні тексту. Хоч би яким би був науковий керівник або консультант, потрібно пам'ятати, що дисертація є результатом, насамперед, роботи самого дисертанта.

4.4. Автореферат дисертації

Автореферат дисертації являє собою короткий виклад змісту дисертаційної роботи. Головне його призначення - в широкому ознайомленні наукового співтовариства з методикою, результатами і висновками дисертації. Автореферат виступає також предметом реакції фахівців даної галузі знання, підготовки ними відгуків, у яких дається оцінка роботи.

Автореферат складається з двох основних розділів:

1. Загальна характеристика роботи.
2. Короткий зміст роботи.

У загальній характеристиці роботи з абзаців дається:

- актуальність теми дослідження;
- зв'язок роботи з науковими програмами, темами, планами;
- мета і завдання дослідження;
- об'єкт дослідження;
- предмет дисертаційної роботи;
- методи досліджень, вірогідність і обґрунтованість результатів;
- наукова новизна дисертації;
- практична значимість роботи;
- особистий внесок автора;
- апробація результатів дисертації;
- публікації;
- структура дисертації.

Короткий зміст роботи часто викладається по розділах дисертації. Як відзначає Б.О.Райзберг, такий підхід допустимий, але поряд із перерахуванням того, що міститься в окремих розділах, він вимагає пояснювальних коментарів, що свідчать і переконують, що предмет кожного розділу підпорядкований загальному задумові, меті вирішення єдиної проблеми. Крім того, за такого підходу однаково доведеться відхилятися від міні-копіювання тексту роботи в місцях, де варто вказати на отримані в підсумку виконання даного розділу роботи результати.

Більш сучасний і прогресивний інший тип викладу основного змісту роботи, що базується на проблемній основі, не пов'язаний головним чином з послідовністю розташування матеріалів у дисертації, з її змістом. За такого викладу спочатку виділяються вузлові проблеми, завдання, які послужили предметом дослідження й тією чи іншою мірою вирішені в дисертації. Навколо таких вузлів групується матеріал, що характеризує постановку завдань, методику досліджень, аналіз раніше виконаних робіт, позицію автора дисертації, застосовані способи вирішення завдань, отримані результати, їхню професійну перевірку, незалежно від того, де і як розташовані ці матеріали в дисертації.

У будь-якому варіанті композиції автореферату доцільно виділити в ньому й докладно подати зміст теоретичної (аналітичної), методологічної (методичної), прикладної (практичної, експериментальної) частин дисертаційного дослідження [110, с. 154-155].

В авторефераті наводяться остаточні математичні вирази, важливі графіки, діаграми і таблиці. Дається коротка оцінка новизни результатів, отриманих у дисертаційній роботі. Вис-

новки містять 7-9 докладних загальних висновків за результатами роботи.

У змістовій частині автореферату повинні обов'язково бути наявними:

- основні ідеї і висновки, викладені в дисертації;
- обґрунтування внеску автора в проведене дослідження;
- оцінка ступеня новизни і практичної значимості результатів досліджень.

Наприкінці автореферату наводяться опубліковані в наукових виданнях роботи здобувача за темою дисертації, що відображають основні наукові результати дисертаційної роботи.

Звідси випливають вимоги до автореферату:

1) він має розкривати зміст дисертації і не повинен містити ту інформацію, що не стосується дисертації;

2) він повинен відображати найістотніше, уникати деталей, що можуть скласти неправильне уявлення про зміст дисертаційної роботи;

3) автореферат повинен відповідати прийнятій у науковому співтоваристві структурі викладу, а текст має бути написаний зрозуміло;

4) обсяг автореферату має бути не менше 1,3 авторського аркуша і не перевищувати 1,9 авторського аркуша для докторської дисертації і, відповідно, 0,7-0,9 авторського аркуша для кандидатської дисертації при друку через 1,5 інтервали з розміщенням до 40 рядків на сторінці;

5) він повинен бути виготовлений друкованим способом у вигляді брошури тиражем 100 екземплярів, форматом 145x215 мм із друком тексту на обох боках аркуша.

Структура автореферату містить у собі загальну характеристику роботи, основний зміст, висновки, список опублікованих автором робіт з теми дисертації й анотацію українською, російською і англійською мовами. При цьому загальна характеристика роботи, представлена в авторефераті, повинна відповідати вступу дисертації, її кваліфікаційним ознакам. Основний зміст автореферату готується за допомогою короткого, стислого реферування тексту дисертації.

На останніх сторінках автореферату розміщується анотація українською мовою, яка повинна мати обсяг дві сторінки друкованого тексту (до п'яти тисяч друкованих знаків) і містити інформацію про зміст і результати дисертаційної роботи. Анотації російською

і англійською мовами мають менший обсяг і складають 0,5 сторінки друкованого тексту (до 1200 друкованих знаків).

Анотація складається за визначеною формою і має такий зміст:

- прізвище й ініціали здобувача;
- назва дисертації;
- вид дисертації (рукопис, монографія) і науковий ступінь здобувача;
- спеціальність (шифр і назва);
- установа, де відбудеться захист;
- місто, рік;
- основні ідеї, результати і висновки дисертації.

Матеріал в анотації потрібно викладати стисло і точно, використовувати стандартну термінологію. Після кожної анотації наводяться ключові слова відповідною мовою. Ключові слова необхідні для забезпечення інформаційного пошуку проведеного в дисертації дослідження. Кількість ключових слів повинна бути не менше трьох і не більше десяти.

Автореферат оформлюється за тими самими правилами, що встановлені для друкування дисертації. Обов'язково він має вихідні дані друкарні або іншої установи, де друкувався згідно з державним стандартом.

На лицьовому боці обкладинки автореферату подаються:

- назва організації, спеціалізована вчена рада якої прийняла дисертацію до захисту;
- індекс УДК;
- прізвище, ім'я, по батькові здобувача;
- назва дисертації;
- шифр і найменування спеціальності за переліком паспортів спеціальностей;
- підзаголовок "Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) (галузь наук)";
- місто, рік.

На зворотному боці обкладинки автореферату вказуються:

- організація, в якій виконане дисертаційне дослідження;
- науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали наукового керівника і (або) консультанта, його місце роботи та посада;
- наукові ступені, вчені звання, місця роботи і посади, прізвища та ініціали офіційних опонентів;

- дата і час проведення захисту, шифр спеціалізованої вченої ради та адреса організації, при якій вона створена;
- бібліотека, в якій можна ознайомитися з дисертацією;
- дата розсилання автореферату;
- підпис вченого секретаря спеціалізованої вченої ради.

Автореферат не має титульного аркуша. Нумери сторінок проставляються в центрі верхнього поля сторінки. Нумерація починається з цифри 1 на першій сторінці, де міститься загальна характеристика роботи.

Структурні частини автореферату не нумеруються, їх назви друкуються великими літерами симетрично тексту.

Автореферат розсилається не пізніше ніж за 30 днів до захисту дисертації згідно з переліком установ, затверджених ВАК України, а також додатковим списком, визначеним спеціалізованою вченою радою. Дата розсилання автореферату має бути підтверджена штампом поштового відділення.

4.5. Відгуки на дисертацію та автореферат дисертації

Відгуки на дисертацію виступають формами реакції наукового співтовариства на якість дисертаційного дослідження, що дає змогу визнати її такою, що відповідає нормам науки.

У типовій структурі відгуку, рецензії можна виділити три частини. Перша частина являє собою вступ і включає розгляд предмету аналізу, актуальності, загальних параметрів дослідження і структури тексту. Вона дає характеристику дисертаційної роботи. Друга, або основна, частина являє собою аналіз змісту дисертації, де виділяються її переваги і недоліки. Третя частина являє собою логічний підсумок, у якому робиться висновок з дисертації, дається її підсумкова оцінка, формулюються побажання авторові, висловлюються пропозиції щодо присудження або неприсудження здобувачеві шуканого наукового ступеня.

Усі відгуки, які надходять на дисертацію, за ступенем їхньої значимості поділяються на кілька різновидів:

1. *Відгуки офіційних опонентів* - компетентних фахівців у даній галузі науки, що призначаються спеціалізованою радою по захисту дисертацій. Мета цих відгуків полягає в тому, щоб дати об'єктивну і вичерпну експертизу проведеного дослідження, представленого в дисертації. У відгуках обов'язкові відповіді на такі пи-

тання, як актуальність обраної теми, ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність і новизна, повнота їх викладу в опублікованих працях. Формулюються також зауваження щодо змісту дисертації та висновок щодо її відповідності встановленим вимогам. У відгуку опонент також повинен оцінити зміст дисертації, її завершеність у цілому й викласти зауваження щодо її оформлення. У позитивному висновку щодо дисертації опонент повинен вказати, що вона є завершеною працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують конкретне наукове завдання, мають суттєве значення для певної галузі науки; або в якій отримані нові науково обґрунтовані теоретичні і (чи) експериментальні результати, що в сукупності є значущими для розвитку конкретного напрямку певної галузі науки. Якщо оцінка дисертації позитивна, відгук опонента подається до спеціалізованої вченої ради у двох примірниках, якщо негативна - у трьох примірниках. Відгуки мають бути особисто підписані опонентом і засвідчені печаткою установи, де працює опонент. Термін подання відгуку до спеціалізованої вченої ради - один місяць з дня одержання опонентом дисертації та автореферату. Копії письмових відгуків офіційних опонентів видають здобувачеві не пізніше як за десять днів до захисту дисертації. Під час виступу на захисті дисертації опонент викладає повністю зміст свого відгуку.

2. *Відгуки на дисертацію від окремої особи або організації* не призначаються спеціалізованою радою, а визначаються з підготовкою відгуку самостійно. Ці відгуки забезпечують публічність обговорення дисертації. Якщо відгук від організації, то він, як правило, дається після обговорення дисертації на науковому семінарі або засіданні цієї організації. Відгук підписується відповідно тією особою, яка його готувала, або керівником організації.

3. *Відгук наукового керівника дисертанта*, а для докторської дисертації - консультанта. Його призначення полягає в загальній оцінці того, що зроблено дисертантом, і в аналізі його особистісних якостей. Цей відгук не має жорстких вимог і готується у вільній формі.

4. *Відгук на автореферат дисертації від окремої особи або від організації* з числа організацій, представлених у списку розсилання автореферату дисертації. Його особливість у тому, що він характеризує якість проведеного дисертантом дослідження виходячи не з дисертації, а з автореферату.

Відгуки опонентів і керівника лежать в основі їхніх виступів на захисті дисертації. При цьому оцінки виступів повинні збігатися

ся зі змістом відгуків. Опонент під час виступу повністю викладає зміст свого відгуку.

Відгуки офіційних опонентів готуються на підставі вивчення не тільки дисертації, а і друкованих праць здобувача. Головне призначення відгуків полягає в забезпеченні експертизи дисертації за такими обов'язковими напрямками, як актуальність обраної теми, ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх вірогідність, новизна, повнота їхнього викладу в опублікованих роботах. У відгуках робляться зауваження щодо структури і змісту дисертації, її відповідності встановленим вимогам. Опонент має звернути увагу у своєму відгуку на ідентичність змісту автореферату й основних положень дисертації.

За негативної оцінки дисертації опонент повинен аргументувати свою оцінку. Як аргументи використовуються недостатня обґрунтованість висновків дисертації, низька наукова і практична цінність, помилки або порушення при оформленні дисертації (запозичення положень із чужих робіт без посилань, невідповідність дисертації спеціальності, нерозв'язаність сформульованих у дисертації завдань і т.ін.).

У разі позитивної оцінки кандидатської дисертації опонент обов'язково повинен відзначити, що вона є завершеною роботою, у якій отримані нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують конкретне наукове завдання і мають істотне значення для розвитку галузі науки. У тому випадку, якщо думка про докторську дисертацію позитивна, то опонент має повно й аргументовано сформулювати, які конкретно отримані нові результати в даній галузі науки вирішують важливу наукову або прикладну проблему.

У тому випадку, якщо відгук офіційного опонента не відповідає сформульованим ВАК України вимогам, то спеціалізована вчена рада може повернути його на доопрацювання або змінити офіційного опонента.

Резюме

Дисертація - це спеціальна форма наукового дослідження, яка представляється на здобуття наукового ступеня кандидата або доктора наук, захищається привселюдно на засіданні вченої ради. Вона є кваліфікаційною роботою, що містить сукупність результатів, наукових положень, висунутих здобувачем для публічного

захисту, і свідчить про його особистий внесок в науку і якості як ученого.

Автореферат дисертації являє собою короткий виклад змісту дисертаційної роботи з метою широкого ознайомлення наукового співтовариства з методикою, результатами і висновками дисертації й одержання відгуків від фахівців про якість роботи.

Відгуки на дисертацію виступають формами реакції наукового співтовариства на якість дисертаційного дослідження, що дає змогу визнати його таким, що відповідає вимогам науки.

Питання для підготовки і самоконтролю

1. Яка структура автореферату дисертації?
2. Сформулюйте вимоги до кандидатської дисертації.
3. Сформулюйте вимоги до докторської дисертації.
4. Які вимоги до відгуку опонента на дисертацію?

Теми для статей і роздумів

1. Проблема наукової новизни в дисертаційному дослідженні.
2. Принципові відмінності кандидатської і докторської дисертацій.
3. Проблемний виклад матеріалу в авторефераті дисертаційної роботи.
4. Доля кандидатських і докторських дисертацій у світлі Болонського процесу.
5. Зв'язок стратегії роботи над дисертацією з особистістю дисертанта.

РОЗДІЛ 5 НАВЧАЛЬНІ ТЕКСТИ

Основні поняття:

реферат, курсова робота, дипломна робота, магістерська робота, підручник.

5.1. Реферат

Реферат являє собою короткий виклад одного або кількох текстів. Це вторинний документ, який містить скорочений і послідовний виклад змісту першоджерела (або його частини) з основними фактичними даними і висновками [68, с. 44]. Реферування може бути присвячено окремій проблемі або містити узагальнення різних точок зору з визначеної теми. Від звичайного конспектування наукової літератури реферат відрізняється тим, що в ньому викладаються (зіставляються, оцінюються) різні точки зору на аналізовану проблему і при цьому укладач реферату визначає своє ставлення до розглянутих наукових позицій, поглядів або визначень, що належать різним авторам. Дослідницький характер реферату становить його основну наукову цінність. Також рефератом називають короткий виклад наукової статті або монографії. Такий реферат містить основний зміст першоджерела й у ньому обов'язково вказується точка зору укладача, позиція, з якої він розглядає проблему.

Реферат може бути базою для виступу на науковій конференції, семінарі, при збиранні матеріалу для огляду літератури. Його підготовка є засобом формування навичок роботи з літературою, входження в наукову діяльність.

Основною властивістю реферату є його інформативність, яка формується в процесі скороченого викладу змісту першоджерела. Крім того, реферат передбачає узагальнення матеріалу. Як відзначає В.П.Леонов, "Мистецтво реферату виявляється в майстерності скорочення тексту й умінні коротко викласти його інформативні фрагменти" [68, с. 44].

Підготовка реферату вимагає уважного вивчення першоджерел, їх конспектування, аналізу змісту, узагальнення, класифікації, виявлення загального й особливого, виділення в тексті основних позицій і понять наукового дослідження. Звичайно в рефераті широко використовується пряме і непряме цитування. При цьому

обов'язкові посилання на авторів думок у використаних цитатах. Разом з тим реферат не можна зводити тільки до цитат. Він являє собою власні міркування автора по темі з тієї чи іншої проблеми.

Таблиця 5.1

Основні види рефератів

<i>Підстава класифікації</i>	<i>Види рефератів і їх характеристика</i>
Призначення	1. <i>Навчальний реферат</i> - готується з метою одержання атестації за темою або всім навчальним курсом. 2. <i>Науково-дослідний реферат</i> - призначений для входження в проблему або тему наукового дослідження
Зміст	1. <i>Історіографічний реферат</i> - дає огляд і аналіз літератури за темою, описує історіографію наукової проблеми. 2. <i>Аналітичний реферат</i> - містить аналіз дослідження проблеми в літературі. 3. <i>Інформаційний реферат</i> - розкриває зміст теми, основні факти і теоретичні положення
Обсяг	1. <i>Короткий реферат</i> - являє собою коротке інформаційне повідомлення за темою, слугує для попереднього ознайомлення з проблемою. 2. <i>Середній реферат</i> - передбачає розгорнутий виклад теми. 3. <i>Розширений реферат</i> , у якому детально викладаються не тільки проблема, а й окремі її складові
Спосіб характеристики первинного документа	1. <i>Загальний (конспективний) реферат</i> , у якому, як у дзеркалі, відображається матеріал першоджерела. 2. <i>Проблемно-орієнтований реферат</i> , спрямований на виклад проблем першоджерела
Кількість джерел	1. <i>Монографічний реферат</i> , в основі якого одне джерело. 2. <i>Зведений реферат</i> , що використовує кілька джерел
Тип укладання	1. <i>Авторські, або автореферати</i> , складені по роботах самого автора. 2. <i>Референтські реферати</i> , складені референтом автора

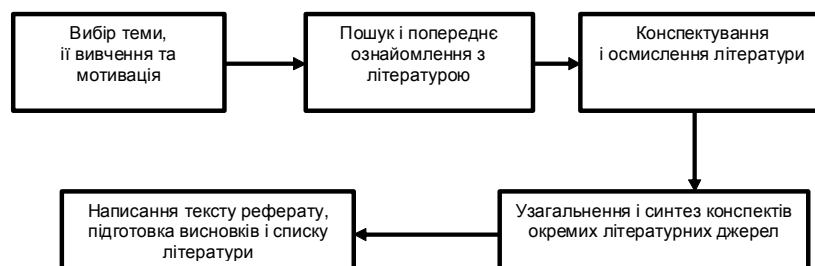
У структурі реферату виділяються план, вступ, основна частина, висновки, список використаної літератури і додатки.

План реферату звичайно визначається змістом теми, навчальним завданням, обсягом літературних джерел і особистих напрацювань автора. Зміст теми реферату передбачає розбивку її на складові, котрі і визначають розділи й параграфи плану. Навчальне завдання позначається на змістовному плані за допомогою виділення окремих тем, що мають навчальне призначення. У ряді випадків, особливо тоді, коли перелік першоджерел для реферату досить великий, виникає необхідність історіографічного підходу до них, що змушує поєднувати роботи в групи під окремими узагальнюючими заголовками.

У вступі дається загальна характеристика теми реферування, кола авторів і коротка характеристика першоджерел, а також формулюються мета і завдання підготовки реферату, що забезпечує необхідний контекст викладу. Основна частина являє собою виклад матеріалу відповідно до пунктів плану.

У процесі реферування принципово можливі два шляхи. Перший шлях передбачає точне відображення першоджерел. Автор реферату звичайно намагається уникати своїх власних суджень. Його завдання в тому, щоб адекватно викласти точки зору авторів першоджерел. Але є й інший шлях, що передбачає осмислення джерел реферування в контексті деякої теми або концепції. Його можна вважати дослідницьким, творчим. У цьому випадку автору реферату неминуче доводиться осмислювати місце і внесок автора в дослідження питань даної теми. А тут часті ситуації, коли автори відображають не всі проблеми або мають специфічні до них підходи, що змушує їх не тільки вивчати це, але і добудовувати контури концепції, що вимальовується в міру осмислення поглядів авторів першоджерел.

Процес підготовки реферату включає п'ять етапів, що представлені на рис. 5.1.

Рис. 5.1. Алгоритм написання реферату

Щодо обсягу реферату, то він залежить від обсягу матеріалу реферування і типу реферату. Обсяг розширеного реферату - 20-25 сторінок тексту.

Реферат виконує різні функції. Він дає змогу досить швидко входити в тему наукового дослідження, одержувати необхідну в навчальному процесі атестацію нерідко не тільки за сам реферат, а й за навчальну дисципліну, оскільки досить часто підготовка реферату виступає складовою атестації студента або аспіранта.

5.2. Курсова і дипломна роботи

Курсова робота - це самостійне навчально-наукове дослідження студента, яке присвячене курсу або його окремому розділу.

Звичайно курсові роботи поділяють на три групи: експериментальні, теоретичні й реферативні. Курсова робота експериментального характеру включає огляд літератури за заданою темою і результати власного експериментального дослідження з обов'язковим їх обговоренням. Теоретична робота повинна містити огляд літератури, а також оригінальне теоретичне дослідження з обговоренням отриманих результатів. Реферативна робота являє собою повний і систематизований критичний огляд літератури з конкретної наукової проблеми. Курсова робота виконується під керівництвом викладача - наукового керівника, що призначається кафедрою.

Головне призначення курсової роботи в тому, щоб закріпити, поглибити й узагальнити знання, отримані студентами в процесі навчання, і навчитися їх застосовувати для комплексного вирішення конкретного спеціального завдання, опанувати прийоми наукових досліджень. Тематика курсових робіт має бути побудована так, щоб вона відображала найбільш важливі теми курсу і була пов'язаною з практикою. Вона затверджується на засіданні кафедри. Виконання курсових робіт проходить відповідно до графіка.

Дипломна робота являє собою кваліфікаційне навчально-наукове дослідження студента, що виконується на завершальному етапі навчання у вищому навчальному закладі. Вона має комплексний характер і пов'язана з використанням здобутих студентом знань, умінь і навичок із спеціальних дисциплін. Вибір студентом тієї чи іншої теми дипломної роботи зумовлений кількома обставинами. Досить часто дипломна робота виступає продовженням курсової роботи. Такий підхід дає змогу студенту здобути глибокі й багатоаспектні знання з теми, піднятися у своєму викладі на більш високий рівень теоретичного аналізу і пошуку практичного втілення отриманих результатів. Впливають на вибір теми дипломної роботи також життєві плани студента: прагнення спеціалізуватися відповідно до теми у своїй подальшій роботі, орієнтація на вступ до аспірантури тощо.

У структурі курсової (дипломної) роботи виділяють: титульний аркуш, зміст, перелік умовних позначень (якщо є потреба), вступ, кілька розділів (підрозділів), що розкривають теорію питання і досвід практичної роботи, висновки, список використаної літератури і додатки. Усі розділи роботи мають бути викладені в строгій логічній послідовності та взаємозалежні. Зміст роботи може бути ілюстрований схемами, таблицями, діаграмами, графіками, рисунками і т.ін. Графічному змісту матеріалу по тексту необ-

хідно давати пояснення. У курсових роботах використовуються цитати, статистичні матеріали з відповідними посиланнями на першоджерела. Обсяг курсової роботи - 25-35, а дипломної - 50-60 сторінок комп'ютерного набору.

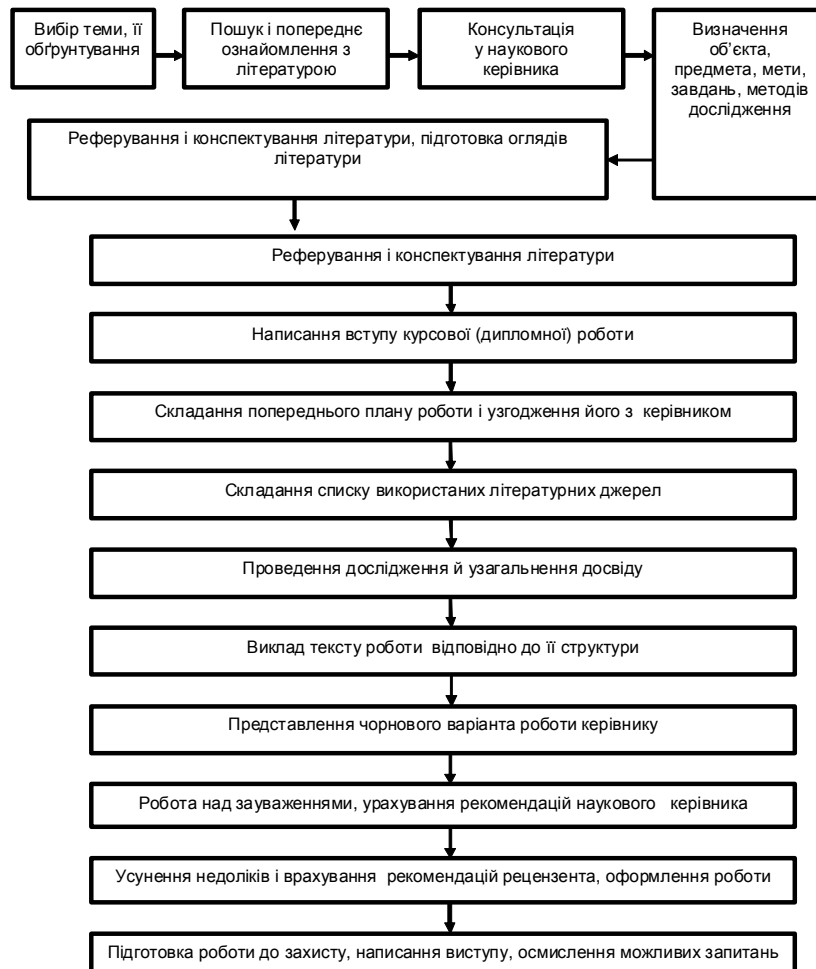
В алгоритмі написання курсової або дипломної роботи, що рекомендується деякими авторами, є одна істотна помилка, пов'язана з тим, що на початку всього процесу здійснюється робота з літературою, визначаються об'єкт, предмет, цілі і завдання дослідження, а вступ готується наприкінці дослідження. Цей підхід не просто нелогічний, він шкідливий з дуже простої причини. Справа в тому, що вступ з його основними параметрами - об'єктом, предметом, цілями і завданнями дослідження - дає обґрунтування структури дослідження, визначає його зміст. Якщо ж він створюється наприкінці дослідження, то можуть виявитися такі завдання, які у дослідженні не були вирішені. Уважно написаний вступ багато в чому визначає і методи дослідження. Звідси алгоритм написання має трохи інший вигляд (рис. 5.2).

Основними етапами підготовки курсової (дипломної) роботи є:

1. Робота з літературою, яка ведеться постійно і здійснюється в кілька етапів. Попереднє ознайомлення з літературою забезпечує вибір теми роботи. Докладне вивчення основних літературних джерел супроводжує написання змістової частини роботи. Робота з літературою дозволяє зробити її огляд у вступі або в спеціальному розділі, зрозуміти стан розробленості проблеми в науці, виділити напрями її дослідження, персоніфікувати текст дипломної роботи за допомогою посилань на думки і положення з літературних джерел. Нарешті, робота над літературою дає змогу чітко визначитися з власною новизною у вирішенні описаної в літературі проблеми.

2. Робота над вступом відіграє винятково важливу роль у дослідженні. Вона починається на самому початку для того, щоб краще позиціонувати дослідження, зрозуміти його основні гносеологічні характеристики. Вступ виконує функцію деякого гносеологічного плану, програми дослідження, додає йому упорядкованості, дає обґрунтування структури роботи.

Варто підкреслити, що в процесі написання основної частини роботи необхідно постійно повертатися до вступу для корекції змісту глав і параграфів і самого вступу. Переосмислюється й узгоджується вступ у процесі написання висновків.

Рис. 5.2. Алгоритм написання курсової (дипломної) роботи

3. Робота над змістом, що становить суть дипломної (курс-
вої) роботи, передбачає проведення дослідження сформульованих
у вступі завдань і їх коректний опис. Не можна не погодитися з
порадами В.М.Шейка і Н.М.Кушнарєнка в тому, що тема має бути
розкрита без пропуску логічних ланок, тому починаючи працюва-
ти над розділом треба відзначити його головну ідею, а також тези
кожного підрозділу. Тези необхідно підтверджувати фактами, дум-

ками різних авторів, результатами анкетування та експерименту, аналізом конкретного досвіду. Треба уникати безсистемного викладу фактів без достатнього їх осмислення та узагальнення [150, с. 125].

4. Робота над висновками зводиться до виділення висновків усіх розділів роботи, їх узагальнення і літературного оформлення. "Головна їх мета - підсумки проведеної роботи. Висновки подаються у вигляді окремих лаконічних положень, методичних рекомендацій. Дуже важливо, щоб вони відповідали поставленим завданням. У висновках необхідно зазначити не тільки те позитивне, що вдалося виявити в результаті вивчення теми, а й недоліки та проблеми практичного функціонування культурологічних і документних систем, а також конкретні рекомендації щодо їх усунення. Основна вимога до заключної частини - не повторювати змісту вступу, основної частини роботи і висновків, зроблених у розділах" [150, с. 127].

5. Робота над зауваженнями керівника і рецензентів має коригувальний характер. Найбільш поширеними зауваженнями бувають зауваження щодо неправильності побудови структури, що може не охоплювати завдання вступу, а також помилки в логіці викладу, понятійному апараті, невключенні в роботу новітніх літературних джерел, інноваційної практики, відсутність або незабезпеченість змістом висновків.

6. Написання тексту курсової (дипломної) роботи. Текст має бути уважно прочитаний, у ньому повинні бути виправлені помилки. Тому роботу рекомендується спочатку оформляти в чорновому варіанті, а потім, після усунення всіх помилок і виправлень відповідно до зауважень керівника, а також попереднього захисту, готується чистовий варіант, що реєструється і подається екзаменаційній комісії.

7. Оформлення курсової (дипломної) роботи передбачає підготовку титульного аркуша, на якому вказуються міністерство, назва інституту, в якому виконувалася робота, назва кафедри, на якій вона виконувалася, повна назва теми роботи, прізвище й ініціали студента, курс, група, факультет, де він навчається, прізвище, ініціали, учене звання наукового керівника, рік і місце виконання роботи. На наступній сторінці розміщується зміст. Далі викладається зміст по розділах і підрозділах, що повинні бути виділені в тексті відповідно до заголовків і підзаголовків.

8. Підготовка до захисту курсової (дипломної) роботи передбачає підготовку студента до виступу на відкритому засіданні комісії. Для цього він повинен написати текст виступу, адаптувати його до розмовної мови, потренуватися у вільному викладі тексту, обміркувати відповіді на можливі запитання членів комісії, підготувати наочні презентаційні матеріали.

9. Захист курсової (дипломної) роботи передбачає попереднє ознайомлення членів комісії з її змістом. Процедура захисту включає:

- виступ студента за змістом роботи, що не повинен перевищувати 10-15 хвилин;
- запитання членів комісії авторів роботи;
- оголошення відгуків наукового керівника або його виступ (для дипломної роботи ще і рецензента);
- відповіді автора роботи на запитання членів екзаменаційної комісії і на зауваження наукового керівника або рецензента;
- заключне слово студента;
- висновок комісії з приводу оцінки роботи;
- оформлення протоколів та інших документів, що закріплюють оцінку;
- оголошення студентіві отриманої ним оцінки.

Звертаємо увагу на керівництво курсовою (дипломною) роботою як на важливий засіб її якісної підготовки. Керівниками курсових і дипломних робіт звичайно виступають найбільш кваліфіковані викладачі (професори і доценти), що спеціалізуються у своїх дослідженнях на тематиці робіт. Керівник має допомогти студентіві у виборі і формулюванні теми, складанні плану, підборі літератури, ознайомленні з методологією і методами досліджень, що доцільно застосовувати при написанні роботи, у плануванні виконання роботи, а також здійснювати поточний контроль за ходом роботи, вивчити її зміст і дати відгук на роботу.

У відгуку науковий керівник акцентує увагу на актуальності, ступені наукового і практичного значення роботи, на рівні підготовки студента, його самостійності при виконанні роботи, новизни постановки і вирішення завдань, умінні використовувати літературу, володінні методами дослідження, повноті і якості розробки теми, логічності, послідовності, аргументованості викладу, літературній грамотності, можливості практичного використання результатів, висновках про відповідність роботи нормативним вимогам.

У відгуку на дипломну роботу, який готує фахівець-практик, особлива увага приділяється не тільки актуальності теми, умін-

ням і навичкам використання теоретичних знань для вирішення конкретних завдань, а й наявності в роботі пропозицій і рекомендацій, їхній новизні і практичній цінності, вірогідності й обґрунтованості результатів, стилеві викладу й оформлення роботи, а також її недолікам.

5.3. Магістерська робота

Слово "магістр" (від лат. *magister* - начальник, наставник) означало титул посадових осіб у Давньому Римі, високий придворний титул у Візантії, а в середні віки - главу духовно-лицарського ордена або викладача семи вільних мистецтв (гуманітарних наук). В останньому випадку це було дуже почесне учене звання, що прагнули одержати його здобувачі за допомогою підготовки і захисту серйозної наукової праці - магістерської дисертації. У дореволюційній Росії магістр - це науковий ступінь, що присуджувався тим, хто закінчив університет і склав іспит з даної галузі науки та захистив дисертацію. У США, Великобританії й інших країнах з англо-американською системою вищої освіти магістр - це академічний ступінь, присуджуваний особам, які закінчили університет або прирівняний до нього вищий навчальний заклад і мають ступінь бакалавра, що пройшли додатковий курс протягом 1-2 років, що здали спеціальний іспит і захистили дисертацію.

У пострадянських країнах магістр - це не вчене звання і не ступінь, а освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця. У положенні про освітньо-кваліфікаційний рівень, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 20 січня 1988 р. № 65, визначено, що магістр - це освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця, який він одержує на основі кваліфікації бакалавра або фахівця шляхом поглиблення спеціальних умінь і знань інноваційного характеру, має деякий досвід використання і виробництва нових знань для вирішення проблемних професійних завдань у деякій галузі народного господарства.

Одержання кваліфікації магістра можливе тільки при оволодінні фахівцем спеціальною освітньою програмою, у структурі якої виділяються теоретичні й практичні курси, а також передбачається написання магістерської роботи. Ця робота є концентрованим відображенням здобутих фахівцем у процесі навчання знань, умінь і навичок. Написання магістерської роботи є досить складним, обов'язковим етапом підготовки фахівця.

Перш ніж приступити до написання магістерської роботи, необхідно звернути увагу на *ціль*, що переслідує цей процес. Найбільш важливими серед них виступають:

1. Формування умінь і навичок формулювання, опису і вирішення проблем, що стосуються магістерської спеціалізації.

2. Створення системи знання з визначеної галузі, застосування якої дасть змогу вирішувати практичні проблеми і забезпечити кар'єрне зростання магістра.

3. Вироблення системного підходу до досліджуваної проблеми, виявлення закономірностей і тенденцій його розвитку.

4. Розвиток умінь наукового дослідження, категоріального і теоретичного представлення явищ і процесів.

5. Набуття навичок аналізу різноманітної емпіричної інформації, її статистичної і комп'ютерної обробки.

6. Вироблення умінь обґрунтування напрямів практичного удосконалення досліджуваної сфери діяльності, використання накопиченого в Україні і за кордоном передового досвіду.

7. Уміння накопичувати і переробляти інформацію з вузької спеціалізованої проблеми і розширювати кругозір з широкого кола проблем.

8. Формування умінь і навичок роботи з літературою, присвяченою широкому колу питань теорії і практики.

9. Уміння і навички роботи над текстом, його редагування, літературної обробки, дотримання норм оформлення.

З даних цілей випливає те, що *магістерська робота характеризується всіма ознаками наукової праці*. Вона принципово споріднена з дисертаціями на здобуття наукових ступенів кандидата і доктора наук, оскільки являє собою наукове дослідження. Разом з тим вона принципово відрізняється від дисертацій за наступними основними характеристиками:

1. Вона набагато менша за обсягом від кандидатської дисертації. Її обсяг становить 60-70 сторінок друкованого тексту через 2 інтервали формату А4. При цьому на аркуші має бути не більше 30 рядків тексту, а в кожному рядку - 60 знаків. Загальна структура роботи має такий вигляд (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Загальна структура магістерської роботи

Назва структурної частини роботи	Обсяг, що рекомендується
Титульний аркуш	1 стор.
Реферат	1 стор.
Зміст	1-2 стор.
Вступ	3-4 стор.
Основна частина роботи	55-60 стор.
Висновки	2-3 стор.
Список використаних джерел	Не менше 30 назв
Додатки	Не більше 15 стор.

2. Вона нижча за статусом від розв'язуваної наукової проблеми. По суті, магістерська робота є першим щаблем наукової праці.

3. Вона являє собою демонстрацію автором своїх знань і умінь, глибокого розуміння стану справ у якій-небудь галузі, а також умінь виробляти практичні рекомендації з їх вирішення.

4. У магістерських роботах більшу частину, ніж у кандидатських дисертаціях, займає практичний аспект. Сама магістерська робота тісніше пов'язана з практикою, впливає з неї і повертається до неї отриманими результатами. Нерідко вона присвячується узагальненню досвіду і вирішенню суто практичних завдань.

5. Спостерігаються розбіжності і в процедурі захисту. Якщо дисертації захищаються на засіданні спеціалізованої вченої ради, одержують відгуки наукового керівника і кількох опонентів, то магістерська робота захищається на засіданні Державної екзаменаційної комісії, одержує відгуки наукового керівника і рецензента.

Вибір теми магістерської роботи являє собою винятково важливий етап у її підготовці, від якого залежить не тільки успішний її захист, а й успішне завершення навчання в магістратурі. Самому вибрати тему буває досить складно. Для початку варто визначитися з її напрямом, що звичайно відповідає кафедрі. Після ознайомлення з приблизним списком тем магістерських робіт, що мається в деканаті, необхідно звернутися безпосередньо до того викладача, під керівництвом якого хотілося б писати роботу, або на кафедру, де буде визначений викладач - керівник роботи.

Підготовка магістерської роботи вимагає серйозної уваги до власної мотивації. Досвід показує, що розвиненість прогресивної мотивації значно розширює творчі можливості людини, створює сприятливі особистісні умови для виконання складної і відпові-

дальшої роботи. При здійсненні вибору необхідно враховувати такі обставини:

1. Тема роботи має викликати інтерес до її розкриття. Це може забезпечити високу внутрішню мотивацію при виконанні роботи.

2. Вона повинна перебувати в межах тієї спеціалізації, що магістр одержить у магістратурі. У цьому випадку з'являється можливість використання знання, що отримане при освоєнні навчальних дисциплін спеціалізації.

3. Вона повинна збігатися з напрямом кар'єрних просувань. У цьому випадку виконання магістерської роботи може розкрити перспективи кар'єрного зростання, появи при її виконанні додаткового мотиваційного механізму на успіх.

4. Тему магістерської роботи досить важко сформулювати самому і відразу. Самостійно можна визначитися з напрямом виконання роботи. Для формулювання ж теми необхідні постійні консультації з викладачами і допомога наукового керівника. Цей інтелектуальний вантаж досить часто доводиться "брати" у кілька "підходів".

5. Формулювання теми має бути індивідуальним. У сформованій практиці назви магістерських робіт щорічно не повторюються. Необхідно пам'ятати, що після затвердження теми навчальною частиною і закріплення її наказом внесення змін у формулювання не допускаються.

Усі структурні елементи змісту роботи представлені у табл. 5.3.

Таблиця 5.3

Зміст магістерської роботи

Назва фрагмента	Зміст фрагмента
Оправа	Взяття в оправу
Титульний аркуш	Повна назва навчального закладу, кафедри. Магістерська робота, її назва. ПІБ слухача, ПІБ завідувача кафедри, його науковий ступінь і вчене звання, ПІБ наукового керівника, його науковий ступінь і вчене звання. Місто і рік
Зміст	Перелік: вступ, розділи і параграфи магістерської роботи, висновки і список літератури із зазначенням сторінки початку
Вступ	Об'єкт, предмет, проблема, актуальність, огляд літератури, цілі і завдання роботи, характеристика використовуваних методів, джерела й емпірична база роботи, основні положення, що виносяться на захист
Основна частина роботи	Виклад матеріалу, згрупований по розділах і параграфах
Висновки	Висновки по розділах роботи, з основних положень, що виносяться на захист, з упродовження результатів роботи в практику
Використана література	Література в списку пронумерована, розміщується за алфавітом. Назва роботи пишеться за відповідними правилами їх бібліографічного оформлення
Додатки (за необхідності)	Ілюстрації, таблиці, схеми, діаграми, що важливі для розкриття змісту, але перевантажують його в тому випадку, якщо вони містяться в тексті

Відзначимо, що формулювання цілей магістерської роботи задають назви її розділів, а формулювання завдань, що являють собою результат декомпозиції цілей на прості складові, визначають назви конкретних параграфів. Тому структура роботи не є випадковою, а впливає з логіки магістерського дослідження.

При виконанні магістерської роботи студент повинен дотримуватися вимог, що вищі за рівнем від вимог до дипломної роботи, але нижчі за вимоги, що ставляться до дисертацій на здобуття наукових ступенів:

- робота має бути авторською і обов'язково містити посилання на використані першоджерела;
- вона повинна бути спрямована на вирішення конкретних управлінських, економічних, соціальних, психологічних, правових та інших завдань прикладного та теоретико-прикладного характеру;
- у роботі мають бути представлені відомості з практичного впровадження її результатів у тій чи іншій сфері громадського життя.

Оформлення і порядок захисту магістерської роботи практично збігаються з оформленням і порядком захисту дипломної роботи. Відмінність полягає в тому, що магістерська робота обов'язково проходить через зовнішнє рецензування.

В.М.Шейко і М.М.Кушнарєнко виділяють типові недоліки при написанні й підготовці курсових, дипломних і магістерських робіт. Наведемо їх:

1. Зміст роботи не відповідає плану роботи або не розкриває тему цілком у її основній частині.
2. Сформульовані розділи (підрозділи) не відображають реальну проблемну ситуацію, стан об'єкта.
3. Мета дослідження не пов'язана з проблемою, сформульована абстрактно і не відповідає специфіці об'єкта і предмета дослідження.
4. Автор не виявив самостійності, робота являє собою копію або плагіат.
5. Не проведено глибокого і всебічного аналізу сучасних офіційних і нормативних документів, нової спеціальної літератури (останніх 5-10 років) за темою дослідження.
6. Аналітичний огляд вітчизняних і зарубіжних публікацій за темою роботи має форму анотованого списку і не відображає рівень вивченості проблеми.
7. Не розкриті зміст і організація особистого експериментального дослідження (його суть, тривалість, місце проведення, кількість обстежених, їх характеристика), поверхово висвітлений стан практики.

8. Кінцевий результат не відповідає меті дослідження, висновки не відповідають поставленим завданням.

9. У роботі немає посилань на першоджерела або зазначені не ті, з яких запозичений матеріал.

10. Бібліографічний опис джерел у списку використаної літератури складено вільно, без дотримання вимог державного стандарту.

11. Як ілюстративний матеріал використані таблиці, діаграми, схеми, запозичені не з першоджерел, а з підручника, навчального посібника, монографії або наукової статті.

12. Обсяг і оформлення роботи не відповідають вимогам, вона виконана недбало, з помилками [150, с. 141].

Сама фраза "підготовка і написання магістерської роботи" містить у собі дві складові: підготовка і написання роботи. Для того щоб написати магістерську роботу, необхідно провести наукове дослідження, а потім дати опис отриманих результатів, викласти за визначеними правилами.

Науковий аспект магістерської роботи визначає серцевину її змісту, відрізняє наукову працю від звичайного реферату, у якому переказуються з посиланнями на авторів їхні думки. Наукове дослідження містить у собі п'ять етапів: 1) програмуючий; 2) методологічний; 3) інформаційний; 4) аналітичний; 5) практичний (табл. 5.4).

Таблиця 5.4

Характеристика етапів магістерського дослідження

Назва етапу	Зміст етапу	Результати етапу
Програмуючий	Планування підготовки роботи	План роботи, план-проспект роботи, план підготовки роботи
Методологічний	Обґрунтування методів одержання й аналізу інформації	Набір обґрунтованих методів дослідження (одержання й обробки інформації)
Інформаційний	Збирання, класифікація необхідної інформації	Емпірична, фактологічна інформація
Аналітичний	Аналіз інформації, її узагальнення, теоретизація, опис і пояснення фактів, обґрунтування тенденцій і закономірностей, виділення кореляційних і причинно-наслідкових зв'язків	Опис і пояснення досліджуваного явища, об'єкта, процесу на основі отриманих особливостей, закономірностей, тенденцій і т.ін.
Практичний	Розробка практичних рекомендацій і технологій	Модель практичного перетворення вивченого явища, об'єкта, процесу

Друга складова частина дій, спрямованих уже на написання, визначається структурою магістерської роботи, до якої входять вступ, основна частина, висновки, список літератури. Порядок дій тут поданий у табл. 5.5.

Таблиця 5.5

Порядок написання магістерської роботи

Назва етапу	Зміст етапу	Результати етапу
Підготовка вступу магістерської роботи	Написання тексту вступу за наявною схемою	Текст вступу, обґрунтування у вступі структури роботи
Огляд літератури	Підбір літератури, її вивчення, конспектування, складання огляду, складання списку літератури	Огляд літератури, виписки з посиланнями на джерела, список літератури, складений за відповідними вимогами
Написання основної частини роботи	Написання тексту основної частини роботи: розділів і параграфів	Текст основної частини магістерської роботи
Написання висновків	Підготовка наукових висновків і практичних рекомендацій з параграфів і розділів та узагальнення їх у тексті висновків	Текст висновків
Підготовка чистового тексту магістерської роботи	Узгодження всіх частин роботи в аспекті висновків, редагування, комп'ютерне оформлення, взяття в оправу роботи	Закінчена, взята в оправу магістерська робота

Сукупний процес, який поєднує всі види діяльності з приводу магістерської роботи, погоджений у часі, представлений у табл. 5.6.

Таблиця 5.6

Порядок підготовки магістерської роботи

Етап 1	Терміни 2	Його зміст 3	Результат 4
Етап вибору напрямку і теми	За півроку до захисту	1. Визначення напрямку магістерської роботи. 2. Узгодження теми на кафедрі й у навчальному відділі. 3. Вибір наукового керівника. 4. Розробка разом із керівником плану дослідницької діяльності магістранта і плану-проспекту магістерської роботи	Графік, план-графік підготовки магістерської роботи, проспект, план-проспект магістерської роботи, постійні контакти з керівником
Етап збирання емпіричного фактологічного матеріалу	За 4 місяці до захисту	1. Збирання необхідного фактологічного, статистичного та іншого емпіричного матеріалу. 2. Його класифікація, визначення місця в роботі, узагальнення. 3. Підготовка додатків до магістерської роботи	Емпіричні дані, для яких визначене місце в роботі
Етап проведення дослідження	За 3 місяці до захисту	1. Осмислення сутності досліджуваної проблеми. 2. Обґрунтування основних напрямів вирішення проблеми. 3. Аналіз емпіричного матеріалу. 4. Підготовка висновків за гіпотезами дослідження. 5. Підготовка висновків і рекомендацій із практичного використання результатів	Чорнові матеріали дослідження, що диференційовані по пунктах 1-5
Етап написання тексту роботи	За місяць до захисту	1. Написання розділів і параграфів роботи. 2. Редагування роботи. 3. Оформлення роботи. 4. Прочитання роботи науковим керівником і підготовка відгуку. 5. Прочитання роботи рецензентом і підготовка офіційної рецензії	Текст магістерської роботи

Закінчення табл. 5.6

1	2	3	4
Етап попереднього захисту	За два тижні до захисту	1. Реєстрація роботи в навчальному відділі, одержання підписів у завідувача кафедри, рецензента і наукового керівника. 2. Підготовка тексту виступу на захист магістерської роботи з розрахунку на 10 хвилин. 3. Репетиція і хронометраж виступу. 4. Підготовка наочних матеріалів на захист. 5. Підготовка плану-проспекту роботи для комісії. 6. Осмислення відповідей на можливі додаткові запитання комісії	Магістерська робота надрукована, вичитана, зареєстрована в навчальному відділі і на кафедрі, відрецензована і здана за 4 дні до захисту в навчальний відділ
Етап захисту роботи	Захист	1. Виступ по тексту роботи. 2. Відповіді на запитання комісії	Оцінка захисту магістерської роботи

Таким чином, успішна підготовка і захист магістерської роботи в остаточному підсумку визначаються добре спланованою систематичною творчою роботою магістранта.

5.4. Лекція та її читання

Лекція являє собою дуже специфічний продукт інтелектуальної діяльності, який є досить розмаїтим. Усі лекції розподіляються на інформаційні (класичні) лекції, що дають опис усіх сторін відповідного об'єкта, і проблемні лекції, у яких основна увага приділяється постановці й вирішенню пізнавальних проблем. Цікаві лекції із задалегідь запланованими помилками. В їх процесі студенти повинні їх ідентифікувати. Лекції - прес-конференції побудовані за типом прес-конференції, коли викладач відповідає на запитання, що задають ті, кого навчають. Лекції-конференції, лекції - прес-конференції і лекції із запланованими помилками можуть включати елементи контролю засвоєння знань. Лекції-візуалізації орієнтовані на максимальне наочне подання матеріалу. З погляду тематичного змісту лекції поділяються на тематичні, які присвячені одній темі, і оглядові, що дають характеристику матеріалу кількох тем.

Лекція являє собою принципово суперечливе, діалектичне явище. З одного боку, вона цілком предметна і виступає у вигляді деякого тексту, а з другого - це деякий вербальний продукт. Таким чином, можна говорити про дві сторони лекції: про текст і форму викладу матеріалу. Важко відповісти на запитання: яка з цих двох сторін важливіша? Раціональніше оцінювати лекцію за кількома параметрами: якістю тексту лекції, якістю його викладу і результатами, отримани слухачами. Причому ці результати можуть бути двох

видів. Перший їх різновид - це конспект лекції, що являє собою специфічний різновид тексту. Другий результат являє собою знання, отримані слухачем під час лекції. Лекцію можна розглядати з гносеологічних, пізнавальних і педагогічних позицій. Вона дає пізнавальний і виховний ефекти. Вона забезпечує пізнавальні запити і формування особистості слухача. Дуже важливо і те, що лекція є дидактичним продуктом. Виклад змісту повинен будуватися таким чином, щоб навчальна дисципліна засвоювалася ефективно.

При виданні друкованої продукції звичайно орієнтуються на підготовку конспектів і курсів лекцій. Конспект лекцій - навчально-теоретичне видання, в якому в компактній формі відображується матеріал усього курсу, що читається певним викладачем. Конспект лекцій лаконічно розкриває зміст і структуру навчальної дисципліни. Конспект лекцій слугує для організації самостійної роботи студентів з оволодіння теоретичним матеріалом навчальної дисципліни. Структура конспекту лекцій:

- обкладинка;
- титульний аркуш;
- зворотний бік титульного аркуша;
- зміст;
- вступ;
- основна частина;
- висновки;
- список літератури.

Підготовка конспекту лекції являє собою тривалий процес, що обов'язково передбачає прочитання лекції хоча б кілька разів. При цьому можна дати кілька порад:

По-перше, основою для майбутнього виданого конспекту лекції є текст лекції, який необхідно переробляти перед кожною лекцією і вносити в нього виправлення після кожної лекції. При цьому перед читанням лекції текст поповнюється новими матеріалами, що відображають досягнення науки і практики, а після її прочитання вносяться корективи, пов'язані з поліпшенням сприйняття лекції слухачами. Звичка постійно працювати над текстом лекції, удосконалювати його гарантує викладачеві високу якість майбутнього конспекту.

По-друге, гарною є та лекція, що витримує критику колег і удосконалюється в аспекті цієї критики. Виходячи з цього не треба боятися присутності на лекції інших викладачів.

По-третє, при виконанні лекції необхідно вибрати правильну стратегію її читання. У реальній педагогічній практиці застосовуються кілька лекційних стратегій.

Перша стратегія має презентаційний характер, коли основна мета лекції бачиться викладачем як презентація самого себе і курсу. Така стратегія доцільна тільки під час перших лекцій.

Друга стратегія відображає орієнтацію викладача на лекцію як вербальний продукт. При цьому лекція максимально прикрашається, являє собою зразок застосування ораторського мистецтва. Дана стратегія найбільш доцільна для розвитку інтересу і пізнавальної мотивації студентів.

Третя стратегія передбачає орієнтацію викладача на якість конспекту, що складають студенти. Аргументи тут прості: по гарному конспекту завжди можна опанувати матеріал і одержати гідні оцінки на іспиті. Такий викладач намагається максимально надиктувати текст лекції.

Відповідно до четвертої стратегії він виступає "диктатором", коли максимально контролює студентів, змушує їх працювати. Ця стратегія має чітку виховну орієнтацію.

Нарешті, п'ята стратегія орієнтує викладача на організацію процесу мислення студентів. Така лекція змушує думати, опанувати знання відразу, без відкладання процесу навчання на майбутнє. Така стратегія навчання є найбільш високопрофесійною.

5.5. Підручник

Підручник являє собою найбільш повний виклад знання в освітніх цілях з тієї чи іншої навчальної дисципліни. Його підготовка тісно пов'язана з науковим дослідженням. А в такій галузі науки, як педагогіка підручник виступає як засіб оцінки наукової кваліфікації.

Підручник - це основний вид навчальної літератури. Він містить, насамперед, базові знання з предмета. Включає апробовані дані й відомості, розкриває методичні аспекти одержання знань у тій чи іншій галузі, дає характеристику найважливіших процесів і явищ, що складають "школу" даної дисципліни.

У практиці навчання підручник доповнюється різними додатковими виданнями: навчальними посібниками, практикумами, хрестоматіями, а також програмно-методичними (навчальний план, навчальна програма) і навчально-методичними виданнями (мето-

дичні вказівки, методичні рекомендації). Навчальний посібник - це навчально-теоретичне видання, офіційно затверджене як такий вид видання, що частково або цілком заміняє або доповнює підручник. Навчальний посібник є одним із основних джерел знань з конкретної дисципліни і призначений для самостійного засвоєння їх студентами.

Практикум (збірник описів практичних робіт, лабораторний практикум, збірник завдань) - навчальне видання, що містить тематику, завдання і методичні рекомендації з виконання лабораторних або практичних робіт в обсязі визначеного курсу, що сприяє засвоєнню, закріпленню пройденого матеріалу й перевірці знань. Практикум слугує для організації і управління самостійною роботою студентів у процесі лабораторних (практичних) занять.

Хрестоматія - збірник вибраних творів або уривків з них, складений як навчальний посібник.

У підручнику системно викладаються основи знання у певній галузі на сучасному рівні досягнень науки, техніки і культури. При цьому підручник є основним джерелом знань для тих, кого навчають. Він має відповідати навчальній програмі і містити інформацію, обов'язкову для засвоєння. Відзначимо, що видання, які заміняють або доповнюють підручник, називаються навчальними посібниками.

Сучасна освітня практика висунула до підручників дуже багато вимог. Найбільш важливими є принципи: єдності теорії та практики, генералізації, комплексності, відповідності програмі [1, с. 230-232].

Принцип єдності теорії та практики вимагає відповідності високого рівня науковості підручника й висвітлення практики, її запитань, досягнень, проблем.

Принцип генералізації вимагає такого викладу матеріалу, в якому головні змістові ідеї навчального курсу займають головне місце, а другорядні матеріали використовуються як ілюстративні.

Принцип комплексності ґрунтується на системному відборі матеріалу, відображенні усіх складових накопиченого знання.

Принцип відповідності програмі диктує необхідність відповідності підручника за змістом та порядком викладу матеріалу програмі, яка є основним навчально-методичним документом.

Особливість підручника полягає в тому, що він перетворює наукове знання в освітнє знання, тобто він вводить у процес навчання досягнення науки. У зв'язку з цим він виконує кілька най-

важливіших функцій (рис. 5.3). Л.П.Середа і В.С.Василенко дають таку схему функцій підручника [116, с. 8-11].

Функція управління процесом засвоєння змісту освіти забезпечує дидактико-методологічний зміст навчання. Підручник - це розгорнута в просторі і часі змістовна програма навчальної діяльності, побудована як послідовне наближення до реалізації цілей навчального предмета за допомогою дидактичних засобів управління пізнавальною діяльністю тих, кого навчають.

Інформаційна функція відображає сутність навчальної книги як носія змісту освіти у вигляді друкованого слова, ілюстрацій і т.ін.

Систематизаційна функція забезпечує систематизацію знання у вигляді, зручному для навчання і самоосвіти.

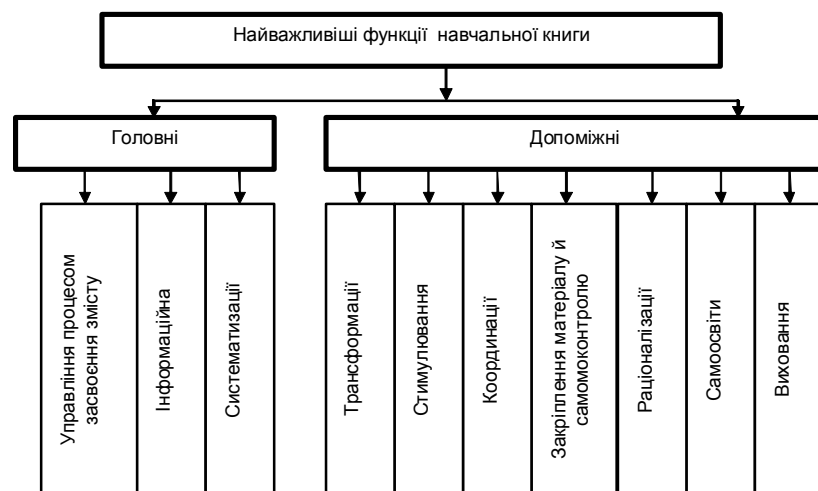

Рис. 5.3. Найважливіші функції, які виконує навчальна книга

Функція трансформування забезпечує трансформацію наукових теоретичних знань, наукових методів у спеціальне навчальне знання, що характеризується своєю логікою освоєння: розуміння - запам'ятовування - використання.

Функція стимулювання відображає особливу роль книги у стимулюванні пізнавальної діяльності.

Координаційна функція забезпечує встановлення зв'язків з іншими джерелами інформації, здійснює координацію між різними розділами і системами знання самого підручника.

Функція закріплення матеріалу і самоконтролю сприяє раціональній організації навчальної діяльності, самостійному оволодінню знаннями й уміннями, забезпечує стійкість знань та вмінь.

Функція раціоналізації орієнтує на регулювання витрат часу, раціоналізацію діяльності того, кого навчають.

Функція самоосвіти створює умови для самостійного оволодіння знаннями.

Виховна функція передбачає формування наукового світогляду, творчого мислення, завзятості в оволодінні знаннями тими, кого навчають, впливає на формування професійних якостей, розвиває емоційно-мотиваційну сферу.

Зміст підручника відповідає таким вимогам:

- відповідати навчальній програмі та містити усі питання, які необхідно вивчати за даною дисципліною;

- подавати матеріал на сучасному науковому рівні з урахуванням останніх досягнень основи теорії відповідної навчальної дисципліни без перевантаження навчального матеріалу надмірними дрібницями (довідковими даними і фактичним матеріалом рецептурного характеру, описом зразків та побудов тощо) і дублювання теоретичного матеріалу суміжних дисциплін;

- мати науково-технічні положення й чітко сформульовані висновки, закони, типові їх рішення, ілюстрації, схеми, креслення, таблиці й діаграми, а також розкривати проблемні та перспективні питання;

- забезпечувати поглиблене засвоєння дисципліни (курсу) шляхом розвитку у тих, хто навчається, творчого мислення та вмінь на базі отриманих знань вирішувати практичні завдання;

- відповідати основним вимогам дидактики, педагогіки, психології і передовим досягненням науково-педагогічної думки й методики викладання (послідовність викладу, дозування навчального матеріалу, можливість самоконтролю тощо);

- забезпечувати вивчення дисципліни (курсу) за різними формами навчання;

- мати ретельно оформлений науковий апарат, особливо бібліографію й покажчики, які відповідають подальшому поглибленому вивченню та самостійній роботі за даною дисципліною (курсом) [1, с. 226].

У структурі підручника інтегруються різні інформаційні матеріали, насамперед предметний і педагогічний. При цьому предметний матеріал об'єднує теоретичний матеріал (закони, законо-

мірності, тенденції тощо), методологічний матеріал (принципи, підходи, категорії, методи тощо) і фактологічний матеріал (факти у вигляді описів, чисел, графіків, схем, нормативних положень тощо). Педагогічні матеріали об'єднують дидактичні матеріали (методичні рекомендації, вказівки, питання тощо) і довідково-орієнтаційні матеріали (анотація, вступ, зміст, список рекомендованої літератури тощо).

При підготовці підручника необхідно пам'ятати, що він являє собою результат не тільки наукової, а й педагогічної діяльності. Гарний підручник досить важко написати без кількарядового викладання навчальної дисципліни, якій він присвячений. Деякі вчені не розуміють цієї простої істини і підготовлені ними підручники мало чим відрізняються від монографій: вони погано сприймаються й засвоюються тими, кого навчають.

Підручник являє собою досить специфічний жанр науково-педагогічного тексту. Важливо і те, що потрібно враховувати сформовані нормативні вимоги до підручника, яких дотримується Міністерство освіти та науки України. Серед науково-методичних вимог до нього виділяються:

- *Психолого-педагогічні вимоги*, що забезпечують мотивацію отримання знань, систематизацію подачі інформації, професійність, реалізацію принципів гуманізму і гуманітаризації, послідовність проблемних питань і освіти тощо.

- *Вимоги до системи викладу матеріалу*: фундаментальність, науковість, доступність, підбір фактологічного матеріалу, оптимальне поєднання тексту з ілюстраціями, використання методів моделювання і формалізації знань, показ перспектив розвитку науки і т.ін.

- *Вимоги до способу викладу інформації*, коли застосовуються індуктивний, евристичний, дедуктивний і алгоритмічний підходи. За індуктивного підходу матеріал викладається від конкретних фактів до узагальнень. Дедуктивний підхід базується на схемі від узагальнень, загальних правил і закономірностей до їхньої конкретизації, тобто "правило - приклад". Алгоритмічний підхід до викладу матеріалу книги передбачає після подачі інформації про основні поняття точний і докладний алгоритм використання даного поняття або вирішення завдання. Евристичний виклад матеріалу орієнтує на самостійне розв'язання студентом пізнавального завдання, виклад створює умови для творчого його мислення.

- *Вимоги до структури підручника*, що передбачають наявність назви, анотації, змісту, передмови, вступу, тексту, висновків, додатків, словника базових і основних понять, літератури і покажчиків.

- *Вимоги до поліграфічного оформлення підручника*, що повинні забезпечувати його педагогічну функцію.

- *Вимоги до обсягу книги*, що звичайно визначається за формулою К.І.Заблонського $W = n \times 0,75 \times 0,25$, де n - кількість лекційних годин, що передбачаються навчальним планом; $0,75$ - відношення між часом на самостійну роботу студента над курсом поза розкладом занять і кількістю годин, передбачених навчальним планом на цю дисципліну; $0,25$ - обсяг тексту підручника в друкованих аркушах, що студент може прочитати й освоїти за одну годину.

- *Вимоги до мови підручника*, яка має відрізнятися зрозумілістю, чіткістю, лаконічністю, достатньою науковістю, у міру образністю й емоційністю, іноземні слова вживаються тільки тоді, коли немає аналогів у рідній мові.

Сучасний підручник вищого навчального закладу якісно відрізняється від підручника недавнього минулого. Це підручник, як правило, для молодшої людини, що живе в електронній цивілізації. На його зміст впливає значна сукупність факторів: зміст навчальної дисципліни, соціальна адреса тих, кого навчають, особливості місця і часу навчання, рівень методичного досвіду викладачів. Вплив цих факторів на вимоги до підручника представлений у табл. 5.7.

Таблиця 5.7

Зв'язок між факторами, що впливають на підручник, і вимогами до нього

Фактори, що впливають на підручник	Вимоги до підручника
Зміст дисципліни, що викладається. Катастрофічно великий обсяг знання, яке має експонентний характер, постійно наростає, оновлюється і застаріває	Підручник повинен забезпечувати не повний обсяг знання, а достатній обсяг знання, повну подачу актуального і перспективного знання, акцентувати увагу на методах одержання знання і переробки інформації
Соціальна адреса тих, кого навчають, їх характеристики. Вони є дітьми телекомунікаційної, комп'ютерної революції, виховані не на життєвих труднощах, а на грі, відрізняються багатовекторним сприйняттям інформації, тренуваністю аналізаторів, легко знаходять інформацію в Інтернеті, але не можуть створювати її	Динамічність, всебічність, цікавість, комп'ютерний спосіб подачі матеріалу, графіка, гарне оформлення друкованих підручників. Перехід до електронних підручників, що будуються на мобілізації національних і міжнародного інтелектуальних ресурсів у викладанні даної навчальної дисципліни. Акцентування уваги на пошуку інформації в Інтернеті та інших джерелах
Особливість місця і часу навчання. Той, кого навчають, живе в транзитивному суспільстві зі стагнаційним характером переходу, перебуває у процесі виживання, досить часто працює за спеціальністю	Підручник повинен давати відповіді на запитання життя, світогляду, мотивації, професійної етики, кар'єрного просування, забезпечувати швидке оволодіння навичками професійної діяльності
Рівень методичного досвіду викладачів. Відбувається зміна методичних парадигм, перехід від класичної методичної парадигми з однозначністю істини до посткласичної, постмодерністської парадигми	Підручник повинен забезпечувати системність навчання, різноманітність бачення сутності досліджуваного, його дискурсивність

Аналіз підручників, особливо з найбільш сучасних дисциплін, дає змогу виділити найсуттєвіші їх проблеми, що поділяються на дві групи проблем: проблеми самого підручника і проблеми підготовки підручника.

Серед *проблем підручника* найбільш поширеними є такі:

1. Підручник являє собою більш-менш повне відображення предмета, дає величезний обсяг несистематизованого знання, що не оцінено з погляду актуальності й перспективності.

2. Не забезпечує тренування мислення. Нерідко кращим підручником вважається найбільш зрозумілий підручник, освоєння матеріалу якого не вимагає спеціальних зусиль. Вивчення такого підручника не тренує того, кого навчають, не змушує переборювати пізнавальні труднощі, а перетворюється в процес запам'ятовування знання, яке без напруження входить у голову і без напруження залишає її.

3. Не учить методам мислення, не моделює творчий процес. Мало уваги приділяється викладу методів тієї науки, що визначає навчальний предмет. Предметові й методові науки присвячується кілька сторінок. Найбільш невдалі підручники взагалі не дають методологічних знань.

4. Не розглядаються основні етапи природного розвитку знання з предмета, історія відкриттів і втілень ідей у практичне життя.

5. Підручник досить часто не задовольняє нормативним вимогам до підручника, написаний нецікаво, сухо, позбавлений естетичного, емоційного, виховного контекстів.

6. Відсутність внутрішніх та міжпредметних зв'язків.

7. Зайве дублювання матеріалу.

8. Негармонійність структури, коли різні розділи мають суттєву різницю щодо обсягу матеріалу.

9. Методологічні, теоретичні, графічні та філологічні помилки тексту підручника, сухість або, навпаки, зайва публіцистичність викладу матеріалу.

Загальна технологія роботи над підручником або навчальним посібником включає кілька етапів:

1. Підготовка плану-проспекту, що являє собою докладний виклад змісту книги, опис її основних ідей.

2. Збирання змістового і методичного матеріалу для підготовки рукопису.

3. Написання тексту підручника або навчального посібника.

4. Проходження рецензування і доопрацювання рукопису відповідно до зауважень рецензентів.

5. Подання рукопису у видавництво.

6. Видавниче і наукове редагування рукопису.

7. Видання підручника.

Методологічні проблеми *підготовки підручника* мають свою специфіку. Найбільш важливими серед них є:

- Аналіз навчальних програм і підготовка оновленої програми з урахуванням перспектив розвитку навчальної дисципліни. Автор майбутнього підручника має враховувати фактор часу в цьому питанні. І розроблювана ним навчальна програма, покладена в основу підручника, повинна бути перспективною, відображати не тільки усталене знання, а й те наукове знання, що згодом перейде у сферу викладання.

- Збирання матеріалу і написання курсу лекцій. Для підготовки підручника необхідно зібрати як можна більший обсяг наукового знання, виділити з нього знання необхідне і перспективне. Обов'язково підготувати і прочитати навчальний курс для різних категорій студентів.

- Апробація курсу лекцій у студентській аудиторії. Після кожного прочитання лекційного курсу, що забезпечує навчально-методичну верифікацію, необхідно обов'язково переглянути і курс у цілому, і кожну лекцію.

- Написання окремих навчальних посібників з тем, розділів курсу. Окремі навчальні посібники дозволяють зосередитися на окремих розділах, темах і навіть проблемах курсу, що дає змогу забезпечити не тільки глибину і широту викладу матеріалу, а й додати цьому викладові індивідуальності і відмінності від інших підручників.

- Підготовка підручника за всім курсом. Це найбільш відповідальний етап роботи над підручником, що не зводиться тільки до "зшивання" між собою окремих методичних посібників і лекцій, а передбачає написання оригінального підручника. Тут особливо важливо прочитати і переосмислити наявні підручники, підготовлені іншими авторами.

- Органічне включення в підручник методів мислення, що активізують розумову діяльність, формування його методичної оболонки. У процесі підготовки підручника використовуються такі методи, як систематизація матеріалу, побудова класифікацій, моделювання, аналіз та ін.

- Апробація підручника передбачає перевірку підручника перед його виданням. Дуже важливо, щоб з підручником ознайомилися студенти і викладачі, провідні спеціалісти в даній галузі знання. Урахування їхньої думки при доопрацюванні підручника, безсумнівно, сприяє його поліпшенню.

Сучасний підручник, як видно, повинен мати такі характеристики:

1. Різноманіття функцій підручника: він повинен мати кілька інтелектуальних оболонок, що дозволяють до нього звертатися неодноразово.

2. Відповідність нормативним вимогам, що висуваються до підручника.

3. Повинен давати повну картину верифікованого знання з предмета.

4. Йому має бути властива цілком визначена орієнтація на ту чи іншу освітню адресу, ту чи іншу освітню групу, що характеризується спеціальністю, рівнем і обсягом знання.

5. Наявність розвинутої системи методичного забезпечення.

У практику навчання все частіше входить електронний підручник, що не зводиться до електронної транскрипції звичайного підручника. Він будується за власними принципами і має такі відмінності:

- 1) практично необмежений обсяг структурованого, багаторівневого знання, можливість швидкого пошуку й одержання необхідного знання;

- 2) нова якість управління навчанням студента;

- 3) велика вірогідність використовуваного знання;

- 4) усунення проблеми відстані, можливість дистанційного навчання.

Резюме

Реферат являє собою короткий виклад одного чи кількох текстів. Його підготовка виступає засобом одержання навичок роботи з літературою, входження в наукову діяльність. Реферат може бути базою для виступу на науковій конференції, семінарі, при збиранні матеріалу для огляду літератури.

Головне призначення курсової роботи в тому, щоб закріпити, поглибити й узагальнити знання, отримані студентами в процесі навчання, і навчитися їх застосовувати для комплексного вирішен-

ня конкретного спеціального завдання, опанувати прийоми наукових досліджень.

Дипломна робота - це кваліфікаційне навчально-наукове дослідження студента, що виконується на завершальному етапі навчання у вищому навчальному закладі. Вона має комплексний характер і пов'язана з використанням здобутих студентом знань, умінь і навичок із спеціальних дисциплін.

Магістерська робота характеризується всіма ознаками наукової праці. Вона споріднена з дисертаціями на здобуття наукових ступенів кандидата і доктора наук, оскільки являє собою наукове дослідження. Разом з тим вона принципово відрізняється від них тим, що є кваліфікаційною роботою практичної спрямованості.

Виступ при захисті дисертації є винятково складним завершальним етапом роботи, складається з трьох частин: загальної характеристики роботи, презентації того, що пророблено автором, розкриття основних висновків і результатів дослідження.

Підручник забезпечує процес перетворення наукового знання в освітнє знання, тобто він вводить у процес навчання досягнення науки.

Питання для підготовки і самоконтролю

1. Що таке реферат? Які види рефератів зустрічаються на практиці?
2. Які вимоги ставлять до курсової роботи?
3. Які вимоги висувають до дипломної роботи?
4. Які вимоги ставлять до магістерської роботи?
5. У чому специфіка підручника порівняно з іншими формами існування наукового знання?

Теми для статей і роздумів

1. Тенденції розвитку основних жанрів сучасної науки.
2. Особливості характеристики сучасного студента ВНЗ.
3. Еволюція магістерських робіт і кандидатських дисертацій у зв'язку з Болонським процесом.
4. Співвідношення науково-дослідного з освітньо-кваліфікаційним у різних жанрах наукових досліджень.
5. Напрями удосконалення діяльності ВАК України.

РОЗДІЛ 6 ПРЕЗЕНТАЦІЯ ТЕКСТІВ

Основні поняття:

аналіз тексту, редагування, мова викладу, стиль викладу, форми наукової комунікації, презентація, технології презентації, наукова доповідь, захист дисертації.

6.1. Мова і стиль викладу

Видатний філософ П.В.Копнін писав: "Знання, будучи мовною системою, утворить свій своєрідний світ, що має визначену структуру, яка включає зв'язок між елементами, що її утворюють, за відомими правилами. Ця система має свої закони побудови і функціонування, вона безупинно збагачується новими елементами, змінює свою структуру тощо. Причому закони функціонування цієї системи відносно самостійні і не пов'язані безпосередньо з речами і процесами об'єктивної реальності і їх відображеннями у голові людини" [58, с. 285]. Це означає, що мова являє собою самостійну проблему і засіб науки, без якого вона не може існувати. Це відзначає і фізик Я.О.Сморозинський: "Наука сама створює собі мову, без якої вона не може розвиватися. Зміст науки і її мова, подібно споруджуваному будинкові і лісам, не можуть існувати одне без одного, тільки мова, на відміну від звичайних лісів, навіки не зникає, а органічно включається в загальні засоби передачі інформації" [121, с. 267]. Видатний філософ ХХ ст. Л.Вітгенштейн значну увагу у своїх дослідженнях звертав на мову як основний предмет теорії пізнання, як межу відображення думки [48, с. 149]. Не можна не погодитися з Г.П.Щедровицьким у тому, що "мистецтво мислення зводиться до досконало побудованої мови" [151, с. 30]. Із цього випливає, що наукова мова відіграє дуже важливу роль не тільки у відображенні досягнень науки в текстах, а й виступає важливим інструментом наукового пізнання.

Вона являє собою найважливіший засіб самого наукового дослідження, тому що наукова думка представлена у формі слова. В основі наукової мови лежить звичайна літературна мова, що виконує комунікативну і "думкооформлюючу" функції. Але на її специфіці позначається та чи інша галузь науки, що характеризується своєю неповторною науковою мовою.

Мова повинна забезпечити однозначний запис інформації і її наступне досить повне і точне розпізнавання. Звідси випливає те, що в ній величезну роль відіграють поняття, що виступають у вигляді "згустків думки", своєрідних сходинок, по яких піднімається розум, що пізнає, до сутності пізнаваного, забезпечують вибір відповідних слів для позначення тієї чи іншої думки.

В основі мови науки лежить її словник, що одержав назву тезауруса (від грец. - скарбниця, запас, скарб). Основне призначення тезауруса - забезпечити мову поняттями. Словниковий запас ученого, його тезаурус звичайно складається з кількох словників: а) словника тієї галузі знання, у якій він працює; б) загального словника науки; в) спеціалізованих словників і словників інших галузей знання, як правило, споріднених; г) словника іноземних слів; д) словників літературної мови. Учений має користуватися не тільки словником труднощів мови, а й словниками синонімів, епітетів, антонімів та ін., що збагачують словниковий запас, роблять виклад точним, витонченим.

Звичайно синоніми поділяють на три групи відповідно до виконуваних у мові функцій: значеннєві, або відтінені, експресивні й стилістичні. Хоч би як там було, але без синонімів науковий текст важко уявити. Зрозуміло, що для вченого принципово важливі значеннєві синоніми, що приносять велику користь при виробленні понять, описі результатів експериментів і спостережень, особливо в соціально-гуманітарних науках. У виступі на захисті дисертації або на конференції синоніми можуть додати експресивності, динаміки мові, забезпечити демонстрацію кращих особистісних якостей і т.ін.

Проблема епітетів у науковій мові досить спірна. Справа в тому, що епітет є іманентною властивістю не наукової, а художньої мови. Він, безсумнівно, розмиває строгість наукового тексту. Однак справедливо і те, що кращі зразки наукової мови видатних учених наповнені епітетами, близькі до художнього ладу національної мови. Як видно, наукова мова вимагає дотримання певної міри для вживання епітетів.

Заслугою спеціального дослідження проблема використання іноземних слів у науковій мові. Тут можна виділити дві позиції. Перша - підтримує використання іноземних слів, оскільки значною мірою мова науки формувалася на базі іноземних мов, починаючи від грецької мови, латині і завершуючи німецькою, французькою й англійською мовами. Друга позиція вимагає використання тільки

слів національної мови, аргументуючи це необхідністю формування національного інтелекту, національного понятійного апарату науки, збереження чистоти національної мови тощо. Прихильниками другої позиції є основоположник природознавства Галілео Галілей, український філософ-просвітник Григорій Сковорода і геній Відродження Леонардо да Вінчі, що підкреслював: "Я маю стільки слів у моїй рідній мові, що скоріше повинен скаржитися на відсутність належного поняття про речі, ніж на відсутність слів, за допомогою яких я міг би добре висловити зміст своєї думки" [121, с. 262].

Кожна з цих точок зору, звичайно ж, заслуговує на увагу, але істина посередині, тому що дослідник має враховувати не тільки проблеми національної мови, а й наукову традицію, що характеризується сформованою термінологією. При викладі тексту необхідно дотримуватися важко вловимої міри використання іноземних слів, інакше науковий текст буде малозрозумілим, що звузить коло його читання.

Ганс Сельє звертає увагу на неологізми (нові слова, створені для позначення нового предмета або для вираження нового поняття): "Неологізми є звичайною і невід'ємною частиною наукової мови і тому заслуговують на особливу увагу. Кожне нове матеріальне або суспільне явище повинне одержати своє ім'я, тому що незручно при кожному його згадуванні заново давати вичерпний опис усіх його характеристик. Безсумнівно, нові терміни варто винаходити, тільки якщо без них, справді, не можна обійтися. Виправдане в цілому неприйняття неологізмів підтверджується, в першу чергу, творчістю тих авторів, що ввели їх просто для того, щоб "розписатися" на чому-небудь, що зовсім не заслуговувало спеціального імені. Якщо ж нові імена все-таки даються, їх необхідно будувати відповідно до визначених і добре випробуваних лінгвістичних принципів. Довільним буквеним сполученням або імені відкривача слід віддати перевагу терміну, що містить у собі власне пояснення, бажано також, щоб він був зрозумілий ученим інших країн і щоб його було нескладно перекласти на інші мови" [115, с. 334].

Слово "стиль" походить від лат. *stylos* - стержень, що використовувався в давніх суспільствах для нанесення тексту на ту чи іншу основу. З часом це слово стало позначати спільність образотворчих прийомів у літературі, мистецтві і науці.

Стиль того чи іншого дослідника звичайно обумовлений двома обставинами. По-перше, особливостями часу, суспільної епохи, у межах якої панують ті або інші стилі і складаються до

них деякі нормативні вимоги. По-друге, стиль, безсумнівно, є глибоко індивідуальним явищем, являє собою віддзеркалення особистості творця у його доробку. Стиль визначається культурою автора, рівнем розвитку його інтелекту, тими чи іншими перевагами і зразками, якими керується автор нерідко несвідомо. Свій індивідуальний і одночасно відповідний нормативним стандартам стиль формується в процесі постійної письмової практики, спілкування з редакторами і рецензентами, у процесі прочитання найбільш вдалих у стильовому відношенні творчих напрацювань.

Не можна не погодитися із С.В.Сьоміним у тому, що якостями, які визначають культуру наукової мови, є точність, ясність і стислість [40, с. 55]. При цьому точність передбачає адекватність відображення мовою предметного поля науки, однозначність вживання і розуміння термінів і понять. Ясність мови позначає визначеність і виразність змісту. Текст, що викладений ясно, нерідко зрозумілий не тільки фахівцеві, а й освіченій людині. При прочитанні такого тексту не потрібно "прориватися" до змісту, тому що його побудова така, щоб не приховати зміст, а розкрити його. Нарешті, індикатором гарного наукового стилю є стислість викладу.

Не можна не погодитися з А.М.Єріною, В.Б.Захожаєм, Д.Л.Єріним в тому, що при викладі наукових результатів увага зосереджується на змісті та логічній послідовності повідомлення. Спеціальні функціонально-лексичні засоби наукової мови вказують на такі логічні зв'язки:

- послідовність розвитку думки (*спочатку; передусім; перше; по-друге; насамкінець* тощо);
- причинно-наслідкові відношення (*завдяки тому, що...; внаслідок ...; крім того ...; оскільки ...; водночас* тощо);
- підсумовування (*отже; таким чином; підбиваючи підсумок* та ін.).

Як засоби зв'язку використовуються також займенники, прикметники і прислівники: *цей, даний, такий, названий, зазначений*. Слова *дійсно* і *насправді* вказують, що наступний за ними текст має слугувати доведенням, слова *з другого боку, навпаки, проте, але, втім* готують до сприйняття протиставлення, або - до пояснення.

У науковому тексті використовують вставні слова і словосполучення, які вказують на ступінь вірогідності результатів. Завдяки цим словам той чи інший факт можна представити:

- як цілком імовірний (*дійсно, звичайно; певна річ; звісно; адже*);

- як припустимий (*як видно; певно; очевидно*);
- як можливий (*ймовірно; можливо; мабуть*).

Обов'язковою умовою об'єктивності викладу матеріалу є зазначення джерела: ким висловлена та чи інша думка, кому конкретно належить той чи інший вислів. У тексті це реалізується за допомогою спеціальних вставних слів і словосполучень (на повідомлення; за даними ...; на думку ...; на наш погляд) [43, с. 186-187].

Особливість наукового стилю полягає також у тому, що, по суті, учений має сформувати не один якийсь стиль, а володіти стильовим комплексом відповідно до жанрів наукових текстів. Так, тези вимагають чіткого, афористичного стилю, відсутності багатослівності, довгих обґрунтувань. Стаття, навпаки, передбачає наявність обґрунтування отриманого автором наукового результату, введення його в інформаційне поле науки. Спостерігаються стильові особливості монографії і дисертації.

Для наукових текстів характерні різноманітні стильові недоліки:

- неправильні узгодження присудків з підметами, дієслів і т.ін.;
- кількаразові й невиправдані повтори слів;
- неточності у визначеннях і положеннях;
- літературно-художнє й публіцистичне стильове забарвлення не популярного, а саме наукового тексту;
- канцеляризми, формальна бюрократична мова;
- русизми в українському тексті й українізми - у російському тексті;
- перенасиченість тексту іноземною термінологією;
- побутова лексика;
- багатослівність, розмовна подача друкованого тексту;
- сухість і нецікавість тексту;
- книжність і зайва науковість тексту;
- дискретність тексту, що являє собою погано погоджені між собою текстові шматки;
- невеликий словниковий запас;
- непогодженість;
- занадто часте вживання слів "котрий", "є", "являє собою" та ін.;
- недостатність у тексті дієслів робить його статичним;
- низький рівень ерудиції автора або його недостатня ерудиція, що, відповідно, або не дозволяють ефектно подати думку, або, навпаки, заслоняють її ефектами.

Для того щоб сформувати ефективний стиль, що відповідає нормі, принципово важливо, по-перше, багато читати текстів, дос-

коналих у стильовому відношенні, а, по-друге, уважно вивчати написані власні тексти, повертатися до їх прочитання неодноразово з метою очищення від стилістичних невдач.

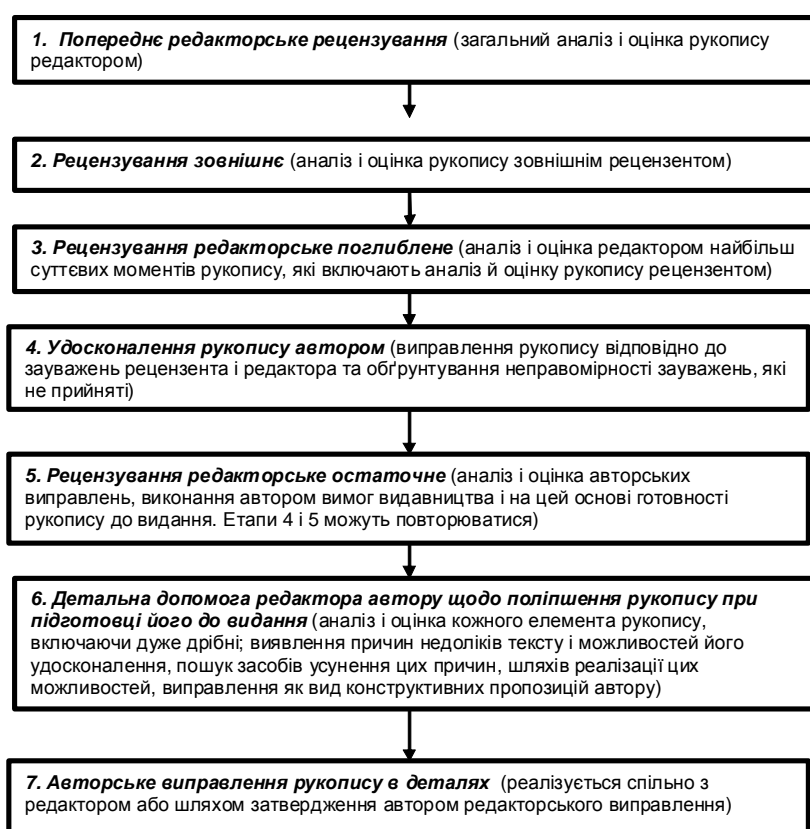
6.2. Редагування наукового тексту

Редагування - процес підготовки авторського рукопису до друку. Його здійснює редактор - людина, яка забезпечує необхідну якість рукопису. Однак саме розуміння редакторської роботи не завжди однозначне. Одні автори зводять редагування до усунення недоліків рукопису, доведення його до кондиції. За такого підходу діяльність редактора зводиться тільки до усунення недоліків тексту. За іншого підходу редагування розуміється як критичний аналіз призначеного до видання доробку з метою його правильної оцінки і допомоги авторові в удосконаленні змісту і форми твору заради інтересів читача і суспільства [77, с. 19]. Редагування - це процес установа рівня суспільної значущості твору, призначеного до видання, тобто ступеня відповідності змісту і форми цього твору його суспільному призначенню, на основі порівняння прогнозованого впливу твору на читача із суспільно необхідним, а також процес допомоги авторові в удосконаленні твору з метою доведення його цінності до суспільно необхідної або, принаймні, максимального наближення до неї [77, с. 34]. Важливо підкреслити, що редактор аж ніяк не дописує рукопис за автора, він допомагає йому в підготовці рукопису до видання. Крім того, важливо пам'ятати і те, що редагування аж ніяк не зводиться тільки до виправлень тексту.

Редагування відіграє дуже важливу роль у житті вченого. Практично кожному дослідникові доводиться працювати над підготовкою рукопису до видання і попередньо редагувати свої твори. Найбільш кваліфікованим науковцям, докторам наук і професорам, керівникам науково-дослідних підрозділів, що досить часто виступають відповідальними редакторами наукових видань, входять до складу редакційних колегій наукових журналів і збірників, доводиться редагувати чужі тексти.

Функції редагування досить різноманітні. Воно поліпшує текст рукопису, робить його більш зрозумілим для читача, сприяє адекватному відображенню в тексті думок автора. Найголовніше те, що найбільш ефективно редагування здійснюється на основі взаємодії автора і редактора. Сам процес редагування можна представити наступною схемою (рис. 6.1) [77, с. 23].

Робота редактора передбачає, насамперед, кількаразове повернення до тексту. При цьому виділяють три основних види прочитання тексту: 1) ознайомлювальне читання, орієнтоване на ознайомлення з текстом; 2) рецензування, оцінне читання з метою заглибленого усвідомлення, пророблення, аналізу й оцінки текстових одиниць і всього тексту; 3) шліфувальне, "оздоблювальне" читання, спрямоване на усунення недоліків у тексті.

Рис. 6.1. Схема процесу редагування

При здійсненні аналізу тексту редактор повинен: опанувати зміст написаного, зрозуміти, якому читачеві адресований текст, які його запити і соціокультурні характеристики; уявити, чи зрозуміє даний текст цей читач; установити загальні, особливі і специфічні

риси твору, як текст націлений на задоволення запитів читача, як зміниться читач під впливом тексту.

Редакторів досить часто доводиться вирішувати питання композиції. Для цього він аналізує план або зміст тексту. При цьому типовими помилками композиції є недоробленість пунктів плану, порушення логіки, надмірна узагальненість або детальність плану. Якщо із загальною композицією тексту автори справляються, то з рубрикацією майже завжди виникають труднощі. Тут виявляються дрібність рубрикації, неточність заголовків рубрик, порушення їх супідрядності.

Фактичний матеріал рукопису звичайно піддається ретельній перевірці. Редактор повинен переконатися у вірогідності фактичного матеріалу. Невірогідність його може призвести до перекручування не тільки висновків наукового дослідження, що містяться в тексті, а і введення в оману наукової громадськості щодо новизни і значущості результатів наукового дослідження.

Нарешті найбільш об'ємною і важкою складовою роботи редактора є аналіз мови і стилю автора і здійснення відповідних виправлень. При цьому принципово важливо почати цю роботу із з'ясування загальних і специфічних особливостей мови і стилю тексту. Необхідно уникати суб'єктивності у стилістичних оцінках, виправленнях і зауваженнях, намагатися обачно користуватися нормативною стилістикою, прагнути до збереження авторської стилістики.

Оскільки кожному вченому більшою або меншою мірою доводиться редагувати тексти, то звертаємо увагу на наступне. По-перше, редагування текстів дуже важко віднести до захоплюючого і творчого виду діяльності. Принаймні, за креативністю воно програє дослідницькій діяльності. Для багатьох учених редакторська робота часто перетворюється в різновид інтелектуальної каторги. Тому, розпочинаючи редакторську роботу, необхідно забезпечити собі позитивну мотивацію й активно шукати в цій роботі елементи творчості. Через якийсь час вона стане не тільки цікавою, а й внутрішньо потрібною.

Для того щоб сформувані редакторські якості, необхідно, крім того, прочитати кілька книг з редагування, у яких розбираються типові помилки невідредагованих текстів, спілкуватися з редакторами наукових видань. Подарунком долі варто вважати роботу над власним текстом разом з редактором. Звичайно, про самолюбство доведеться забути, доведеться пережити кілька мікростресів, але користь від цього безсумнівна - усуваються стильові недоліки.

6.3. Форми наукової комунікації

Наукова комунікація являє собою обмін інформацією з приводу тієї чи іншої проблеми, інструменту і результатів дослідження. Вона є необхідною умовою здорового розвитку науки. Для характеристики наукової комунікації можна використовувати термін "дискурс" у транскрипції відомого німецького філософа Ю.Хабермаса, який під ним розуміє не вільну розмову, під час якої співрозмовники не думають про дотримання правил мовної комунікації, а діалог, що ведеться за допомогою аргументів, який дає змогу виявити загальнозначуще, нормативне у висловленнях. Це діалог, який досяг відомої стадії зрілості. В ідеалі дискурс - це зразок, модель вироблення комунікативної компетентності [48, с. 99]. Він здійснюється в науковому комунікативному співтоваристві, якому властиві відкритість і гласність.

Наукова комунікація виконує кілька найважливіших функцій (табл. 6.1).

Таблиця 6.1

Функції наукової комунікації

Назва функцій	Характеристика функцій
Презентація	Представлення науковому співтовариству результатів наукового дослідження
Експертиза	Проведення експертної оцінки якості дослідження і його результатів
Кваліфікація	Присвоєння авторові або авторам дослідження відповідної кваліфікації
Введення в науку	Введення в науку проведеного дослідження і його результатів

Комунікація в науці здійснюється обов'язково з приводу чогось. Предмет комунікації характеризується інформаційною, мовною формами. З погляду інформаційної - це ті чи інші знання, що отримані суб'єктом комунікації в процесі наукового дослідження (узагальнення, аналізу, експерименту тощо). З погляду мови предметом комунікації виступають ті чи інші тексти (тези, повідомлення, доповідь, дисертація, стаття тощо).

Наука, як будь-яка цілеспрямована діяльність, здійснювана в умовах невизначеності, характеризується цілком визначеними результатами, що є евристичними і не завжди однозначними. Г.С.Цехмістрова наводить схему узагальнення результатів дослідження (рис. 6.2) [146, с. 208].

Звичайно, наведена схема охоплює далеко не всі різновиди наукових результатів. Мова йде не тільки про такий поширений продукт науки, як магістерська робота, а й про винаходи, прилади, зразки продукції тощо. Вона містить у собі чотири рівні. Перші верхні рівні характеризують предмети комунікації, третій - її форми, а четвертий - використання результатів у практичній діяльності, що передбачає специфічний різновид наукової комунікації, метою якої є не новизна істини, а можливість її практичного використання.

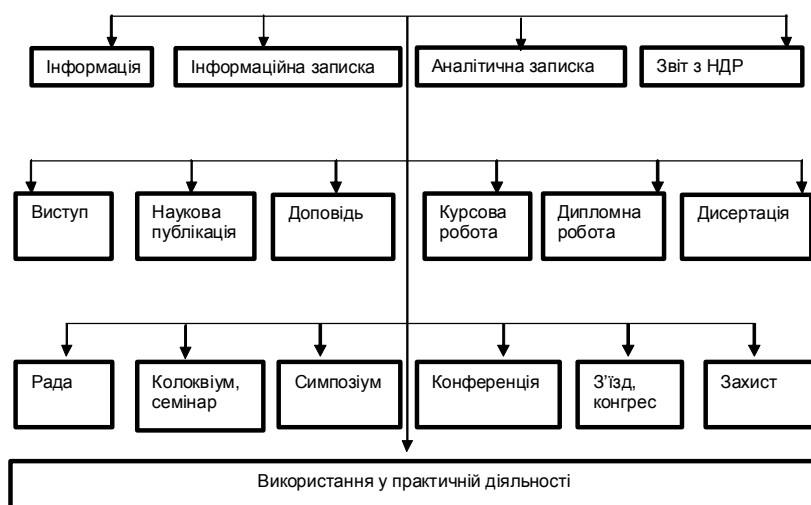

Рис. 6.2. Узагальнення результатів дослідження

Комунікація в науці здійснюється в трьох формах: письмово, усно і через Інтернет. Оскільки письмова форма наукової комунікації розглядалася в попередніх розділах книги, то дамо характеристику тільки усної та Інтернет-комунікації.

Усна комунікація належить до найбільш давніх видів комунікації взагалі. Її перевага - у безпосередності контакту, у її насиченості не тільки раціональною, а і почуттєво-емоційною складовими. Основним недоліком усної комунікації є необхідність фізичного переміщення комунікатора до місця комунікації.

Серед форм усної комунікації найбільш популярними є семінари, конференції і симпозіуми.

Семінар (від лат. *seminare* - розсадник) - особлива форма групових занять з якого-небудь предмета або теми за активної

участі учнів, слухачів. Між учасниками семінару спостерігаються статусні розбіжності. Серед них виділяються керівник або керівники семінару і пересічні учасники. Головне призначення наукового семінару полягає в тому, щоб навчити пересічних учасників, ввести їх у ту чи іншу наукову проблему, теорію, метод дослідження. Перед його проведенням розробляється програма семінару, визначаються його тривалість, кількість семінарських занять і їхня тематика, що розсилаються учасникам семінару. Учасники семінару ознайомлюються з програмою, визначають своє місце в ньому, готують виступи або доповіді.

Керівник семінару звичайно на його початку виступає зі вступним словом, у якому вводить учасників у курс справи, визначає план і правила обговорення. Особливість семінару в тому, що пересічні його учасники повинні активно брати участь в обговоренні теми під керівництвом ведучого, яким звичайно виступає відомий фахівець за темою семінару. Форми прояву активності учасників можуть бути досить різноманітними. Серед них виступи, питання, коментарі, доповіді, читання рефератів, дискусії і т.ін.

Найбільш плідно впливають на розвиток творчої активності філософські й методологічні семінари, що сприяють формуванню наукового світогляду, оволодінню досягненнями наукової методології. Варто підкреслити, що в СРСР ці семінари виступали засобами ідеологічної обробки вчених, формування лояльності суспільної системи, що концентровано виражалася в терміні "активна життєва позиція вченого". У сучасному пострадянському суспільстві завдання цих семінарів полягає у формуванні активної дослідницької позиції учених, оволодінні досягненнями науки і їх застосуванні в діяльності наукових колективів. Потрібна і нова форма проведення таких семінарів - не нудна ідеологічна доповідь, а побудована на творчому партнерстві дискусія всіх його учасників.

Конференція (від лат. conferetia - збирати в одне місце) у найзагальнішому вигляді являє собою збори, нараду представників урядів, суспільних, партійних, наукових тощо організацій для обговорення і вирішення яких-небудь питань. Специфіка конференції як різновиду зборів полягає в тому, що на цих зборах виступають усі, внесені в програму.

Звичайно для проведення конференції створюється організаційний комітет, що визначає тему або проблему обговорення, складає попередній тематичний план конференції, визначає список запрошених і публікує або розсилає тематику конференції мож-

ливим учасникам із пропозицією подати заявки на участь у конференції із зазначенням відомостей про учасника, назви його повідомлення або доповіді. На підставі отриманих заявок складається програма конференції, у якій указуються час і місце проведення конференції, список учасників і назви їх тем, а також розподіл учасників по секціях конференції.

Процес самої конференції включає пленарне засідання, на якому виступають з вітаннями організатори конференції, представники державних і наукових організацій, а також найбільш відомі вчені з доповідями за суттю проблеми. Потім проводяться секційні засідання, у яких беруть участь всі інші учасники. У спеціально підготовлених до конференції матеріалах звичайно пропонується проект рекомендацій конференції, у якому звертається увага на найбільш актуальні проблеми наукових досліджень, на організаційні, інформаційні і фінансові проблеми науки. Нерідко в рекомендаціях відображається реакція вчених на ті чи інші питання політичного і господарського життя країни. Сформульовані в рекомендаціях пропозиції обговорюються і доповнюються на секціях і виносяться на загальне обговорення на заключному пленарному засіданні конференції, коли підбиваються її підсумки і приймаються рекомендації. Досить часто в структурі конференції застосовують і інші форми комунікації: круглі столи, прес-конференції, дискусії тощо, які додають конференції дискусійності, забезпечують свободу висловлень.

Самі конференції досить різноманітні (табл. 6.2).

Таблиця 6.2

Різновиди наукових конференцій

<i>Підстава класифікації</i>	<i>Різновиди конференцій</i>
Тематична спрямованість	1. <i>Наукова конференція</i> , що присвячується дослідницьким проблемам. 2. <i>Науково-практична конференція</i> , спрямована на дослідницькі й практичні проблеми. 3. <i>Теоретико-методологічна конференція</i> , на якій обговорюють питання теорії і методології
Тривалість	1. <i>Тривала конференція</i> , що займає кілька днів. 2. <i>Коротка конференція</i> , яка проводиться протягом одного дня
Спосіб проведення	1. <i>Реальна конференція</i> , що являє собою реальне засідання учасників. 2. <i>Віртуальна конференція</i> , яка проводиться в Інтернеті
Публікація наукових повідомлень	1. <i>Конференція з попередньою публікацією доповідей і повідомлень у спеціальних збірниках.</i> 2. <i>Конференція з публікацією доповідей і повідомлень після її проведення.</i> 3. <i>Конференція без публікації доповідей і повідомлень</i>

Термін "*симпозіум*" (від лат. *symposium* - бенкет) у давніх греків і римлян означав гулянку, що супроводжувалася музикою,

розвагами і бесідою. Від конференції симпозіум відрізняється більшою свободою від регламенту, що створює сприятливі умови для творчої імпровізації.

Проведення симпозіумів ефективно, на наш погляд, у двох випадках: по-перше, коли предметом комунікації є дуже цікава і недостатньо досліджена проблема, різноманітні підходи до вирішення якої в науці тільки намічаються, і, по-друге, коли в комунікації беруть участь кілька відомих активних учених, що виношують нові ідеї і мають потребу в сприятливому неформальному середовищі для їхнього оприлюднення.

Останнім часом стає популярною практика проведення *майстер-класу*. Ця форма наукової комунікації запозичена з художньої комунікації. Особливість її в тому, що вона зводиться до монологу провідного фахівця і відповіді його на питання учасників. Як правило, майстер-клас ставить два завдання. Перше зводиться до презентації творчості майстра, ознайомлення з особливостями, методами, прийомами, досягненнями. А друге орієнтоване на оволодіння учасниками деякими аспектами наукової майстерності. Тому форми і методи як презентації, так і навчання тут можуть бути дуже різноманітними, визначаються самим майстром.

В останні роки у зв'язку з інтенсивним розвитком Інтернету досить поширеною стає Інтернет-комунікація. Без електронної пошти, електронних архівів і баз даних сучасне наукове дослідження взагалі неможливо уявити.

Інтернет (від лат. *inter* - між і *net* - мережа) являє собою всесвітню комп'ютерну мережу, що пов'язує між собою користувачів як великих, так і малих (локальних) комп'ютерних мереж, є наслідком розвитку комп'ютерної техніки. У світі існує понад 130 мільйонів комп'ютерів і більше 80% з них об'єднані в різні інформаційно-обчислювальні мережі - від малих локальних мереж в офісах до глобальних мереж типу Інтернету.

Визначаючи природу Інтернету, В.С.Сгоров відзначає: "Інтернет - новий тип внутрішньодержавних і світогосподарських зв'язків, що сприяє інтеграції окремих складових при збереженні їхньої відособленості, що мають біосоціальну основу. Будучи сучасним засобом міжособистісної і міжсистемної комунікації та середовищем інтерактивного спілкування, Інтернет являє собою деякою мірою систему, яка самоорганізовується і саморозвивається" [41, с. 242].

Інтернет-простір розвивається як особлива сфера віртуальної науки, як найважливіший її ресурс і унікальний спосіб наукової

комунікації. Інтернет являє собою розвинутий соціальний інститут багатофункціонального призначення. Стосовно науки Інтернет виконує різноманітні функції, що стрімко розвиваються (табл. 6.3).

Таблиця 6.3

Функції Інтернету стосовно науки

Назва функцій	Характеристика функцій
Комунікативна	Забезпечує комунікацію між індивідами, спітовариствами, організаціями, а також комунікативну складову всіх інших функцій
Презентаційна	Дає змогу презентувати інтелектуальний продукт науки, учених, дослідницькі спітовариства у світовому просторі
Просування	Створює умови для просування інтелектуального продукту, дослідників і наукових колективів
Комерційна	Слугує засобом формування національного і міжнародного ринків інтелектуальної продукції, її купівлі-продажу
Довідково-консультаційна	Є ресурсом інформації про інтелектуальні продукти, дослідження, учених, наукові видання і засобом пошуку інформації, величезною довідковою системою
Ресурсна	Виступає могутнім джерелом різноманітної інформації, у тому числі наукової
Навчальна	Є засобом дистанційного навчання, одержання інформації тими соціальними прошарками, що не можуть навчатися в реальних ВНЗ (інвалідами, вагітними жінками і жінками з дітьми, що працюють, і т.ін.)
Дослідницька	Може бути об'єктом та інструментом наукових досліджень. Інтернет підвищує ефективність інформаційно-пошукових методів, контент-аналізу глобальних мереж, дозволяє заявляти про науковий пріоритет і діагностику стану наукових досліджень

Комунікація через Інтернет є одним із найшвидших і зручних способів комунікації. Основна проблема цієї комунікації - нерівномірність участі в ній різних країн і народів. У деяких народів Інтернет є одним із звичних прагматичних засобів макро- і мікрокомунікації, а в інших він вважається ще дивовижною іграшкою. Недостатньо розвинута нормативна база Інтернет-комунікації зумовлена значною розмаїтістю суб'єктів комунікації, їхніх ціннісних систем.

Спостерігається також когнітивна проблема, що виражається в тому, що Інтернет-комунікація характеризується різним рівнем комунікативної компетентності її учасників. В.П.Конецька серед найбільш суттєвих характеристик комунікативної компетентності виділяє:

- 1) здатність до узагальнення і систематизації багатовимірного сприйняття оточуючого світу, зумовлену соціальним досвідом і об'єктивними можливостями індивіда;
- 2) здатність до адекватної оцінки "статусу мови" - його "соціальної престижності" (в умовах білінгвізму) і відповідності конкретним соціальним умовам комунікації, що може потребувати певної адаптації до партнера і самокорекції;
- 3) здатність до інтерпретуючої діяльності - розуміння значення вогі та оцінної інформації в конкретній соціальній ситуації [56, с. 43].

З погляду інформаційно-довідкової функції Інтернет являє собою принципово нову віртуальну інформаційно-довідкову систему, що вигідно відрізняється від старої інформаційно-довідкової системи, що включає наукові бібліотеки з громіздкими каталогами. Ця система відрізняється високою швидкістю, величезними масштабами, але вона погано поєднується зі старою системою. Інтернет сильно перевантажений неякісною інформацією. Проблема інформаційної екології для всесвітньої павутини є дуже гострою. Поки немає способу створення бар'єрів для "інформаційного галасу", недостовірної інформації.

Навчальна функція Інтернету для своєї ефективної реалізації потребує зміни викладацького менталітету, досягнення більшої відкритості, переходу до інтерактивних методів навчання, відмови від викладацького трансляцизму і переходу до інтелектуального партнерства з тими, кого навчають.

Нарешті, Інтернет перетворюється у складний об'єкт і могутній засіб наукових досліджень. Сьогодні поки немає концепції розвитку світової мережі, що, як видно, буде поєднувати в собі стихію з елементами організованості, інтелектуальну демократію і цільове управління. Необхідні серйозні дослідження мережі як системи, інституту, способу комунікації в економічному, політико-правовому, соціальному, психологічному і ментальному аспектах. Ефективність Інтернету в науці як інструменту зумовлена рівнем розвитку інформаційно-пошукових і аналітичних систем, методів контент-аналізу, що нині ще дорогі і не можуть застосовуватися у звичайних наукових колективах.

6.4. Технології презентації текстів

Презентація результатів наукових досліджень забезпечує їх просування в науці і практиці. Вона виконує такі найважливіші функції: ознайомлення і популяризації досягнень науки, установлення контактів з іншими ученими і дослідницькими колективами, створення умов для впровадження отриманих розробок у практику.

Деякі результати науки одночасно являють собою і спосіб презентації. Так, конференція, з одного боку, являє собою деякий результат науки, а з другого - спосіб презентації наукових досліджень. Це ж характерне для рад, колоквіумів, симпозіумів, конгресів та ін. Таким чином, презентація і наукові дослідження не протилежні, а органічно пов'язані один з одним. Більше того, нормаль-

ний розвиток науки є досить важким без презентаційної діяльності, що виконує різноманітні функції стосовно науки: забезпечує комунікації між ученими, між ученими і практиками, наукою і бізнесом, наукою і політикою; прискорює просування досягнень науки в практику; забезпечує їхню практичну перевірку тощо.

У презентації виділяються дві сторони: змістовна, що зводиться до тієї інформації, що представляється, і технологічної, що включає способи доведення цієї інформації до учасників презентаційної комунікації. Головне призначення презентації полягає в доведенні інформації до учасників презентаційного процесу. У структурі презентації виділяються презентатори, тобто ті, хто презентує; об'єкт і предмет презентації, методи презентації і ті, кому призначена презентація. У практиці вироблені різноманітні способи презентації (табл. 6.4).

Таблиця 6.4

Класифікація способів презентації

<i>Підстава класифікації</i>	<i>Види презентації</i>
Суб'єкт презентації	1. <i>Індивідуальна презентація</i> , що проводиться однією людиною. 2. <i>Колективна презентація</i> , здійснювана групою за допомогою розподілу ролей
Тип тих, кому презентують	1. <i>Публічна презентація</i> , що передбачає участь у ній представників ЗМІ. 2. <i>Непублічна презентація</i> , у якій не беруть участі ЗМІ
Мета презентації	1. <i>Ознайомлювальна презентація</i> , спрямована на ознайомлення учасників із предметом презентації. 2. <i>Упроваджувальна презентація</i> , орієнтована на стимулювання впровадження процесів
Наявність інтересу тих, кому презентують	1. <i>Зацікавлена презентація</i> , що проводиться для зацікавлених осіб. 2. <i>Незацікавлена презентація</i> , що призначена для незацікавлених учасників
Об'єкт презентації	1. <i>Науково-дослідна презентація</i> , коли презентуються результати наукового дослідження. 2. <i>Науково-технічна презентація</i> , коли презентуються науково-технічні зразки. 3. <i>Публікаційна презентація</i> , коли презентуються наукові видання
Характер презентації	1. <i>Репродуктивна презентація</i> , коли відбувається проста передача інформації слухачам. 2. <i>Адаптаційна презентація</i> , для якої характерна вільна орієнтація в матеріалі. 3. <i>Теорична презентація</i> , яка спрямована на активізацію творчого мислення слухачів
Спосіб задоволення потреби тих, кому презентують	1. <i>Комерційна презентація</i> , що передбачає можливість придбання предметів презентації. 2. <i>Некомерційна презентація</i> , що передбачає тільки ознайомлення з предметами презентації або безкоштовне їх одержання
Спосіб комунікації	1. <i>Усна презентація</i> , в основі якої лежить словесне повідомлення про предмет презентації. 2. <i>Інтернет-презентація</i> , коли використовується Інтернет як спосіб комунікації. 3. <i>Письмова презентація</i> , яка передбачає розсилання письмових повідомлень

Презентацію варто сприймати як ту чи іншу різною мірою керовану технологію. При цьому одні види презентації є технологіями, які більшою мірою залежні від презентатора, а інші мають нормативний характер і потребу в чіткому засвоєнні правил і процедур. Не можна виходити на трибуну з доповіддю, не знаючи регламенту конференції, а захист дисертації навряд чи буде успішним, якщо дисертант не вивчив його процедуру і не обміркував свої дії.

Сама технологія презентації містить у собі кілька операцій:

1. Визначення і максимальна конкретизація мети. Так, якщо мова йде про захист дисертації, то мета полягає в тому, щоб одержати максимальну підтримку при голосуванні членів спеціалізованої вченої ради.

2. Підготовка презентації: написання сценарію презентації, складання плану, конспекту, вибір форми і стилю виступу, підготовка відповідей на можливі й агресивні запитання, підготовка демонстраційних матеріалів (плакати, слайди, макети, зразки виробів, відеоролики і т.ін.), підготовка приміщення і технічних засобів.

3. Проведення презентації, що, як відзначає С.Б.Ребрик, складається із чотирьох функціонально різних частин:

Вступ. Завдання - сподобатися, привабити аудиторію, викликати увагу, повагу й інтерес (спочатку до своєї персони, а потім і до теми виступу); обов'язково сказати, про що і навіщо піде розмова і який регламент.

Основна частина. Завдання - окреслити ситуацію, як Ви її бачите, перелічити можливі засоби поліпшення і потім запропонувати свій спосіб вирішення проблеми і для цього закликати до відповідних рішень і дій, показавши переваги своєї пропозиції і досяжність результату.

Висновок. Завдання - резюмувати свої пропозиції та їх переваги, звертаючись до аудиторії вже як до ознайомленої з Вашою ідеєю в цілому.

Відповіді на запитання. Завдання - усунути заперечення і непорозуміння, розкрити деякі деталі, пов'язавши їх по можливості з перевагами своєї пропозиції [112, с. 43].

Серед основних проблем презентації виділяють:

1) *непідготовленість*, надмірні надії на досвід та імпровізацію, що здатні "витягнуть віз" презентації;

2) *надлишок інформації, багатослівність*, що заважають представленню слухачам головного;

3) *невдалих спосіб її подачі* (манірність, невиразність, відчуженість, заглибленість у себе та ін.).

При проведенні презентації необхідно враховувати такі рекомендації:

1. На презентацію, якщо є така можливість, запрошувати зацікавлених у ній осіб, попередньо повідомивши про її місце, час, мету і корисність.

2. Інформація, що пропонується, має бути максимально простою, але не спрощеною, враховуючи рівень підготовленості аудиторії.

3. Текст доповіді необхідно не читати, а виголошувати. Щоб домогтися цього, необхідно спочатку кілька разів уголос прочитати текст і удосконалити в аспекті усного мовлення після кожного прочитання. Після досягнення необхідної свободи у вимові і запам'ятовування тексту його потрібно кілька разів виголосити, намагаючись вкластися у відведений часовий інтервал. Обов'язково продумайте у виступі можливість імпровізації. Після цього текст готовий до вимови.

4. При проголошенні тексту важливо звернути увагу на нормальну динаміку. Занадто швидка мова (160-180 слів на хвилину) може розцінюватися як непевненість у собі або незібраність, а занадто повільна мова (60-80 слів на хвилину) - як відсутність інтересу, "втлумачування для тупих", зарозумілість, нестача знань і впевненості і навіть як слабкість здоров'я. Нормальна мова повинна перебувати в діапазоні 100-130 слів на хвилину. Мова має поєднувати в собі різні динаміки, що дає змогу краще структурувати і запам'ятовувати інформацію. Голосність мови повинна варіюватися. Голос оратора має викликати довіру слухача.

5. Під час презентації важливо дати відповіді на всі запитання, що виникли у присутніх.

6. У процесі презентації необхідно звернути увагу на її прагматичну мету і забезпечити її досягнення.

7. При її проведенні потрібно використовувати сучасні технічні засоби подачі інформації.

8. Презентацію необхідно заздалегідь ретельно спланувати, підготувати наочний і роздатковий матеріали.

9. Необхідно по можливості "оживляти" презентацію, уникати монотонності мови, використовувати привабливі мовні звороти, помірну жестикуляцію, уважність, довірчість тону, ввічливість і поважне ставлення до присутніх.

6.5. Виступ і доповідь на науковій конференції

Виступ на науковій конференції переслідує кілька цілей.

По-перше, це апробація основних ідей і результатів дослідження в науковому співтоваристві. По суті, така мета забезпечує попередню експертизу, перевірку цінності всього дослідження або його окремих частин. Дискусія дає змогу виявити слабкі й сильні сторони дослідження.

По-друге, досить часто виступ забезпечує закріплення за автором пріоритету в отриманих результатах.

По-третє, переслідується також і комунікаційна мета, що орієнтує вченого на перетворення теми його дослідження в предмет наукової дискусії, що дозволяє одержати не тільки оцінку результатів з боку колег, а й у ході дискусії виявити нові ідеї і підходи. У цьому випадку учасники конференції використовуються автором виступу як джерела інформації.

Але головне, що виступ на конференції є найбільш оперативним засобом введення результатів наукового дослідження в інформаційне поле науки. Це потрібно враховувати при побудові виступу, у якому потрібно звертати увагу, насамперед, на основну ідею, найбільш важливі результати дослідження. Виступ не можна переважувати деталями. Основну увагу потрібно зосереджувати на головному і цікавому. Якщо після виступу його починають активно обговорювати, то можна вважати, що сформульовані вище цілі досягнуті.

Більш розгорнутий виступ, який займає центральне місце на семінарі або конференції, називається доповіддю. Як правило, доповідь характеризується глибиною викладу й інтеграцією основної проблематики обговорення. Звичайно доповіді доручають готувати найбільш досвідченим фахівцям, визнаним авторитетам у науці, що дозволяє істотно підвищити рівень компетентності учасників конференції, симпозіуму, семінару.

Доповіді бувають кількох типів:

1. Звітна доповідь, у якій узагальнюються стан справ і хід роботи за якийсь час, виділяються досягнення і недоліки. Звітні доповіді на семінарах, симпозіумах і конференціях забезпечують презентацію науково-дослідних колективів, шкіл, суспільних наукових організацій.

2. Тематична доповідь, що присвячена розгорнутому викладові якої-небудь теми або проблеми. Значну роль у ній відіграють думки і позиція автора.

3. Інформаційна доповідь, що являє собою інформування присутніх про стан справ у якій-небудь галузі діяльності. Завдання цієї доповіді - максимально об'єктивно і всебічно подати інформацію без викладу позиції автора.

Г.І. Андреев, С.О. Смирнов, В.О. Тихомиров рекомендують побудову виступу за такою схемою:

- мотиваційна частина (повідомити нову наукову інформацію, пояснити причину явищ, описати наслідки, показати взаємозв'язок фактів);
- аналітико-синтетична частина (формування основних думок, положень, написання тексту);
- виконавча частина (виступ) [1, с. 221].

При підготовці виступу (доповіді) необхідно звертати увагу на кілька обставин:

- відповідність теми виступу (доповіді) обговорюваній тематиці;
- чітке розмежування в ній наукової істини та дискусійних і недосліджених питань;
- виклад її не письмовою, а усною науковою мовою.

Не можна не погодитися з В.М.Шейком, Н.М.Кушнарєнком, які акцентують увагу на полемічному характері доповіді, її чіткому часовому вимірі. "При написанні доповіді слід зважати на те, що за 10 хвилин людина може прочитати матеріал, що надруковано на чотирьох сторінках машинописного тексту (через два інтервали). Обсяг доповіді становить 8-12 сторінок (до 30 хвилин). Якщо доповідь складається з 4-6 сторінок, вона називається повідомленням" [150, с. 290].

Найбільш поширеними недоліками виступів (доповідей) на наукових конференціях є:

- невідповідність темі обговорення, що призводить до відсутності інтересу слухачів до питань, що викладаються;
- недотримання регламенту, що забезпечує появу роздратування слухачів стосовно доповідача;
- невиразність викладу, що спричиняє і втрату інтересу, і драгітвливність слухачів.

Ганс Сельє виділяє п'ять "смертних гріхів" публічної мови: непередготовленість, багатослівність, невиразність, заглибленість у

себе (інтроверсія) і манірність [115, с. 344-349], що мають пряме відношення і до доповідей та повідомлень на конференціях.

Г.І.Андреєв, С.О.Смирнов, В.О.Тихомиров справедливо звертають увагу на такі типові помилки при виступі:

- зловживання іноземною термінологією і поняттями, що ускладнюють сприйняття головної думки;
- наявність слів-паразитів ("от", "значить", "так сказати" тощо);
- надмірна гучність голосу (слухачі через 8-10 хвилин не сприймають таку мову);
- побудова складних речень, у яких кількість слів перевищує 14-15 (такі фрази не сприймаються, зміст губиться за складністю граматичної конструкції);
- монотонність інтонації, без акцентів на значущих моментах доповіді тощо [1, с. 222].

Немаловажною проблемою виступу є страх. Як відзначає С.Б.Ребрик, в основі страху може лежати цілий комплекс об'єктивних і суб'єктивних причин: острах виглядати недосконалим; надання занадто високої значущості виступові і можливим помилкам; перебільшення власних недоліків; недоброзичливість аудиторії; погана підготовка або спогади про минулі невдачі [112, с. 30]. Найбільш важливою основою страху є страх отримання критики від колег, опонентів, наукового співтовариства. Інколи страх критики стає таким всеохоплюючим, що на засіданнях спеціалізованих та експертних рад панує мовчанка. Це дуже небезпечно не тільки для науки та наукового співтовариства, які втрачають характеристики інноваційного інтелектуального середовища, а й для самого автора висунутих ідей, які є не завжди достатньо коректно обгрунтованими. Критика - це спосіб духовної діяльності, орієнтований на цілісну оцінку явища шляхом виявлення його протиріч, сильних та слабких сторін тощо. Не можна не погодитися з В.П.Кохановським у тому, що існує дві основні форми критики: а) негативна, руйнуюча - безпощадне та повне ("голе") заперечування всього та вся; б) конструктивна, утворююча, яка орієнтована на шляхи вирішення проблем, реальні методи розв'язання протиріч, ефективні способи усунення помилок. Конструктивно-критичний підхід виходить не з тієї реальності, яку бажаємо бачити, а з тієї, яка є, з усіма її плюсами й мінусами, перевагами і недоліками. Саме такий підхід має бути характерним для науки. Конструктивна, вільна критика - важлива умова реалізації принципу об'єктивності нау-

кового пізнання [60, с. 110-111]. Тому критики не потрібно боятися. Необхідно тільки намагатися переводити її у конструктивне русло.

Дерево страху має такий вигляд [112, с. 30] (рис. 6.3).

Рис. 6.3. *Дерево страху*

Страх потрібно не переборювати, а працювати з ним. При цьому його потрібно перевести в конструктивну мобілізуючу форму і використовувати його енергію в конструктивних цілях. Ну і, звичайно ж, варто пам'ятати, що в кожній людині свої причини страху, а тому і свої способи його подолання.

6.6. Захист дисертації

Шлях, що веде до захисту, часто буває набагато складнішим, ніж сам захист. Тут потрібно реалізувати цілу програму, на кожному етапі якої можна, як кажуть, "упасти з конвеєра". Б.О.Райзберг виділяє десять етапів подальшої підготовки дисертації до захисту:

- 1) повністю підготувати текст дисертації, відредагувати його і оформити роботу з дотриманням діючих норм;
- 2) скласти в першій редакції автореферат дисертаційної роботи;
- 3) представити дисертаційну роботу на попередню експертизу і висновок за місцем виконання роботи;

4) доробити дисертацію й автореферат відповідно до зауважень, висловлених у ході попереднього рецензування;

5) подати дисертацію, автореферат і необхідні документи в дисертаційну раду за місцем захисту для попереднього розгляду і вирішення питання про прийняття роботи до захисту, розмноження і розсилання автореферату з одночасним затвердженням опонентів;

6) розмножити і розіслати автореферат на відгуки;

7) передати дисертаційну роботу й автореферат на відгуки офіційним опонентам;

8) одержати відгуки про дисертаційну роботу з боку офіційних опонентів, відгук наукового керівника, відгуки на автореферат, довідки про впровадження результатів роботи;

9) підготувати доповідь (повідомлення) на дисертаційній раді під час захисту, ілюстративні матеріали до доповіді, відповіді на критичні зауваження із змісту дисертації й автореферату, що наводяться у відгуках опонентів і відгуках на автореферат;

10) ознайомитися з процедурою захисту дисертації, регламентом; підготуватися до обговорення роботи на засіданні дисертаційної ради, можливим запитанням, критичним виступам [110, с. 138-139].

Захист дисертації являє собою досить складний і стомливий процес, що займає до кількох годин. Він має низку аспектів:

1. *Нормативно-кваліфікаційний аспект*, який зводиться до того, що захист дисертації повинен максимально відповідати вимогам і нормам, встановленим ВАК, його результатом є присудження здобувачеві наукового ступеня. При цьому особливо важливе дотримання вимог при підготовці відгуків наукового керівника й опонентів.

2. *Процедурно-технологічний аспект*, тобто сукупність дій і процедур голови, вченого секретаря, членів вченої ради, спрямованих на з'ясування новизни і практичної значущості проведеного дисертантом дослідження. Процедура захисту повинна створювати найбільш сприятливі умови для всебічного обговорення й об'єктивної оцінки дисертації.

3. *Інформаційно-комунікаційний аспект*, або комунікацію учасників захисту, обмін науковою й оцінною інформацією з теми дисертації. При цьому принципово важливо, щоб наукова інформація була достовірною, а оцінка дисертації максимально об'єктивною.

4. *Презентаційний аспект*, що забезпечує найбільш цілісну презентацію дисертантом проведеного дослідження як самостійної, закінченої наукової праці на актуальну тему, що має науко-

ве і практичне значення. Завдання дисертанта полягає в тому, щоб у межах відведеного часу найбільш повно й докладно представити учасникам захисту проведене ним дисертаційне дослідження.

5. *Соціально-психологічний аспект*, що зводиться до соціально-психологічної атмосфери захисту, наявності або відсутності конфліктів і стресів. Досвід показує, що практично будь-який захист дисертації, що навіть проходить у найдоброзичливіших умовах, характеризується стресом, що довго не проходить й істотно знижує творчу активність ученого. Як видно, найбільш прийнятною атмосферою захисту має бути доброзичлива вимогливість.

Підготовка до захисту - дуже серйозний етап, від якого залежить успіх здобувача. З огляду на це заздалегідь потрібно підготувати:

- Текст дисертації (2 прим.).
- Автореферати за чисельністю членів спеціалізованої ради.
- Текст виступу на захист дисертації у вигляді доповіді обсягом 10-12 сторінок друкованого тексту.
- Змістовні відповіді на запитання, зауваження і побажання офіційних опонентів щодо дисертації.
- Змістовні відповіді на зауваження і побажання, що містяться у відгуках на автореферат дисертації.
- Таблиці, схеми, діаграми, виділені з тексту дисертації і підготовлені для демонстрації в залі засідання спеціалізованої ради. При цьому потрібно пам'ятати, що наочних форм презентації дисертації має бути небагато, інакше вони будуть заважати викладові підготовленого матеріалу. Припустима кількість плакатів на захист кандидатської дисертації - 10-12, докторської - 12-15.
- Диктофон (магнітофон) для запису виступів на захисті дисертації.
- Слайди, відеоматеріали, комп'ютерні диски і т.ін.

Презентація наукової праці на захисті є винятково складним завершальним етапом роботи. Для її успішності необхідно підготувати виступ (доповідь) на захист. Доповідь, як і сама робота, складається з трьох частин.

Перша частина доповіді, що займає не більше 2-3 хвилин часу виступу, дає загальну характеристику роботи. Вона відображає вступ дисертації. У ній дається характеристика об'єкта, предмета, проблеми, цілей і завдань дослідження, ступеня вивченості, методів і емпіричної бази дослідження. Доповідь починається зі звертання: "Шановний пан голова! Шановні члени спеціалізованої вченої ради! Добродії...."

У другій частині доповіді, що займає близько 10 хвилин, дається презентація того, що пророблено автором в основній частині роботи. Тут необхідно зосередити свою увагу на тих основних положеннях, що були винесені на захист. У процесі підготовки необхідно ретельно відібрати ті положення дисертації, які відображають найважливіші досягнення всього наукового дослідження.

У третій частині доповіді, що повинна займати не більше 2-3 хвилин, необхідно розкрити основні висновки за результатами дослідження. Особливо важливо виділити не тільки наукові, а й практичні результати дослідження. Тут мають бути аргументовані наукова новизна і практична перевірка її положень. Під час захисту потрібно акцентувати увагу слухачів на власній позиції, особисто внеску в роботу.

При підготовці доповіді потрібно звернути увагу на наступне:

1. Оскільки за короткий час неможливо викласти весь зміст роботи, то в доповіді має бути представлена основна суть дослідження з його новизною, авторським внеском і практичним значенням.

2. Доповідь повинна викладатися науковою, але зрозумілою мовою, у ній мають бути представлені найбільш цікаві положення.

3. У доповіді необхідно уникати нормативного стилю викладу.

4. Необхідно будувати доповідь так, щоб вона спонукала слухачів ставити після неї такі запитання, на які в дисертації даються цікаві відповіді.

5. Доповідь повинна демонструвати ерудицію, теоретичну підготовленість автора.

Для того щоб добре підготуватися до захисту, необхідно розробити текст виступу відповідно до запропонованої вище структури. Цей текст необхідно уважно прочитати кілька разів, виправити, максимально адаптувати до усного мовлення, вивчити його, а потім прохронометрувати, домогтися вільного викладу в межах 15 хвилин.

Дуже важливо перед захистом пройти через попередній захист, що проводиться на кафедрі, і врахувати зауваження колег. У процесі підготовки потрібно звертати увагу на додаткові запитання, що можуть виникнути у членів спеціалізованої вченої ради, і підготувати на них короткі відповіді.

У процесі самого захисту необхідно давати аргументовані відповіді на всі запитання в тактовній формі. Самі запитання й відповіді від час захисту можуть бути дуже різними. Так, запитання можуть відповідати темі дисертації, а можуть і не відповідати

її суті. Підкреслимо, що відповідати необхідно на всі запитання, але в тому випадку, коли запитання неадекватне темі дисертації, дисертанту у своїй відповіді у тактичній формі краще сказати, що предмет запитання не розглядався в дисертаційному дослідженні. Щодо відповідей, то вони можуть бути адекватними й неадекватними, частковими і повними. Для забезпечення адекватності відповіді дисертант повинен дуже уважно слухати запитання, у разі потреби просити уточнювання їх. Він повинен відповідати на запитання повно, але коротко.

Необхідно звернути увагу на те, що відповідь має бути релевантною запитанню, тобто даватися по суті. Вона повинна зменшувати невизначеність запитання, бути інформативнішою за нього. При некоректному формулюванні запитання відповідь повинна бути вказівкою на цю некоректність [4, с. 238-239].

Відповіді мають бути короткими, чіткими й добре аргументованими. Важливо створювати сприятливу соціально-психологічну атмосферу, демонструючи компетентність. При цьому варто прислухатися до Б.О.Райзберга в аспекті створення на захисті гарного враження: "Намагайтеся доводити думки проникливо, переконливо, але ні в якому разі неприпустимо переборщувати, принижуватися, скотитися до образу прохального жебрака. Впевненість, переконаність, самостійність повинні бути виявлені тією ж мірою, що і скромність" [110, с. 195]. І далі: позбудьтеся жахливої психологічної помилки, що може стати фатальною, переконання в тому, що чим докладніше дисертанти розкажуть про дисертацію, тим більше залучать на свій бік членів дисертаційної ради. Насолоджуючись своїм умінням багато, докладно говорити з трибуни, ви викликаєте роздратування, здатне перейти в обурення. Внутрішня реакція членів ради із свідомої, контрольованої перетворюється в суто емоційну, несвідому, і вважайте, що трохи "чорних куль", тобто голоси проти - результат вашого невміння поводитися на захисті. І навпаки, уміння чітко, коротко, упевнено відповідати здатне залучити на ваш бік навіть тих членів ради, що не дуже згодні із загальною ідеєю вашої роботи [110, с. 196-197].

Резюме

Мова науки являє собою найважливіший засіб наукового дослідження, тому що наукова думка представлена у формі слова. В основі наукової мови лежать звичайна літературна і розмовна мови,

що виконують комунікативну і думкоутворюючу функції. Але на її специфіці позначається та чи інша галузь науки, що характеризується своєю неповторною науковою мовою.

Стиль являє собою спільність образотворчих прийомів у літературі, мистецтві й науці. Індивідуальний і одночасно відповідний нормативним стандартам стиль формується в процесі постійної письмової практики, спілкування з редакторами і рецензентами, у процесі прочитання найбільш вдалих у стильовому відношенні творів.

Особливість наукового стилю полягає в тому, що, по суті, учений має сформувати не один якийсь стиль, а володіти деяким стильовим комплексом відповідно до жанрів наукових текстів.

Для того щоб сформувати ефективний стиль, що відповідає нормі, принципово важливо уважно вивчати написаний текст, повертатися до його прочитання неодноразово з метою очищення його від стилістичних невдач.

Редагування - процес підготовки авторського рукопису до друку, що містить у собі низку етапів роботи над текстом: зовнішнє і редакторське рецензування, аналіз рукопису, детальна допомога редактора авторові в поліпшенні рукопису при підготовці його до видання. Він передбачає багаторазове прочитання рукопису.

Серед форм наукової комунікації найбільш популярними є семінари, конференції і симпозіуми. Головне призначення наукового семінару полягає в тому, щоб навчити пересічних учасників, ввести їх у ту чи іншу наукову проблему, теорію, метод дослідження. Специфіка конференції як різновиду зборів полягає в тому, що на них виступають усі, внесені в програму. Від конференції симпозіум відрізняється більшою свободою від регламенту.

Виступ на науковій конференції забезпечує апробацію основних ідей і результатів дослідження, попередню експертизу, перевірку цінності всього дослідження або його окремих частин, закріплення за автором пріоритету в отриманих результатах.

Завдання публічного захисту полягає в тому, щоб забезпечити найбільш сприятливі умови для викладу результатів дослідження, свободу для викладу своєї точки зору всім учасникам обговорення, неупередженість оцінки внеску дослідження в науку. Обговорення має бути максимально відкритим, неупередженим, об'єктивним.

Презентація результатів наукових досліджень забезпечує їхнє просування в науці і практиці. Вона виконує три найважливіші

функції: ознайомлення і популяризації досягнень науки, установлення контактів з іншими ученими і дослідницькими колективами, створення умов для впровадження отриманих розробок у практику.

Питання для підготовки і самоконтролю

1. У чому особливості наукового стилю викладу?
2. Як будується виступ або доповідь на конференції?
3. Які вимоги до відгуків на дисертацію?
4. Яка структура і вимоги до виступу під час захисту дисертації?

Теми для статей і роздумів

1. Сильові особливості майстерного наукового тексту.
2. Композиція в науковому творі.
3. Контексти і текст.
4. Редакторський аналіз тексту: сутність і структура.
5. Проблема взаємодії форми і змісту тексту.
6. Інтернет як сучасна форма наукової комунікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Андреев Г. И.* Основы научной работы и оформление результатов научной деятельности : учеб. пособие / Г. И. Андреев, С. А. Смирнов, В. А. Тихомиров. - М. : Финансы и статистика, 2004. - 272 с.
2. *Белов В. А.* Образ науки в ее ценностном измерении (философский анализ) / В. А. Белов. - Новосибирск : Наука, 1995. - 266 с.
3. *Белый Й. В.* Основы научных исследований и технического творчества / Й. В. Белый, К. П. Власов, В. Б. Клепиков. - Х. : Вища шк., 1989. - 200 с.
4. *Берков В. Ф.* Философия и методология науки : учеб. пособие / В. Ф. Берков. - М. : Новое знание, 2004. - 336 с.
5. Библиографическое описание документа. Общие требования и правила составления : ГОСТ 7.1-84. - Введ. 01.01.86. - М. : Изд-во стандартов, 1985. - 71 с.
6. *Білуха М. Т.* Методологія наукових досліджень : підручник / М. Т. Білуха. - К. : АБУ, 2002. - 480 с.
7. *Білуха М. Т.* Основи наукових досліджень : підруч. для студ. екон. спец. вузів / М. Т. Білуха. - К. : Вища шк., 1997. - 271 с.
8. *Бруязцкий Е. В.* Математические методы в задачах управления наукой / Е. В. Бруязцкий, Л. П. Смирнов. - К. : Наук. думка, 1973. - 184 с.
9. *Бургин М. С.* Аксиологические аспекты научных теорий / М. С. Бургин, В. И. Кузнецов. - К. : Наук. думка, 1991. - 184 с.
10. *Бурков В. Н.* Как управлять проектами : науч.-практ. изд. / В. Н. Бурков, Д. А. Новиков. - М. : СИНТЕГ - ГЕО, 1997. - 188 с. - (Сер. "Информатизация России на пороге XXI века").
11. *Вайс Керол Г.* Оцінювання: Методи дослідження програм та політики / Г. Вайс Керол ; пер. з англ. Р. Ткачука та М. Корчинської ; наук. ред. пер. О. Кілієвич. - К. : Основи, 2000. - 671 с.
12. Введение в научное исследование по педагогике : учеб. пособие для студ. пед. ин-тов / Ю. К. Бабанский, В. И. Журавлев, В. К. Розов и др. ; под ред. В. И. Журавлева. - М. : Просвещение, 1988. - 239 с.
13. *Вернадский В. И.* Избранные труды по истории науки / В. И. Вернадский. - М. : Наука, 1981. - 360 с.

14. *Вернадский В. И.* Научная мысль как планетарное явление / В. И. Вернадский ; отв. ред. А. Л. Яншин. - М. : Наука, 1991.
15. *Вернадский В. И.* Проблема биогеохимии / В. И. Вернадский. - М. : Наука, 1988.
16. *Герасимов И. Г.* Научное исследование / И. Г. Герасимов. - М. : Политиздат, 1972. - 279 с.
17. *Герасимов И. Г.* Структура научного исследования (Философский анализ познавательной деятельности в науке) / И. Г. Герасимов. - М. : Мысль, 1985. - 215 с.
18. *Горский Д. П.* Краткий словарь по логике / Д. П. Горский, А. А. Ивин, А. Л. Никифоров ; под ред. Д. П. Горского. - М. : Просвещение, 1981. - 208 с.
19. *Горский Д. П.* Обобщение и познание / Д. П. Горский. - М. : Мысль, 1985. - 208 с.
20. ГОСТ 7.1- 84 СИБИД. Библиографическое описание документа. Общие требования и правила оформления. - М. : Изд-во стандартов, 1985. - 71 с.
21. ГОСТ 7.11-78. Сокращение слов и словосочетаний на иностранных европейских языках в библиотечном описании произведений печати. - М. : Изд-во стандартов, 1978. - 212 с.
22. ГОСТ 7.12-93. Библиографическая запись. Сокращение слов на русском языке. Общие требования и правила. - Минск: Изд-во стандартов, 1995. - 17 с.
23. *Готт В. С.* Общенаучные понятия и их роль в познании / В. С. Готт, А. Д. Урсул. - М. : Знание, 1975. - 64 с.
24. Державні стандарти та нормативні документи до оформлення наукових робіт : ДСТ 30008-95 "Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення". - К. : Держстандарт України, 1995. - 36 с.
25. Державні стандарти та нормативні документи до оформлення наукових робіт : ДСТ 3017-95 "Видання. Основні види та визначення". - К. : Держстандарт України, 1995. - 45 с.
26. Державні стандарти та нормативні документи до оформлення наукових робіт : ДСТ 3582-95 "Інформація та документація. Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі. Загальні вимоги та правила". - К. : Держстандарт України, 1995. - 16 с.
27. *Диденко Н. И.* Управление многотемными научными работами / Н. И. Диденко ; под ред. проф. А. В. Проскуракова. - Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1979. - 168 с.

28. *Добров Г. М.* Наука о науке. Введение в общее науковедение / Г. М. Добров. - К. : Наук. думка, 1970. - 320 с.
29. *Добров Г. М.* Управление эффективностью научной деятельности / Г. М. Добров, Э. М. Задорожный, Т. И. Щедрина. - К. : Наук. думка, 1978. - 240 с.
30. *Добров Г. М.* Наука: информация и управление / Г. М. Добров, А. А. Коренной. - М. : Сов. радио, 1977. - 256 с.
31. Довідник здобувача наукових ступенів: зб. нормат. док. та інформ. матеріалів з питань атестації наук. кадрів вищ. кваліфікації / упоряд. Ю. І. Цеков ; попереднє слово Р. В. Бойка. - К. : Ред. "Бюл. ВАК України", 1999. - 64 с.
32. Довідник офіційного опонента : Зб. нормат. док. та інформ. матеріалів з питань експертизи дисерт. дослідж. / упоряд. Ю. І. Цеков ; за ред. Р. В. Бойка. - К. : Ред. "Бюл. Вищ. атестац. коміс. України ; вид-во "Толока", 2001. - 64 с.
33. Документація. Звіти у сфері науки і техніки: Структура і правила оформлення : ДСТУ 3008-95. - Введ. 23.02.95. - К. : Держстандарт України, 1995. - 38 с.
34. Закон України про вищу освіту : наук.-практ. комент. за ред. міністра освіти і науки України В. Г. Кременя. - К., 2002. - 322 с.
35. Закон України про інформацію // *Голос України*. - 1992. - 23 листоп.
36. Закон України про вищу освіту // *Відом. Верховної Ради України*. - 2002. - № 20. - Ст. 134.
37. Закон України про наукову і науково-технічну діяльність // *Відом. Верховної Ради України*. - 1992. - № 12. - Ст. 165.
38. Закон України про освіту // *Відом. Верховної Ради України*. - 1991. - № 34. - Ст. 451.
39. Закон України про пріоритетні напрямки розвитку науки і техніки // *Відом. Верховної Ради України*. - 2001. - № 48. - Ст. 253.
40. Здобувачу наукового ступеня : метод. рек. / упоряд. С. В. Сьомін. - К. : МАУП, 2002. - 184 с.
41. *Егоров В. С.* Философия открытого мира / В. С. Егоров. - М. : Моск. психол.-соц. ин-т ; Воронеж : Изд-во НПО "МОДЭК", 2002. - 320 с.
42. *Елисеев А. Г.* Организация и методика проведения деловых совещаний / А. Г. Елисеев. - К. : МАУП, 1995. - 64 с.
43. *Єріна А. М.* Методологія наукових досліджень : навч. посіб. / А. М. Єріна, В. Б. Захожай, Д. А. Єрін. - К. : Центр навч. л-ри, 2004. - 212 с.

44. Идеалы и нормы научного исследования / редкол. : М. А. Ельяшевич и др. - Минск : Изд-во "БГУ", 1981. - 432 с.
45. Інструкція про порядок підготовки та подання науковими установами, організаціями та вищими навчальними закладами електронних варіантів документів щодо створення спеціалізованих вчених рад та внесення до їх складу часткових змін. - Бюл. ВАК України. - 2008. - № 4. - С. 2-3.
46. Інформація та документація. Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі. Загальні вимоги та правила : ДСТУ 3582-97. - Введ. 01.07.98. - К. : Держстандарт України, 1998. - 16 с.
47. Кандидатська дисертація: принципи, методи, техніка, технологія : навч. посіб. для асп. / уклад. С. С. Єрмаков. - Х. : ХХІІІ, 1998. - 96 с.
48. *Канке В. А.* Основные философские направления и концепции науки : учеб. пособие / В. А. Канке. - М. : Логос, 2004. - 328 с.
49. *Капица П. Л.* Наука и современное общество / П. Л. Капица. - М. : Наука, 1998. - 539 с.
50. *Кара-Мурза С. Г.* Проблемы интенсификации науки: Технология научных исследований / С. Г. Кара-Мурза. - М. : Наука, 1989. - 248 с.
51. Класифікація видів науково-технічної діяльності : затв. наказом Держстандарту України від 30 груд. 1997 р. № 822. - К. : Держстандарт, 1998. - 35 с.
52. *Ковальчук В. В.* Основы научных исследований : навч. посіб. / В. В. Ковальчук, Л. М. Моїсєєв. - 2-ге вид., переробл. і допов. - К. : ВД "Професіонал", 2004. - 216 с.
53. *Колесников А.* Internet: для пользователя / А. Колесников. - К. : Издат. группа "ВНУ", 2000. - 304 с.
54. *Кондаков Н. И.* Логический словарь-справочник / Н. И. Кондаков. - М. : Изд-во "Наука", 1975. - 720 с.
55. *Кондрашов А. П.* 4048 законов жизни / А. П. Кондрашов. - М. : РИПОЛ КЛАССИК, 2001. - 512 с.
56. *Конецкая В. П.* Социология коммуникации : учебник / В. П. Конецкая. - М. : Междунар. ун-т бизнеса и упр., 1997. - 304 с.
57. Конституція України - Основний Закон суспільства, держави, людини : наук.-метод. рек. / кол. авт. під кер. проф. І. Ф. Надольного. - К. : Вид-во УАДУ, 1998. - 224 с.

58. *Копнин П. В.* Гносеологические и логические основы науки / П. В. Копнин. - М. : Мысль, 1974. - 568 с.
59. *Копнин П. В.* Проблемы диалектики как логики и теории познания / П. В. Копнин. - М.: Прогресс, 1982. - 368 с.
60. *Кохановский В. П.* Философия и методология науки : учеб. для высш. учеб. заведений / В. П. Кохановский. - Ростов н/Д : Феникс, 1999. - 576 с.
61. *Кочетов А. И.* Культура педагогического исследования / А. И. Кочетов. - 2-е изд., испр. и доп. - Минск : Ред. журн. "Адукацыя і выхаванне", 1996. - 312 с.
62. *Крейденко В. С.* Библиотечные исследования. Научные основы : учеб. пособие / В. С. Крейденко. - М. : Книга, 1983. - 143 с.
63. *Кринецкий И. И.* Основы научных исследований / И. И. Кринецкий. - К. ; О. : Вища шк., 1981. - 208 с.
64. *Крымский С. Б.* Научное знание и принципы его трансформации / С. Б. Крымский. - К. : Наук. думка, 1974. - 208 с.
65. *Кузин Ф. А.* Кандидатская диссертация: Методика написания. Правила оформления и порядок защиты : практ. пособие для асп. и соискателей учен. степени / Ф. А. Кузин. - М. : Ось-89, 1997. - 208 с.
66. *Кузин Ф. А.* Магистерская диссертация: Методика написания, правила оформления и порядок защиты : практ. пособие для студ.-магистрантов / Ф. А. Кузин. - М. : Ось-89, 1997. - 304 с.
67. *Кушнаренко Н. Н.* Документирование : учеб. для вузов культуры / Н. Н. Кушнаренко. - 2-е изд., перераб. и доп. - К. : Т-во "Знання", КОО, 2000. - 460 с.
68. *Леонов В. П.* Реферирование и аннотирование научно-технической литературы / В. П. Леонов. - Новосибирск : Изд-во "Наука", Сиб. отд-ние, 1986. - 176 с.
69. *Лудченко А. А.* Основы научных исследований : учеб. пособие / А. А. Лудченко, Я. А. Лудченко, Т. А. Примак. - К. : О-во "Знання", КОО, 2000. - 114 с.
70. *Майборода В. К.* Характерні недоліки дисертаційних робіт / В. К. Майборода, С. В. Майборода // Вісн. УАДУ. - 2002. - № 2. - С. 374-376.
71. *Майборода В. К.* Основні вимоги до підготовки рукопису дисертації / В. К. Майборода // Вісн. УАДУ. - 2002. - № 3. - С. 343-352.
72. *Майборода В. К.* Як підготувати і оформити автореферат дисертації / В. К. Майборода, С. В. Майборода // Вісн. УАДУ. - 2003. - № 1. - С. 416-424.

73. *Майборода В. К.* Попередній розгляд (передзахист) дисертації на засіданні кафедри (відділу) й оформлення відзиву установи, в якій вона виконувалася / В. К. Майборода, С. В. Майборода. - К. : Вид-во НАДУ, 2004. - 24 с.

74. Методические рекомендации по работе над кандидатской диссертацией по техническим наукам для соискателей ученых степеней и аспирантов всех форм подготовки / сост. : А. Т. Ашеро, А. И. Губинский. - Х. : ХЗПИ, 1998. - 64 с.

75. Методичні рекомендації по заповненню реєстраційно-облікових документів згідно "Порядку держреєстрації НКДДР та дисертацій". - К. : УкрІНТЕІ, 2000. - 20 с.

76. Методичні рекомендації щодо написання та захисту магістерської роботи за спеціальністю 8.150000 "Державне управління" / за заг. ред. Ю. П. Шарова. - Д. : ДРІДУ НАДУ, 2005. - 43 с.

77. *Мильчин А. Э.* Методика редактирования текста / А. Э. Мильчин. - М. : Книга, 1980. - 320 с.

78. *Мильчин А. Э.* Издательский словарь-справочник / А. Э. Мильчин. - 2-е изд., испр. и доп. - М. : ОЛМА-Пресс, 2003. - 560 с.

79. *Мороз І. В.* Структура дипломних, кваліфікаційних робіт та вимоги до їх написання, оформлення і захисту / І. В. Мороз. - К., 1997. - 56 с.

80. Наказ М-ва освіти України від 31 лип. 1998 р. № 275 "Про порядок розробки складових нормативного та навчально-методичного забезпечення підготовки фахівців з вищою освітою". - Режим доступу : www.rada.gov.ua

81. Наукові дослідження в галузі державного управління : навч. посіб. / авт.-упоряд. : О. Ю. Оболенський, М. К. Орлатий, Ю. П. Сурмін та ін. - К. : НАДУ, 2008. - 224 с.

82. Научно-технический прогресс : словарь / сост. : В. Г. Горохов, В. Ф. Халипов. - М. : Политиздат, 1987. - 366 с.

83. Образованный ученый / пер. с англ. А. В. Митрофанова. - М. : Наука, 1979. - 160 с.

84. *Олійник П. М.* Методичні рекомендації до виконання магістерської роботи зі спеціальності "Правознавство" / П. М. Олійник. - К. : КУТЕП, 2001. - 21 с.

85. Основы научных исследований : учеб. для техн. вузов / под ред. В. И. Крутова, В. В. Попова. - М. : Высш. шк., 1989. - 400 с.

86. Основні вимоги до дисертацій та авторефератів дисертацій // Бюл. ВАК України. - 2000. - № 2. - С. 9-41.

87. Переліки та форми документів, які використовуються при атестації наукових та науково-педагогічних працівників : наказ ВАК України від 29 трав. 2007 р. № 342 // Бюл. ВАК України. - 2007. - № 6.
88. Перелік та форми документів, що використовуються при атестації наукових та науково-педагогічних працівників (із змінами та доповненнями) : наказ ВАК України від 21 берез. 1997 р. № 121 // Бюл. ВАК України. - 1997. - № 2.
89. *Пілющенко В. Л.* Наукове дослідження : організація, методологія, інформаційне забезпечення / В. Л. Пілющенко, І. В. Шкрабак, Е. І. Словенко. - К. : Лібра, 2004. - 344 с.
90. Положення про відділення наук Академії наук України : затв. Загальними зборами Академії наук України 25 листоп. 1992 р. - Режим доступу : <http://www.rada.kiev.ua/laws/pravo/new/cgi-bin/seach.cgi>
91. Положення про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 1 берез. 1999 р. № 309. - Режим доступу : www.kmu.gov.ua
92. Положення про соціалізовані вчені ради : затв. наказом ВАК України від 14 серп. 1997 р. № 448 (зі змінами і доповненнями, внесеними наказом ВАК України від 21 січ. 2000 р. № 36). - Б. м., б. р.
93. Положення про спеціалізовані вчені ради : наказ ВАК України від 14 лип. 1997 р. № 448 // Бюл. ВАК України. - 1997. - № 3. - С. 17-28.
94. *Полонский Б. М.* Методы определения новизны результатов педагогических исследований / Б. М. Полонский // Сов. педагогика. - 1981. - № 1. - С. 64-70.
95. *Попович М. В.* О философском анализе языка науки / М. В. Попович. - К. : Наук. думка, 1966. - 224 с.
96. Порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань / упоряд. Ю. І. Цеков; за ред. Р. В. Бойка. - К. : Ред. "Бюл. Вищ. атест. коміс. України ; вид-во "Толока", 2001. - 32 с.
97. Порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 28 черв. 1997 р. № 646 // Бюл. ВАК України. - 1997. - № 3. - С. 3-14.
98. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 січ. 1998 р. № 65 "Про затвердження Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту)" // Офіц. вісн. України. - 1998. - № 3.
99. Приклади оформлення бібліографічного опису у списку джерел, який наводять у дисертації, і списку опублікованих робіт, який наводять в авторефераті // Бюл. ВАК України. - 2008. - № 3. - С. 9-13.

100. Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань : постанова Кабінету Міністрів України від 28 черв. 1997 р. № 644 // Бюл. ВАК України. - 1997. - № 3. - С. 3-14.

101. Про затвердження Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту) : постанова Кабінету Міністрів України від 20 січ. 1998 р. № 65 // Офіц. вісн. України. - 1998. - № 3.

102. Про затвердження Положення про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів : постанова Кабінету Міністрів України від 1 берез. 1999 р. № 3009. - Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

103. Про організацію проведення попередньої експертизи дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня : наказ Нац. акад. держ. упр. при Президентові України від 20 листоп. 2007 р. № 281. - Режим доступу : <http://www.akademi.gov.ua>

104. Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України : постанова Вищ. атест. коміс. України від 15 січ. 2003 р. // Бюл. ВАК України. - 2003. - № 1.

105. Про затвердження переліків установ, до яких обов'язково повинні надсилатися наукові монографії, в яких опубліковані основні результати дисертаційних робіт : постанова Президії ВАК України від 22 трав. 1997 р. № 1в/5 // Бюл. ВАК України. - 1997. - № 2.

106. Про публікації результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук та їх апробацію : постанова Президії ВАК України від 10 лют. 1999 р. №1-02/2 // Бюл. ВАК України. - 2000. - № 2.

107. Про функціонування державної мови у науковій сфері : постанова Головної Ради ВАК України від 12 берез. 1998 р. // Бюл. ВАК України. - 1998. - № 2.

108. Про контроль рівня теоретичної підготовки здобувачів наукового ступеня кандидата наук : постанова Президії ВАК України від 13 груд. 2007 р. // Бюл. ВАК України. - 2008. - № 1.

109. Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук та їх апробацію (із змінами та доповненнями) : наказ ВАК України від 4 квіт. 2000 р. № 178 // Офіц. вісн. України. - 2000. - 4 испр. - № 29. - С. 290.

110. *Райзберг Б. А.* Диссертация и ученая степень : пособие для соискателей / Б. А. Райзберг. - 4-е изд., доп. - М. : ИНФРА-М, 2004. - 416 с.

111. *Ракитов А. И.* Анатомия научного знания / А. И. Ракитов. - М. : Политиздат, 1969. - 206 с.

112. *Ребрик С.* Презентация : 10 уроков / С. Ребрик. - М. : Изд-во "Эксмо", 2006. - 200 с.
113. *Романчиков В. І.* Основы научных исследований / В. І. Романчиков. - К. : КДТЕУ, 1997. - 243 с.
114. *Седов Л. И.* Мысли об ученых и науке прошлого и настоящего / Л. И. Седов. - М. : Наука, 1973.
115. *Селье Г.* От мечты к открытию: Как стать ученым : пер с англ. / Г. Селье ; общ. ред. М. Н. Кондрашовой и И. С. Хорола ; послесл. М. Г. Ярошевского и И. С. Хорола. - М. : Прогресс, 1987. - 368 с.
116. *Серета Л. П.* На допомогу авторам навчальної літератури : навч. посіб. / Л. П. Серета, В. С. Павленко ; за ред. В. С. Павленка. - К. : Вища шк., 2001. - 79 с.
117. *Сидоренко В.* Підготовка магістрів з педагогічних спеціальностей : реальність та проблеми / В. Сидоренко // Освіта. - № 31. - 29 трав.
118. *Сидоренко В. К.* Основы научных исследований / В. К. Сидоренко, П. В. Дмитренко. - К. : РНКЦ "РІНІТ", 2000. - 259 с.
119. *Силденко В. М.* Основы научных исследований / В. М. Силденко, И. М. Грушко. - Х. : Вища шк., 1979. - 2000.
120. Словарь иностранных слов. - 10-е изд., стер. - М. : Рус. яз., 1983. - 608 с.
121. Слово о науке: Афоризмы. Изречения. Литературные цитаты. - Кн. вторая / сост., авт. предисл. и введ. к гл. Е. С. Лихтенштейн. - 2-е изд., испр. и доп. - М. : Знание, 1986. - 288 с.
122. Советский энциклопедический словарь. - 2-е изд. - М. : Сов. энцикл., 1983, 1600 с.
123. Современная западная социология : словарь. - М. : Политиздат, 1990. - 432 с.
124. Современная философия : слов. и хрестоматия. - Ростов н/Д : Феникс, 1996. - 511 с.
125. Современное управление : энциклопед. справ. : в 2 т. - М. : Издатцентр, 1997. - 584 с.
126. *Соколов А. Н.* Проблемы научной дискуссии. Логико-гносеологический анализ / А. Н. Соколов ; под ред. В. Н. Боряза. - Л. : Наука, 1980. - 158 с.
127. *Солимар Л.* Как писать научные статьи / Л. Солимар // Физики шутят. - М. : Изд-во "Мир", 1966. - С. 67-73.
128. Составление библиографического описания: краткие правила. - М. : Кн. палата, 1987.

129. Социальные технологии : толк. слов. / отв. ред В. Н. Иванов. - М. ; Белгород : Луч - Центр соц. технологий, 1995. - 309 с.
130. Стан та проблеми атестації наукових і науково-педагогічних кадрів (вересень-жовтень 1999 року) : Порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань. - К. : ЦІТО, 1999. - 24 с.
131. *Стеченко Д. М.* Методичні вказівки до виконання, оформлення та захисту магістерських робіт / Д. М. Стеченко. - К. : КУТЕП, 2001. - 35 с.
132. 100 запитань і 100 відповідей про підготовку і атестацію наукових і науково-педагогічних працівників : довідник / упоряд. Ю. І. Цеков ; за ред. Р. В. Бойка. - К. : Ред. "Бюл. Вищ. атестац. коміс. України ; вид-во "Толока", 2001. - 80 с.
133. *Сурмін Ю. П.* Магістерська робота з державного управління : методика написання, оформлення й захисту / Ю. П. Сурмін. - Д., 2001. - 41 с.
134. *Сурмін Ю. П.* Майстерня вченого : підруч. для науковця / Ю. П. Сурмін. - К. : Навч.-метод. центр "Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні", 2006. - 302 с.
135. *Таранов П. С.* Формула смысла : Неожиданные ракурсы афористики / П. С. Таранов. - Донецк : Сталкер, 1977. - 496 с.
136. *Уваров А. А.* Дипломные и курсовые работы по экономическим специальностям / А. А. Уваров. - М. : Дело и Сервис, 2000. - 77 с.
137. *Ушаков Е. В.* Введение в философию и методологию науки : учебник / Е. В. Ушаков. - М. : Изд-во "Экзамен", 2005. - 528 с.
138. *Фаренік С. А.* Логіка і методологія наукового дослідження : наук.-метод. посіб. / С. А. Фаренік. - К. : Вид-во УАДУ, 2000. - 340 с.
139. *Федотов В. В.* Рациональная оптимизация умственного труда / В. В. Федотов. - М. : Экономика, 1987. - 109 с.
140. Философия и методология науки : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / под ред. В. И. Купцова. - М. : Аспект Пресс, 1996. - 551 с.
141. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. - М. : Политиздат, 1980. - 444 с.
142. Философский словарь. - 5-е изд. - М. : Политиздат, 1986. - 590 с.
143. Философский энциклопедический словарь / гл. ред. Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. - М. : Сов. энцикл., 1983. - 840 с.

144. *Философский энциклопедический словарь*. - М. : ИНФРА, 1997. - 576 с.
145. *Філіпченко А. С. Основи наукових досліджень. Конспект лекцій : посібник / А. С. Філіпченко*. - К. : Академвидав, 2004. - 208 с.
146. *Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень : навч. посіб.* / Г. С. Цехмістрова. - К. : Видавн. дім "Слово", 2003. - 240 с.
147. *Черній А. М. Дисертація як кваліфікаційна наукова праця : посібник / А. М. Черній ; за заг ред. І. І. Ібадуліна*. - К. : Арістей, 2004. - 232 с.
148. *Чечулин А. А. Микросреда в системе социальных связей и отношений ученого / А. А. Чечулин*. - Новосибирск : Наука, 1989. - 239 с.
149. *Чкалова О. Н. Основы научных исследований / О. Н. Чкалова*. - К. : Вища шк., 1978. - 120 с.
150. *Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко*. - К. : Знання-Прес, 2002. - 295 с.
151. *Щедровицкий Г. П. Философия. Наука. Методология / Г. П. Щедровицкий ; ред.-сост. А. А. Пископпель, В. Р. Рокитянский, Л. П. Щедровицкий*. - М. : Культ. Политики, 1997. - 656 с.
152. *Энциклопедический социологический словарь / общ. ред. акад. РАН Г. В. Осипова*. - М. : Ин-т соц.-полит. исслед., 1995. - 939 с.
153. *Энциклопедия Ума, или Словарь избранных мыслей авторов всех народов и всех веков / сост. и пер. Н. Макарова*. - М. : ТЕРРА, 1998. - 624 с.
154. *Як підготувати і захистити дисертацію на здобуття наукового ступеня : метод. поради / авт.-упоряд. Л. А. Пономаренко*. - К. : Ред. "Бюл. ВАК України", 1999. - 80 с.
155. *Якубовський О. П. Магістерська робота в галузі знань "Державне управління" : вимоги до підготовки, оформлення і порядку захисту навч.-метод. посіб.* / О. П. Якубовський. - О. : Вид-во УАДУ, 2000. - 124 с.
156. *Янг, Ейон, Куїнн, Ліза. Як написати дієвий аналітичний документ у галузі державної політики : практ. посіб. для радників з держ. політики у Центральній та Східній Європі / Е. Янг, Л. Куїнн; пер. з англ. С. Соколик ; наук. ред. пер. О. Кілієвич*. - К. : К.І.С., 2003. - 120 с.
157. *Янкевич В. Ф. Экспертная оценка исследований и разработок: критерии и уровни ценности результатов / В. Ф. Янкевич*. - К. : О-во "Знание" Украинской ССР, 1990. - 24 с.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УЧЕНОГО

А

Абдукція - процес переходу від фактів до гіпотез, законів, теорій, її проблематика була вперше розроблена американським логіком Ч.С.Пірсом. Зміст абдукції полягає в тому, що вона забезпечує відкриття нового знання.

Абстрагування - уявне відволікання від несуттєвих властивостей, зв'язків і відносин об'єктів і одночасне виділення однієї або кількох сторін цих об'єктів, включає два етапи: відокремлення істотного від несуттєвого, виділення найбільш важливих сторін і заміщення досліджуваного об'єкта його моделлю, якій притаманно менше властивостей.

Абстрактна система - єдність деяких символів або знаків (теорія, система вираження).

Абстракція - уявне відволікання від ряду властивостей предметів і відносин між ними; абстрактне поняття, створене в результаті відволікання в процесі пізнання від несуттєвих сторін розглянутого явища з метою виділення властивостей, що розкривають його сутність.

Абсурд - термін інтелектуальної традиції, що позначає безглуздість феномена або явища.

Автор - творець якого-небудь наукового, художнього твору, відкриття і т.ін.

Автореферат дисертації - короткий авторський виклад основних ідей, змісту і результатів дисертаційної роботи, оформлений на правах рукопису, призначений для попереднього ознайомлення наукової громадськості з результатами досліджень, що виносяться на захист, отриманими при виконанні дисертації, видається досить обмеженим тиражем і розсилається окремим ученим і організаціям за списком, затвердженим спеціалізованою радою, що прийняла дисертацію до захисту.

Агрегат - скупчення, накопичення, несистемна множина об'єктів.

Агрегація - перетворення моделі в модель з меншою кількістю змінних або обмежень; агрегована модель дає наближене описання порівняно з початковими описаннями досліджуваного об'єкта або процесу.

Адхократія - тип організаційної структури сучасної дослідницької організації, що відрізняється яскраво вираженою пошуковою активністю й ініціативною спрямованістю і зводиться до структури холдингового типу, що координує діяльність безлічі груп, що виникають, і груп, що припиняють свою діяльність.

Академік - академічне звання дійсного члена НАН і галузевих академій України, найвище вчене звання, що мають особи, обрані до Академії наук.

Аксіома - положення деякої даної теорії, що при її дедуктивній побудові не доводиться в ній, а приймається за вихідне, відправне, те, що лежить в основі доказів інших постулатів цієї теорії. Звичайно як аксіоми вибираються такі твердження, що є свідомо істинними або можуть у межах цієї теорії вважатися істинними.

Аксіоматичний метод - спосіб побудови наукової теорії, за якого в її основу кладуться вихідні положення (судження) - аксіоми або постулати, з яких всі інші твердження цієї науки (теореми) повинні виводитися суто логічним шляхом, за допомогою доказів.

Актуалізація - метод дослідження, що робить актуальною ту чи іншу проблему.

Актуальність - важливість вивчення даної проблеми для сучасної науки і практики; ступінь актуальності може мати глобальний характер (охоплювати науку, суспільні запити, практику в цілому) або локальний характер (охоплювати окрему галузь науки, окремих регіон, суспільні інститути визначеного характеру тощо).

Алгоритм - опис послідовності дій, що приводить до досягнення деякої мети, або текст, що являє собою такий опис.

Алгоритмів теорія - розділ математики, що вивчає математичні моделі алгоритмів.

Альтернатива - кожна з можливостей, які виключають одна одну.

Аналіз - фізичне або уявне розчленування деякої цілісності на її окремі частини, складові елементи.

Аналіз системний - сукупність методів, прийомів і алгоритмів застосування системного підходу в аналітичній діяльності.

Аналіз структурний - аналіз структури системи як сукупності зв'язків між частинами системи, з'ясування значення окремого елемента для певним чином структурованого цілого.

Аналіз структурно-функціональний - виділення елементів взаємодії і визначення їх місця і ролі у функціонуванні системи.

Аналіз функціональний - пояснення явищ з погляду виконуваних ними функцій.

Аналітична модель - модель, що дає змогу здійснювати аналіз позначуваного нею об'єкта.

Аналітичний центр - організація, яка спеціалізується на виробленні інтелектуального продукту, що дає осмислення в суспільстві і його підсистемах ситуацій і напрямів практичної діяльності.

Аналогія - очевидна подібність двох нетотожних об'єктів або схожість їхніх форм чи функцій за відсутності логічного зв'язку і/або еквівалентності.

Анкетування - один зі способів письмового опитування значної кількості респондентів відповідно до анкети або опитувального листа.

Анотація - короткі відомості про книгу, статтю, монографію з погляду призначення, змісту, виду, форми й інших особливостей.

Апеляція - оскарження рішення спеціалізованої вченої ради по захисту дисертацій щодо присудження або позбавлення наукового ступеня.

Апологетика - здобутки високопоставлених осіб і канонізованих теоретиків, присвячені відстоюванню визначеної системи цінностей та ідеологічних пріоритетів.

Апорія - термін, що позначає незбагненні протиріччя в осмисленні руху, часу і простору; між даними досвіду і їхнім уявним аналізом; будь-які нездоланні логічні ускладнення.

Апостеріорі - знання, що отримане з досвіду.

Апріорі - знання про об'єкт, що мається до його дослідження, у філософії Канта означає знання, отримане незалежно від досвіду, властиве свідомості споконвічно.

Аргумент - логічний довід, який є підставою доказу.

Аргументація - логіко-комунікативний процес, що слугує для обґрунтування визначеної точки зору з метою її сприйняття, розуміння і прийняття.

Аркуш авторський - одиниця обсягу друкованого тексту, що прирівнюється до 40 000 друкованих знаків (букв, цифр, розділових знаків, пробілів між словами), до 24 сторінок машинописного тексту, надрукованого через 2 інтервали на стандартному аркуші формату А4.

Аркуш обліково-видавничий - одиниця обліку друкованого тексту, що дорівнює, як авторський аркуш, 40 000 друкованих

знаків тексту, 700 рядкам віршованого тексту або 3 000 кв. см рекламного ілюстрованого тексту.

Аркуш умовний друкований - одиниця виміру обсягу видання, яка відповідає друкованому аркушу обсягом 60х90 см.

Архетип - структурний елемент колективного несвідомого начала, що лежить в основі всіх психічних процесів і переживань.

Аспект - точка зору, відповідно до якої розглядається об'єкт дослідження.

Аспірант - особа, що навчається в аспірантурі.

Аспірантура - форма підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів у системі післядипломної освіти, може бути очною або заочною.

Атестат професора, доцента, старшого наукового співробітника - документ, що засвідчує присвоєння відповідного ученого звання.

Атрибут - істотна ознака, закономірна форма прояву чогонебудь, невід'ємна властивість об'єкта.

Аттрактор - гранично стійкий стан, у який потрапляє система і з якого не може повернутися в жодний із колишніх станів.

Б

Бесіда - емпіричний метод, що передбачає особистий контакт із співрозмовником.

Бібліографія - галузь знання про методи і способи складання показників, списків, оглядів друкованих творів.

Бібліографічний опис - процес і результат складання за встановленими правилами переліку відомостей про документ, що дає змогу цілком визначити цей документ і знайти його серед інших документів з метою використання.

Бінарна опозиція - термін постмодернізму, застосований у мовному і літературному аналізі, що означає бінарне протиставлення сторін (суб'єкт - об'єкт, Захід - Схід, зовнішнє - внутрішнє, чоловіче - жіноче і т.ін.) при відносинах визначеної ієрархії між ними.

Брошура - друковане видання обсягом від 5 до 48 сторінок.

В

Валідність - комплексна характеристика інструменту дослідження, що включає відомості про сфери досліджуваних явищ і репрезентативність досліджуваного стосовно неї інструменту.

Варіативність - мінливість, що базується на існуванні спектра структур об'єкта.

Верифікація - перевірка, емпіричне підтвердження або спростування теоретичних положень науки шляхом їх зіставлення з об'єктом дослідження, даними спостережень і експерименту.

Взаємодія - вплив об'єктів один на одного, що приводить до взаємного зв'язку й обумовленості.

Вибірка - випадковим чином формована з генеральної сукупності деяка безліч.

Вибірковий метод - статистичний метод дослідження загальних властивостей сукупності яких-небудь об'єктів на основі вивчення властивостей лише частини цих об'єктів, узятих на вибір. Математична теорія вибіркового методу спирається на два важливі розділи математичної статистики - теорію вибору з кінцевої сукупності і теорію вибору з нескінченної сукупності.

Визначення - опис терміна.

Вимір - операція, за допомогою якої визначається відношення однієї (вимірюваної) величини до іншої однорідної величини (прийнятої за одиницю); число, що виражає таке відношення, називається числовим значенням вимірюваної величини.

Виміру стандартна погрішність - статистична величина, що відображає ступінь точності окремих вимірів; діапазон виміру показників, в який потрапляє теоретичний показник, за даного вибіркового показника, з різним ступенем імовірності.

Випадковість - те, що необхідне за одних умов і не є таким в інших умовах.

Висловлення - розповідальне речення, розглянуте разом із його змістом як істинне або помилкове. Висловлення, що так розуміються, протиставляються звичайно наказовим, питальним і взагалі будь-яким реченням, оцінка істинності або хибності яких неможлива. Приклад: Київ - столиця.

Висновок у логіці - міркування, у ході якого з яких-небудь вихідних суджень (висловлень), посилок або передумов висновку виходить судження, що логічно випливає з посилок. Див. Дедукція, Індукція.

Вища атестаційна комісія України (ВАК) - головний орган країни, що займається атестацією наукових кадрів, контролем за присудженням наукових ступенів і організацією захисту дисертацій.

Відкриття - одержання принципово нового знання, що є винятково важливим для науки і практики.

Віра - прийняття за істину, упевненість в істинності й корисності тих чи інших ідей, фактів, явищ, відносин, учинків без наукового доведення.

Вірогідність - термін, застосовуваний у теорії ймовірностей, логіці, гносеології і праві. Найчастіше у філософських і логіко-методологічних дослідженнях уживається як характеристика знання як обґрунтованого, доведеного, безперечного і як синонім істини. Трохи особливий зміст цей термін набуває в теорії ймовірностей. У так званій суб'єктивній, або персональній, імовірності вірогідність найчастіше трактується як поняття, що відображає впевненість суб'єкта в правильності своєї оцінки імовірності настання тієї чи іншої події.

Віртуальна реальність - якийсь прообраз буття, сукупність об'єктів майбутнього стосовно реальності рівня, що породжує об'єкти реальності, в Інтернет-культурі - це сукупність інтерактивних феноменів.

Властивість - це входження речі, елемента до деякого класу речей, коли не утвориться новий предмет, наприклад бути червоним означає входити в клас червоних речей, входження при цьому не утворить предмета; характеристика, притаманна речам і явищам, що дає змогу відрізнити або ототожнювати їх.

Вчене звання - звання, що офіційно дається науковому і науково-педагогічному працівникам на підставі їхньої творчої участі в наукових дослідженнях і у викладацькій діяльності у вищих навчальних закладах, підтверджується видачею атестата. В Україні встановлені учені звання: старший науковий співробітник, доцент, професор.

Г

Генералізація - метод пізнання, що дозволяє на підставі виділення безлічі елементів, що мають однотипну характеристику, і вибору одиниці аналізу вивчити масиви цих елементів.

Генетичний метод - спосіб дослідження явищ і процесів, що включає аналіз їх походження, становлення, розвитку.

Геніальність - найвищий ступінь прояву творчих сил людини. Термін уживається як для позначення здатності людини до творчості, так і для оцінки результатів її діяльності. Враховуючи вроджену здатність до продуктивної діяльності в тій чи іншій галузі, геніальність, на відміну від таланту, являє собою не просто вищий ступінь обдарованості, а пов'язана зі створенням якісно

нових явищ, відкриттям раніше незвіданих шляхів творчості. Діяльність генія реалізується у певному історичному контексті життя людського суспільства.

Герменевтика: у широкому розумінні - це напрям у філософії і соціальних науках, у вузькому - сукупність правил і технік тлумачення тексту. У постмодернізмі розглядається як мистецтво текстуального дискурсу.

Гіпотеза - науково обґрунтоване припущення про ті чи інші властивості, сторони, процеси, причини об'єкта, істинність якого не доведена.

Гіпотетико-дедуктивний метод - метод міркування, заснований на виведенні (дедукції) висновків з гіпотез та інших посилок, істинне значення яких невідоме. Оскільки в дедуктивному міркуванні значення істинності переноситься на висновок, а посилками слугують гіпотези, то і висновок **Г.-д.м.** має лише ймовірний характер.

Гносеологія - вчення про сутність і закономірності наукового пізнання.

Д

Дедукція - рух процесу пізнання від загального до одиничного (часткового), виведення часткового із загального.

Декомпозиція - операція поділу цілого на частини зі збереженням властивості співвідповідності складових частин, представлення цілого у вигляді дерева цілей.

Дерево - окремий випадок графа, що має ієрархічну структуру.

Дерево цілей - дерево, що представляє цільову структуру зі зваженими галузями.

Детермінізм - філософське вчення про об'єктивний закономірний взаємозв'язок і взаємозумовленість явищ матеріального і духовного світу. Центральним ядром детермінізму слугує положення про існування причинності, тобто такого зв'язку явищ, у якому одне явище (причина) за цілком визначених умов з необхідністю спричиняє інше явище (наслідок).

Дефініція - коротке визначення змісту якого-небудь поняття.

Диверсифікованість - у перекладі з лат. "різноманітність" - процес посилення різноманіття підходів до вивчення тієї чи іншої проблеми, врахування різноманіття факторів.

Диплом кандидата, доктора наук - документ, що засвідчує присудження особі відповідного наукового ступеня.

Дипломна робота - кваліфікаційне навчально-наукове дослідження студента, яке виконується на завершальному етапі навчання у вищому навчальному закладі.

Дисертант - особа, що виконує і представляє до захисту дисертацію.

Дисертація - спеціальна наукова текстова робота, форма наукового дослідження, яка захищається привселюдно на засіданні спеціалізованої ученої ради і представляється на здобуття наукового ступеня кандидата або доктора наук. Являє собою кваліфікаційну роботу, що містить сукупність результатів, наукових положень, висунутих здобувачем для публічного захисту, і свідчить про його особистий внесок в науку та якості як ученого.

Дисертація докторська - кваліфікаційна наукова праця, у якій сформульовані й обґрунтовані наукові положення, що характеризуються як новий напрям у відповідній галузі науки, або здійснене теоретичне узагальнення і вирішення наукової проблеми, що має велике народногосподарське і соціально-культурне значення.

Дисертація кандидатська - кваліфікаційна наукова праця, що містить у собі нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують наукове завдання, що має істотне значення для конкретного напрямку окремої галузі науки, а також нові науково обґрунтовані теоретичні або експериментальні результати, що є істотними для розвитку конкретного напрямку окремої галузі науки.

Дискурс - вербально артикульована форма об'єктивації змісту свідомості, регульована домінуючим в тій чи іншій соціокультурній традиції типом раціональності.

Дискусія - обговорення якого-небудь спірного наукового, політичного й іншого питання на зборах, у пресі, у бесіді.

Дисципліна наукова - форма організації знання, сукупність процесів і результатів організації, структуралізації, соціалізації і інституціоналізації практик пізнання, легітимний порядок мислення в конкретних предметно-проблемних сферах пізнання.

Діагноз - установлення деяких ознак системи, що дають змогу розпізнати її тип або властиві їй проблеми.

Діалектика - вчення про найбільш загальні закони розвитку природи, суспільства й пізнання і заснований на цьому вченні універсальний метод мислення і дії.

Довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження - письмове підтвердження організації, підприємства,

установи, яке представляється до вченої ради по захисту дисертацій, про застосування ними отриманих здобувачем результатів і відображених у роботі положень, рекомендацій, висновків із зазначенням, де і яким чином вони використовуються.

Догматизм - форма метафізичного мислення і дії, що характеризується застиглістю, відсталістю, закостенілістю, мертвістю і нерухомістю, прагненням до авторитарності.

Додатковості принцип - принцип пізнання, відповідно до якого надскладні об'єкти не можуть бути зрозумілі і пояснені мовою якої-небудь однієї теорії, передбачає альтернативні підходи.

Доказ - обґрунтування (установлення) істинності якого-небудь твердження за допомогою інших тверджень, істинність яких доведена.

Доктор наук - науковий ступінь, що присуджується ВАК на підставі клопотання спеціалізованої ради по захисту дисертацій, прийнятого за результатами публічного захисту дисертації здобувачем, що має науковий ступінь кандидата наук.

Доповідь - одна із форм оприлюднення результатів наукової роботи. Найбільш часто її обсяг - до 30 хвилин (8-12 сторінок тексту).

Документ - будь-який носій інформації.

Досвід - 1) філософська категорія, що відображає цілісність і універсальність людської діяльності як єдності знання, навички, почуття, волі; 2) гносеологічна категорія, що фіксує єдність чуттєво-емпіричної діяльності; 3) експеримент.

Дослідна робота - метод внесення попередніх змін, інновацій в освітній процес у розрахунку на одержання більш високих його результатів.

Дослідження наукове - процес вироблення нових наукових знань, один із видів пізнавальної діяльності, характеризується об'єктивністю, відтворюваністю, доказовістю, точністю.

Доцент - учене звання, що присвоюється працівникам вищих навчальних закладів і наукових організацій за науково-дослідну і науково-педагогічну діяльність.

Е

Евристика - сукупність прийомів і методів, що полегшують і спрощують вирішення пізнавальних, конструкторських, практичних завдань; наука про відкриття. Евристика являє собою сферу наукового знання, метою якої є відкриття нового в науці, техніці й інших сферах життя. Вона спирається на методи теорії пізнання,

синтезу знання і дослідження несвідомого: натхнення, інсайту, осяяння, медитації, мозкового штурму.

Еклектика - різновид метафізичного мислення, що характеризується крайнім суб'єктивізмом, механістичністю, софістикою і релятивізмом.

Експеримент - загальний емпіричний метод дослідження, в основі якого лежить предметно-практична зміна об'єкта і строгий контроль за ним у керованих умовах.

Експерт - фахівець у тій чи іншій галузі науки і практичної діяльності, що виконує в ній експертизи.

Експертна рада ВАК - рада по визначеній галузі науки у складі ВАК, яка включає фахівців вищої кваліфікації в даній галузі, що забезпечує контроль за науковим рівнем дисертацій, їх науковою і практичною цінністю, роботою рад по захисту дисертацій, дотримання єдності вимог при атестації і підготовку рекомендацій президії ВАК.

Експлікація - тлумачення, пояснення, уточнення.

Екстраполяція - у перекладі з лат. "понадміру", "занадто" + "робити гладким", "оздоблювати" - метод наукового дослідження, що полягає в поширенні висновків, отриманих від спостережень над однією частиною явища, на іншу його частину.

Емпіричне - рівень, етап пізнання, на якому здійснюється збирання фактів, їхнє первинне узагальнення, опис (у протокольних пропозиціях) того, що спостерігається, їхня систематизація і класифікація.

Епістема - у перекладі з грец. означає "абсолютне систематичне знання", термін постмодернізму, введений в обіг у 1966 р. Мішелем Фуко для позначення сукупності відносин і законів трансформації, що поєднують усі дискурсивні практики. Термін характеризує регулярність розвитку різних форм знання в деякий момент часу.

Епістемологія - філософсько-методологічна дисципліна, у якій досліджуються знання як таке, його будова, структура, функціонування і розвиток. Відрізняється від гносеології тим, що якщо для гносеології базовою є опозиція "суб'єкт - об'єкт", то для епістемології - "об'єкт - знання".

3

Завдання - 1. Поставлена мета, якої прагнуть досягти. 2. Доручення, завдання. 3. Питання, що вимагає вирішення на ос-

нові певних знань і міркування (математична, шахова, логічна, письмова задача), проблема. 4. Один із методів перевірки знань учнів.

Завдання наукове - дослідницьке завдання, яке необхідно вирішити за допомогою встановлення невідомої раніше закономірності, властивості або явища.

Закон - категорія, що відображає сутнісні, загальні, необхідні, стійкі, повторювані відносини залежності між предметами і явищами об'єктивної дійсності, що впливають на їхню сутність.

Закон великих чисел - закон статистики, що стверджує, що змінна, яка є сумою багатьох компонентів, менше відхиляється від свого середнього значення, ніж кожна із її складових компонентів, за умови, якщо останні приблизно однакові за величиною і змінюються незалежно один від одного приблизно в однакових межах.

Захист дисертації попередній - обговорення дисертаційної роботи в організації, де виконувалася дисертація або до якої був прикріплений здобувач для підготовки дисертації, перед її представленням до захисту.

Захист дисертації публічний - офіційний публічний розгляд, обговорення представленої до захисту дисертації на засіданні вченої ради по захисту дисертацій за участю опонентів відповідно до встановленої процедури.

Захист дисертації разовий - захист дисертації за фахом, що не належить до профілю ради по захисту дисертацій, коли в Україні немає відповідної ради. Проводиться відповідно до спеціального дозволу ВАК, передбачає введення в раду додаткових докторів наук за фахом дисертації.

Збірник наукових праць - науковий документ, що містить сукупність наукових матеріалів одного або кількох авторів.

Здібності - індивідуальні особливості особистості, що є суб'єктивними умовами успішного здійснення певної діяльності.

Здобувач наукового ступеня - особа, що прикріплена до вищого навчального закладу, наукової організації з метою підготовки і захисту дисертації і працює над здобуттям наукового ступеня.

Здобуття наукового ступеня - процедури, дії, підготовка матеріалів і документів з метою подальшого присудження на їх основі шуканого наукового ступеня.

Здоровий глузд - погляди людей на оточуючу дійсність і самих себе, що стихійно складаються під впливом повсякденного досвіду і є підставою для їхньої практичної діяльності і моралі. Власне кажучи, він являє собою некритичне сполучення наївного

реалізму з пануючими в даному суспільстві традиційними уявленнями. Оскільки в основі його лежить безпосередньо практичне ставлення людини до світу, він не піднімається до рівня наукового і філософського осмислення дійсності, у чому і виражається його обмеженість.

З'їзд учених - найвища і представницька форма комунікації вчених з метою вироблення науково-технічної політики, визначення ставлення учених до тих чи інших проблем науки і суспільства.

Зміст - у філософії і традиційній логіці те саме, що і значення.

Знання - зміст мислення про об'єкт, перевірений практикою результат пізнання дійсності, правильне її відображення у свідомості людини.

Значення - зміст, що пов'язується з тим чи іншим висловленням (слова, речення, знака і т.ін.) деякої мови.

I

Ідеал - ідеальний образ, що має нормативний характер і визначає спосіб і характер поведінки, діяльності людини або соціальної групи.

Ідеалізація - 1. Представлення кого-небудь або чого-небудь кращим, більш досконалим, ніж він або воно є в дійсності; наділення якостями, що відповідають ідеалові. 2. Процес, розумова процедура, що пов'язана з утворенням абстрактних (ідеалізованих) об'єктів, принципово не здійснених у дійсності.

Ідеалізований об'єкт - уявна пізнавальна конструкція, що є результатом ідеалізації. Будучи елементом наукової теорії, ідеалізований об'єкт слугує найважливішим засобом пізнавальної діяльності в науці. Теоретичні твердження, як правило, безпосередньо належать не до реальних об'єктів, а до ідеалізованого об'єкта, пізнавальна діяльність з яким (уявний експеримент, його осмислення в різних теоретичних схемах і моделях) дає змогу встановлювати сутність, зв'язки і закономірності, недоступні при вивченні реальних об'єктів, узятих у всьому різноманітті їхніх емпіричних властивостей і відносин.

Ідентичність - співвіднесеність чого-небудь із самим собою у зв'язності і безперервності власної мінливості, мислима в цій якості.

Ідея - поняття, що позначає сутність кожної речі, її прототип, форма збагнення в думці явищ об'єктивної реальності, що включає усвідомлення мети і проєкції подальшого пізнання і практичного перетворення світу.

Ієрархія - у перекладі з грец. "священний" + "влада" - розташування частин або елементів цілого в порядку від вищого до нижчого.

Імітація - у перекладі з лат. "наслідування кому-небудь, чому-небудь", "відтворення" - процес моделювання чого-небудь шляхом відтворення цього чого-небудь.

Імовірність - міра можливості, кількісна характеристика її реалізації за даної сукупності конкретних умов. Математична, числова характеристика ступеня можливості появи якої-небудь певної події в тих чи інших, визначених здатними повторюватися необмежену кількість раз, умовах. Категорія "імовірність" лежить в основі особливого класу закономірностей - імовірних або статистичних.

Імператив - система життєво важливих обмежень і заборон, необхідних для виживання системи.

Ім'я в логіці - вираження природної або штучної, формалізованої мови, що позначає предмет (власне, або одиничне ім'я) або клас, безліч предметів (загальне, або загальне ім'я), те, що позначається (називане) ім'ям предмет або клас, за термінологією традиційної логіки, є обсяг поняття, що носить це ім'я.

Інваріантність - незмінність якої-небудь величини або системи стосовно тієї чи іншої умови або сукупності перетворень.

Індетермінізм - концепція, протилежна детермінізмові, що відкидає загальний характер універсального взаємозв'язку явищ.

Індикатор - прилад, пристрій, елемент, що відображає хід процесу або стан об'єкта спостереження, його якісні або кількісні характеристики у формі, зручній для сприйняття людиною.

Індукція - метод дослідження, пов'язаний з рухом думки від одиничного до загального, від даних досвіду, фактів до їх узагальнення у висновках і результатах.

Інноваційна діяльність - процес розробки і реалізації нововведень.

Інновація - у перекладі з англ. "інвестиція в новацію" - нововведення.

Інсайд - творче осяяння, що супроводжує вирішення завдання.

Інтеграція - процес і механізм об'єднання і зв'язності елементів, характеризується інтегральністю, системоутворюючими змінними, факторами, зв'язками і т.ін.

Інтелект - здатність мислення, раціонального пізнання, на відміну від таких, наприклад, здібностей, як почуття, воля, інтуїція, уява тощо.

Інтернет - всесвітня комп'ютерна мережа, що об'єднує між собою користувачів як великих, так і малих (локальних) комп'ютерних мереж.

Інтерпретація - у математиці, логіці, методології науки, теорії пізнання - сукупність значень (змістів), що надаються тим чи іншим елементам (виразам, символам, формулам і т.ін.) якої-небудь теорії.

Інтуїція - процес збагнення істини в інтелектуальному, емоційному або містичному змісті, що характеризується її безпосереднім розсудом без рефлексії.

Інформатика - галузь знання і практичної діяльності, зайнята процесами одержання, переробки, аналізу, збереження і передачі інформації.

Інформаційна система - система одержання, нагромадження, переробки і передачі інформації.

Інформація - відомості, знання спостерігача про систему, відображення ступеня її розмаїтості, передані одними людьми іншим людям усним, письмовим або яким-небудь іншим способом, а також сам процес передачі або одержання цих відомостей.

Ірраціональне - те, що не може бути збагненне розумом, виражене в логіці, у поняттях, у системному упорядкованому вигляді.

Істина - знання, що відповідає своєму предметові, збігається з ним, правильне відображення об'єктивної дійсності у свідомості людини, відтворення її такою, якою вона існує сама по собі, поза і незалежно від людини і її свідомості.

Істина абсолютна - це такий зміст знання, що не спростується наступним розвитком науки, а збагачується і постійно підтверджується життям.

Істина відносна - зміст знання, що відображає об'єкт не цілком і не вичерпним чином, а у відомих межах, умовах, відносинах, що постійно змінюються і розвиваються, тобто це обмежено правильне знання.

Істина об'єктивна - це такий зміст уявлень, що не залежить від людини і людства.

Ітерація - процедура, заснована на багаторазовому повторенні послідовності операцій, за якого на кожному наступному кроці використовуються результати попередніх, що забезпечує в остаточному підсумку рішення вихідної задачі.

Й

Ймовірна система - система, поводження якої можна передбачити з певним ступенем імовірності на основі вивчення її минулого поводження.

К

Казуальність - те саме, що і причинність.

Кандидат наук - науковий ступінь, що присуджується спеціалізованою радою по захисту дисертацій за результатами публічного захисту дисертації здобувачем, що має вищу професійну освіту.

Каталог алфавітний - система карток у бібліотеці з описом видання, розміщених за алфавітом прізвищ авторів і назв публікацій незалежно від їхнього змісту.

Каталог предметний - система карток у бібліотеці, що містить дані про наявність літератури й інформації, що згруповані за предметними рубриками, розміщеними за алфавітом.

Категорії - форми мислення, що відображають найбільш загальні й істотні сторони, зв'язки і відносини реальної дійсності і пізнання; специфічні терміни теорії.

Кваліфікаційна робота - робота, що покликана підтвердити рівень кваліфікації особи, що її виконала, глибоке знання нею предмета дослідження, уміння викладати свої думки, інтерпретувати отримані результати, застосовувати їх на практиці.

Квантифікація - у перекладі з лат. "скільки" + "робити" - кількісне вираження якісних ознак.

Кібернетика - у перекладі з грец. "керувати" - наука про загальні формальні закони управління в природі, суспільстві, живих організмах і машинах.

Кібернетична система - безліч взаємозалежних об'єктів - елементів системи, здатних сприймати, запам'ятовувати і переробляти інформацію, а також обмінюватися інформацією.

Кількість - категорія, що виражає зовнішнє, формальне взаємовідношення предметів або їх частин, а також властивостей, зв'язків: їх величину, число, ступінь прояву тієї чи іншої властивості.

Класифікація - багатоступінчастий, розгалужений розподіл логічного обсягу поняття, упорядкування об'єктів за істотними ознаками.

Книга - багатосторінковий твір обсягом понад 48 сторінок.

Когнітивний - пізнаваний, відповідний пізнанню.

Коефіцієнт інтелекту, що позначається символом *IQ*, відношення так званого розумового віку (*PВ*) до істинного, хронологічного віку (*ХВ*) даної особи за формулою: $(PВ : ХВ) \times 100\% = IQ$. Визначається за допомогою тестів інтелекту.

Колоквіум - 1) бесіда викладача зі студентами з метою з'ясування їхніх знань; 2) форма колективного обміну думками учених різних напрямів на задану тему, коли практикуються офіційні доповідачі, і дискусії.

Компіляція - текст, що створений на основі запозичення в інших авторів матеріалів без самостійного їх створення. У тому випадку, якщо відсутні посилання на авторів, компіляція стає плагіатом. Див. Плагіат.

Комплекс - сукупність, поєднання предметів, дій, явищ або властивостей, що складають одне ціле.

Комплексний - часто розуміють як усебічний.

Композиція - зіставлення, додавання, сполучення, поєднання в єдине ціле у певному порядку, співвідношення сторін, що разом узяті складають (компонують) визначену форму.

Комунікація - процес обміну інформацією, що включає технічний, семантичний і прагматичний аспекти; акт і форма інформаційного обміну.

Конгрес науковий - зустріч, збори, з'їзд учених, що переслідує мету вирішення стратегічних питань розвитку науки і наукових досліджень.

Конкретизація - процес, протилежний абстрагуванню, передбачає уточнення цілісного, взаємозалежного, багатобічного об'єкта.

Конкретність - це властивість істини, заснована на знанні реальних зв'язків, взаємодії всіх сторін об'єкта, головних, істотних властивостей, тенденцій його розвитку.

Контекст - досить великий і зв'язний уривок тексту, що дає можливість визначити зміст слів, фраз і висловлень, які входять до його складу.

Конференція - найбільш широка форма обміну інформацією з деякої тематики відповідно до розробленої заздалегідь програми, регламенту виступів, передбачає пленарні і секційні засідання.

Концепт - "зміст поняття". Див.: Зміст.

Концепція - визначений спосіб розуміння, трактування якогось-небудь предмета, явища, процесу, основна точка зору щодо предмета тощо, загальний задум, ідея для їх систематичного висвітлення.

Координація - узгодження, сполучення, упорядкування, приведення у відповідність; рівноправний порядок елементів.

Критерій - у перекладі з грец. "ознака" - ознака істинності, на основі якої проводяться оцінка, пізнання, управління, оптимізація тощо.

Критерій оптимальності - показник, екстремальне значення якого характеризує гранично досягну ефективність системи, стан або траєкторію розвитку об'єкта управління. Це ознака, на основі якої проводяться порівняльна оцінка можливих рішень (альтернатив) і вибір найкращого. Критерій оптимальності покликаний допомогти обґрунтувати рішення. Практичні завдання обґрунтування рішень можна умовно розділити на 3 типи: 1. Необхідно вибрати найкращий варіант дій, що забезпечує досягнення цілком визначеного, тобто заданого результату, за мінімальної витрати ресурсів. 2. Обсяг ресурсів зафіксований. Потрібно знайти найкращий варіант їх використання для одержання максимального результату. 3. Немає твердих обмежень як за обсягом ресурсів, так і за кінцевим результатом. При обґрунтуванні рішення оперують поняттям ступінь досягнення мети, що характеризує визначені показники.

Критика - спосіб духовної діяльності, орієнтований на цілісну оцінку явища шляхом виявлення його протиріч, сильних та слабких сторін тощо.

Критична точка - точка, у якій система може утратити свої системні характеристики або зруйнуватися, або перейти в новий стан.

Курсова робота - робота, що виконана студентом як підсумок навчання на певному курсі.

Л

Лаг - часовий інтервал, що характеризує відставання або випередження одного явища порівняно з іншим.

Лічильна комісія - комісія, що обирається на засіданні ради по захисту дисертацій з числа членів ради комісії для проведення процедури таємного голосування за підсумками захисту дисертаційної роботи і протокольного оформлення результатів голосування.

Логіка або логіка формальна - наука про закономірності й операції правильного мислення.

Логіка діалектична - система мислення, заснована на основних законах і принципах діалектики.

М

Магістерська робота - самостійна науково-дослідна кваліфікаційна робота студента, призначення якої - в демонстрації рівня наукової кваліфікації, уміння самостійно вести науковий пошук і вирішувати конкретні завдання.

Магістр - освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця, який він одержує на основі кваліфікації бакалавра або спеціаліста шляхом поглиблення спеціальних умінь і знань інноваційного характеру, має деякий досвід використання і виробництва нових знань для вирішення проблемних професійних завдань у деякій галузі народного господарства.

Математична статистика - розділ математики, присвячений математичним методам систематизації, обробки і використання статистичних даних для наукових і практичних висновків. Зв'язок математичної статистики з теорією ймовірностей здійснюється через засновані на теорії ймовірностей теорію вибіркового методу і теорію помилок вимірів.

Матеріали конференції - разовий збірник, що випускається за підсумками конференції (наукової, науково-практичної, науково-методичної і т.ін.) і складається з доповідей, виступів, рішень конференції, її рекомендацій, звертань та інших матеріалів.

Мета - ідеальне передбачення результату діяльності, що виступає її регулятором.

Метод - сукупність визначених правил, прийомів, норм пізнання, оцінки або дії.

Методи дослідження - способи, напрями діяльності; поділяються на теоретичні (аналіз, синтез, абстрагування, конкретизація, ідеалізація, індукція і дедукція, порівняння, аналогія, моделювання, класифікація, узагальнення) і емпіричні (спостереження, бесіда, оцінка експертів, самооцінка, вивчення педагогічного досвіду, дослідна робота, обстеження, експеримент).

Методика - нижчий рівень методології, сукупність форм, операцій, прийомів, алгоритмів теоретичного або практичного освоєння дійсності, механізм реалізації методів.

Методологія - вчення про метод діяльності як такий, містить у собі принципи, методи діяльності та їх пізнання. Складається з методології пізнання, методології практичної діяльності і методології оцінки (аксіометодології).

Мислення - здійснюваний у ході предметної діяльності активний процес узагальненого й опосередкованого відображен-

ня дійсності, що забезпечує відкриття її закономірних зв'язків та їх вираження в системі абстракцій.

Міра - філософська категорія, що виражає діалектичну єдність якісних і кількісних характеристик об'єкта.

Множин теорія - область математики, що займається дослідженням множин з погляду їх взаємно однозначної відповідності, упорядкування, потужності, а також операцій об'єднання і перетинання множин.

Множина - набір, сукупність, зібрання яких-небудь об'єктів, що володіють спільною для них усіх характерною властивістю. Це поняття не є логічним, а лише пояснює, оскільки тут немає родового поняття, у яке дане поняття могло б увійти. Але саме поняття "множина" виступає саме родовим поняттям. Ця нечіткість визначає нечіткість теорії систем, що базується на нестрогих поняттях.

Мова - знакова система, використовується для цілей комунікації і пізнання.

Моделювання - метод дослідження об'єктів за допомогою відтворення їхніх характеристик на іншому об'єкті - моделі.

Модель: у широкому розумінні - образ (у тому числі умовний або уявний - зображення, опис, схема, креслення, графік, план, карта і т.ін.) або прообраз (зразок) якого-небудь об'єкта або системи об'єктів (оригіналу даної моделі), використовуваний за певних умов як їх замітник або представник.

Моніторинг - постійний нагляд, регулярне відстеження результатів дослідження, що передбачає спостереження, оцінку і прогноз системи або оточуючого її середовища.

Монографія - найбільш повне і всебічне вивчення деякого об'єкта, бачення його в проблемному полі сучасної науки. Вона звичайно претендує на оригінальну концепцію розуміння об'єкта, узагальнює великий обсяг теоретичних і прикладних досліджень. Обсяг її становить понад 100 сторінок друкованого тексту.

Морфологічний аналіз - формальний метод генерування альтернатив за допомогою перерахування всіх можливих значень заданих параметрів альтернатив.

Н

Навчальний план - документ, що регламентує навчальний процес. У ньому визначаються форми і види навчання, порядок, терміни теоретичних, практичних і лабораторних занять, домашніх завдань, самостійних робіт, курсових і дипломних проектів, фор-

ми і види контролю знань, час проведення іспитів, залікових та екзаменаційних сесій по дисциплінах.

Навчальний посібник - видання, що заміняє або доповнює підручник, часто відображає ті чи інші детально пророблені розділи навчальної дисципліни.

Навчальні програми (типові, тимчасові, робочі) - документи, що визначають зміст і обсяг знань, умінь, навичок, який необхідно опанувати за визначений проміжок часу.

Навчально-методичні видання - методичні вказівки, методичні посібники, що містять матеріали за методикою викладання навчальної дисципліни, вивчення курсу, виконання контрольних робіт, курсових і дипломних проектів у ВНЗ, з організації самостійної роботи студентів.

Надійність - властивість системи зберігати свої характеристики при зміні параметрів середовища; характеристика методики, що відображає точність і стійкість виміру.

Надійності теорія - теорія надійного функціонування складних систем будь-якої природи, що складаються з ненадійних елементів.

Наука - це сфера пізнавальної діяльності, що базується на допущенні існування реального, що не залежить від суб'єкта пізнання світу, усі процеси якого підпорядковані закономірностям, доступним пізнанню за допомогою почуттів і мислення. Наука - це сфера людської діяльності, функцією якої є вироблення і теоретична систематизація об'єктивних знань про дійсність; одна із форм суспільної свідомості. У ході історичного розвитку наука перетворюється в продуктивну силу суспільства і найважливіший соціальний інститут. Поняття "наука" містить у собі як діяльність з одержання нового знання, так і результат цієї діяльності - суму отриманих до цього моменту наукових знань, що утворюють у сукупності наукову картину світу. Термін "наука" також уживається для позначення окремих галузей наукового знання. Безпосередні цілі науки - опис, пояснення і передбачення процесів і явищ дійсності, що складають предмет її вивчення, на основі законів, що відкриваються нею, тобто в широкому розумінні - теоретичне відображення дійсності.

Наукова галузь - галузь науки, у якій проводяться наукові дослідження, диференціюється наукове знання і відповідно до назви якої присуджується відповідний науковий ступінь.

Наукова діяльність - інтелектуальна творча діяльність, що спрямована на одержання і використання наукового знання.

Наукова картина світу - цілісна система уявлень про загальні властивості й закономірності природи, що виникає в результаті узагальнення і синтезу основних природничо-наукових понять і принципів.

Наукова проблема - протиріччя в пізнанні, що характеризується невідповідністю між новими фактами і старими способами їх пояснення.

Наукова спеціальність - спеціальність науковця, з якої присуджується науковий ступінь у межах визначеної галузі науки.

Наукове дослідження - цілеспрямоване пізнання з метою одержання знання як системи понять, законів і теорій.

Науковий керівник - особа, призначена наказом ректора вищого навчального закладу або керівника наукової установи керівником аспіранта при підготовці дисертації.

Науковий консультант - особа, призначена наказом ректора вищого навчального закладу або керівника наукової установи консультантом докторанта при підготовці дисертації.

Науковий результат - нове знання, що здобуто в процесі наукового дослідження і зафіксоване на носіях наукової інформації.

Науковий ступінь - наукова кваліфікація у певній галузі знань, підтверджена захистом дисертації і закріплена одержанням диплома. В Україні встановлені наукові ступені кандидата і доктора наук.

Науково-технічна революція - якісний стрибок у розвитку науки, техніки і виробництва, що відбувся в розвинутих країнах у другій половині ХХ ст.

Науково-технічний прогрес - єдиний, взаємообумовлений, поступальний рух науки і техніки.

Наукознавство - галузь досліджень, що вивчає закономірності функціонування і розвитку науки, структуру і динаміку наукової діяльності, взаємодію науки з іншими соціальними інститутами і сферами матеріального і духовного життя суспільства.

НДДКР - науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи.

Новація - нововведення, якого не було раніше.

Новизна наукова - наукові результати, оцінювані за такими їхніми рівнями, як: вперше отримано, удосконалено, дістало подальшого розвитку.

Нововведення - те саме, що й інновація.

Ноосфера - сфера взаємодії суспільства з оточуючим його природним середовищем.

Норма - установлення, визнаний обов'язковий порядок, вимоги до системи і її складових.

Нострифікація атестаційних документів - визнання документів про присудження наукових ступенів, виданих громадянам України, в інших державах, з якими Україна уклала відповідні угоди про визнання й еквівалентність наукових ступенів.

О

Об'єкт - поняття, що слугує для позначення речі або предмета, що протистоїть суб'єктові в пізнавальній і практичній діяльності.

Об'єкт дослідження - досліджуване явище усередині об'єктної області.

Об'єктивність - принцип пізнання, що заснований на визнанні дійсності в її реальних закономірностях і загальних формах.

Обробка даних - процес перетворення даних за визначеним алгоритмом у форму представлення інформації, зручну для аналізу.

Обстеження - це вивчення досліджуваного об'єкта з тією чи іншою мірою глибини і деталізації, що визначається цілями і завданнями дослідження.

Омана - перекручена форма відображення дійсності, неадекватна форма знання, що не відповідають своєму предметові, не збігаються з ним.

Операція - елементарна раціональна дія в діяльній системі.

Опис - спосіб мовної індивідуалізації об'єктів, що дозволяє осмислювати їх усередині, логічний закон, що дає змогу відрізнити, відшукувати, будувати який-небудь об'єкт і формулювати значення знакового вираження, що вводиться знову, або уточнювати значення вже існуючого, зафіксованого в мові.

Оптимізація - процес пошуку найкращої альтернативи, що забезпечує максимальне або мінімальне значення функцій системи.

Оптимум - найкращий варіант вирішення завдання за даних умов і ресурсів.

Організація - властивість матеріальних і абстрактних об'єктів виявляти взаємозалежне поведіння частин у межах цілого. Організація виступає не тільки як властивість усього суцього, а як деяка упорядкованість змісту, упорядкованість системи відповідно до системоутворюючого фактора.

Офіційний опонент - особа, призначена вченою радою по захисту дисертацій або ВАК з числа компетентних у даній галузі науки вчених, покликана прорецензувати дисертацію, представити на неї і автореферат письмові відгуки, особисто брати участь у процесі захисту і виступити з викладом змісту відгуку.

П

Пам'ять - здатність до відтворення минулого досвіду, одна з основних властивостей нервової системи, що виражається в здатності довгостроково зберігати інформацію про події зовнішнього світу і реакції організму і багаторазово вводити її у сферу свідомості і поведження.

Парадигма - сукупність сформованих історично методологічних, світоглядних, наукових, управлінських та інших установок, прийнятих у своєму співтоваристві як зразок, норми, стандарти вирішення проблем. Термін введено в науковий обіг американським істориком науки Т.Куном стосовно наукового пізнання.

Паспорт спеціальностей - документ ВАК, що містить опис структурних елементів спеціальностей, за якими готуються і захищаються дисертації.

Переконання - процес оволодіння істиною, перетворюваною в цінність для людини нею самою як результат внутрішніх і зовнішніх впливів.

Питання - тип судження, що передбачає брак інформації про відповідний об'єкт і потребує відповіді, пояснення.

Підручник - найбільш повний виклад знання в навчальних цілях з тієї чи іншої дисципліни.

Пізнання - специфічна діяльність людини, що орієнтована на відкриття законів природи і суспільства, таємниць буття людини і світу взагалі, виявлення можливих способів дії з предметами і явищами; прогресування збільшення інформації.

Плагіат - привласнення чужого авторства, видача чужого добутку або винаходу за власний.

План: 1. Креслення, що зображує в умовних знаках на площині частину земної поверхні (топографічний план). 2. Горизонтальний розріз або вид зверху якого-небудь спорудження або предмета. 3. Заздалегідь намічений порядок, послідовність здійснення якої-небудь програми, виконання роботи, проведення заходів (наприклад народногосподарський, виробничий, стратегічний, навчальний план). 4. Задум, проект, основні риси якої-небудь роботи, викладу

(план доповіді, п'єси тощо). 5. Спосіб розгляду, побудови, підходу до чого-небудь. 6. Розміщення об'єктів на площині (передній, середній, задній план) та відображення їхніх розмірів.

План-проспект - докладний виклад змісту книги, опис її основних ідей.

Плюралізм - методологічний підхід, що стверджує, що система може бути описана безліччю рівнозначних сутностей, що не зводяться до одного начала.

Повідомлення - форма оприлюднення результатів наукової роботи, коротка доповідь. Часто її обсяг становить 10 хвилин (4-6 сторінок тексту).

Подія - щось, що відбулося, у філософії постмодернізму воно розглядається як форма прояву буття, часу, змісту, значення, сутності і т.ін.

Показник - кількісна характеристика виразності вимірюваної властивості.

Помилка виміру - різниця між результатом виміру та істинним значенням вимірюваної величини. Усі помилки виміру поділяються на три види: грубі, систематичні й випадкові.

Помилка виміру випадкова - виникає внаслідок великої кількості таких факторів, ефекти дії яких настільки незначні, що їх не можна виділити і врахувати окремо. Їх звичайно розраховують як сумарний ефект і враховують при оцінці реального результату.

Помилка виміру груба - виникають унаслідок порушення основних умов виміру або в результаті недогляду дослідника.

Помилка виміру систематична - виникає внаслідок значного числа різноманітних факторів. Ці помилки виявляються і перед початком математичної обробки результатів усуваються.

Поняття - форма мислення, що відображає істотні властивості, зв'язки і відносини предметів і явищ у їхньому протиріччі та розвитку; думка або система думок, що узагальнює, виділяє предмети деякого класу за певними загальними і в сукупності специфічними для них ознаками. Розрізняють поняття в широкому розумінні і наукові поняття. Перші формально виділяють загальні (подібні) ознаки предметів і явищ і закріплюють їх у словах. Наукові поняття відображають істотні й необхідні ознаки, а слова і знаки (формули), що їх виражають, є науковими термінами.

Порівняння - акт мислення, за допомогою якого класифікується, упорядковується й оцінюється зміст буття і пізнання; у порівнянні мир досягається як зв'язна розмаїтість. Акт порівняння

складається в попарному зіставленні об'єктів з метою виявлення їх відносин. Порівняння має сенс тільки в сукупності однорідних предметів, що утворюють клас. Найпростіший найважливіший тип відносин, що виявляються шляхом порівняння, - це відношення тотожності (рівності) і розбіжностей.

Порядок - стан організованої матерії, у якому можна виділити елементи і зв'язки між ними.

Постмодернізм - термін, що позначає філософську методологію, що дистанціюється не тільки від класичної, а й некласичної традицій. Мислить себе поза системою "суб'єкт - об'єкт", акцентує увагу на довільному дискурсі, критиці раціоналізму, аналізі змісту текстів, понять, знання.

Постулат - твердження (умова, допущення, правило), у силу яких-небудь причин прийняте без доказу, але, як правило, з обґрунтуванням, причому саме це обґрунтування і слугує звичайно доводом на користь прийняття постулату.

Пояснення - найважливіша функція наукового пізнання, що будується на розкритті сутності досліджуваного предмета за допомогою виявлення законів його існування і зміни, причин його виникнення, протиріч його розвитку.

Правило висновку - визначає перехід від посилок до наслідків; більш точно - установлює відповідність між деякою сукупністю висловлень (формул), так званими посилками, і одним визначеним висловленням (формулою), названим логічним наслідком із цих посилок.

Праксеологія - це наука про раціональну й ефективну людську діяльність.

Практика - матеріальна, чуттєво-предметна діяльність людини, що має своїм змістом освоєння і перетворення природних і соціальних об'єктів і складову рушійну силу, загальну основу розвитку людського суспільства і пізнання.

Практикум (збірник описів практичних робіт, лабораторний практикум, збірник завдань) - навчальне видання, що містить тематику, завдання і методичні рекомендації з виконання лабораторних або практичних робіт в обсязі визначеного курсу, що сприяє засвоєнню, закріпленню пройденого матеріалу і перевірки знань, слугує для організації і керування самостійною роботою студентів у процесі лабораторних (практичних) занять.

Практична значущість (цінність) - характер використання результатів даної дослідницької роботи на практиці.

Предмет - категорія, що позначає деяку цілісність, виділену зі світу об'єктів у процесі людської діяльності і пізнання. Поняття "предмет" часто вживають у більш широкому розумінні, ототожнюючи його з поняттям об'єкта або речі. У загальногносеологічному плані протиставлення предмета й об'єкта є відносним. Основна структурна відмінність предмета від об'єкта полягає в тому, що в предмет входять лише головні, найбільш суттєві (з точки зору даного дослідження) властивості й ознаки.

Предмет дослідження - конкретна частина об'єкта, його сутнісна сторона.

Президія ВАК - вищий орган управління діяльністю ВАК.

Принцип - найбільш загальне правило діяльності, що забезпечує його правильність, але не гарантує його однозначності і успіх, основне вихідне положення якої-небудь теорії, учення, науки, світогляду, політичної організації і т.ін.; внутрішнє переконання людини, що визначає її ставлення до дійсності, норми поведінки і діяльності; основна особливість побудови якого-небудь механізму, приладу.

Природознавство - сукупність наук про природу, орієнтованих на дослідження часової, тимчасової, просторово-тимчасової структури природних об'єктів, закономірностей їхнього буття і розвитку.

Причина і наслідок. Причиною називається взаємодія матеріальних явищ або елементів, їх складових, що зумовлює відповідні зміни. Наслідком називаються зміни, що виникають у взаємодіючих формах, або матеріали їхніх утворень у результаті їхньої взаємодії.

Причинний зв'язок - необхідний зв'язок між явищами **A** і **B**, де **A** - причина, а **B** - дія, наслідок. Він характеризується таким взаємовідношенням **A** і **B**: якщо **A** є причиною **B**, то всякий раз за наявності **A** також настає явище **B**, а за відсутності **A** відсутнє явище **B**.

Пріоритет - першість у часі у здійсненні якої-небудь діяльності.

Проблема - знання про незнання, питання (комплекс питань), що виникли в процесі пізнання і вимагають відповіді, у широкому розумінні - складне теоретичне або практичне питання, що потребує вивчення, розв'язання; у науці - суперечлива ситуація, що виступає у вигляді суперечливих позицій у поясненні яких-небудь явищ, об'єктів, процесів і потребує адекватної теорії для її розв'язання. Важливою передумовою успішного вирішення проблеми

служує її правильна постановка. Неправильно поставлена проблема або псевдопроблема ведуть у бік від розв'язання справжніх проблем.

Проблемна ситуація - відсутність чого-небудь, що перешкоджає нормальному функціонуванню системи і вимагає вирішення (незадоволена потреба).

Прогноз - ймовірне науково обґрунтоване судження про перспективи, можливі стани того чи іншого явища в майбутньому і про альтернативні шляхи й терміни їхнього здійснення. Виділяють нормативні прогнози, що визначають шляхи і терміни досягнення можливих станів, прийнятих як мета, і пошукові прогнози, що визначають можливі стани системи в майбутньому.

Прогноз науково-технічний - система оцінок можливих цілей і шляхів розвитку науки і техніки, очікуваних результатів науково-технічного прогресу, а також необхідних ресурсів. Відповідно до існуючої класифікації прогнози науково-технічні розподіляються на дослідницькі, програмні й організаційні, які є фактично результатами основних етапів єдиного процесу прогнозування науки і техніки.

Прогнозування - складання прогнозу становлення, розвитку, поширення чого-небудь.

Прогностика - у широкому розумінні - теорія і практика прогнозування, у вузькому - наука про закони і способи розробки прогнозів. Основне завдання прогностики - розвиток спеціальної методології прогнозування з метою підвищення ефективності методів і техніки розробки прогнозів.

Програма: 1. План діяльності, робіт. 2. Виклад основних положень і цілей діяльності політичної партії. 3. Короткий виклад змісту навчального предмета. 4. Упорядкована послідовність дій для ЕОМ, що реалізує алгоритм рішення деякої задачі.

Програмно-методичні видання - документи, що визначають цілі і завдання, структуру, зміст дисциплін, обсяг матеріалу з окремих питань, послідовність їх розгляду. До них відносять навчальні плани і навчальні програми, призначені для викладачів і методистів, що організують навчальний процес.

Прогрес - тип, напрям розвитку, для якого характерний перехід від нижчого до вищого, від менш зробленого до більш зробленого. Про прогрес можна говорити стосовно системи в цілому, окремих її елементів, структури та інших параметрів об'єкта, що розвивається. Поняття прогресу співвідносне з поняттям регресу.

Простота - властивість безлічі, що виступає в іншій безлічі як елемент.

Професор - учене звання, що присвоюється працівникам вищих навчальних закладів і наукових організацій за науково-педагогічну діяльність і підготовку аспірантів.

Процедура - послідовність всіх операцій, що утворюють систему дій і способів організації дослідження.

Процес: 1. Послідовна зміна станів, стадій розвитку. 2. Сукупність послідовних дій для досягнення якого-небудь результату.

Публікація - спосіб і різні форми доведення до людей результатів наукового дослідження за допомогою преси, радіо, телебачення, Інтернету.

Р

Рада - форма організації науки і колективних контактів учених і фахівців одного наукового напрямку (наприклад учена рада по захисту, вчена рада ВНЗ, науково-технічна рада і т.ін.).

Реальність - те, що існує в дійсності. У діалектичному матеріалізмі цей термін вживається у двох значеннях: 1) об'єктивна реальність, тобто матерія в сукупності різних її видів (реальність тут протиставляється суб'єктивній реальності, тобто явищам свідомості); 2) все існуюче, тобто матеріальний світ і всі його ідеальні продукти. Критерієм реальності об'єктів, процесів, подій, фактів, властивостей тощо є суспільна практика.

Репрезентативність - властивість вибіркової сукупності представляти характеристики генеральної сукупності; означає, що з визначеною погрішністю можна вважати, що представлений у вибірковій сукупності розподіл досліджуваних ознак відповідає їх реальному розподілу.

Реферат - короткий виклад одного або кількох текстів. Це вторинний документ, що містить скорочений і послідовний виклад змісту першоджерела (або його частини) з основними фактичними відомостями і висновками.

Ринок інформаційний - система економічних, організаційних і правових відносин із продажу і закупівлі інформаційних ресурсів.

Рішення - вибір однієї альтернативи або власної підмножини альтернатив з безлічі розглянутих альтернатив; акт управлінської діяльності, що передбачає деякий вплив на об'єкт управління з боку суб'єкта.

Рішень теорія - математична теорія, що вивчає умови вибору між альтернативними можливостями.

Розрахунки - одержання кількісних характеристик об'єктів відповідно до деяких формальних законів, нормативів і результатів вимірів.

Розробка - процес і результат перетворення наукової і науково-технічної інформації, отриманої в результаті фундаментальних і прикладних досліджень у формі, в якій можна впроваджувати в практику.

Розум - вищий рівень раціонального пізнання, для якого характерні оперування абстракціями і саморефлексія.

Розуміння - стан свідомості, що фіксується суб'єктом як упевненість в адекватності відтворених уявлень об'єкта.

Рукопис депонований - підготовлений індивідуально або в співавторстві науковий документ, що має статус наукової праці та розрахований на обмежене число споживачів і переданий на збереження у відповідний орган науково-технічної інформації (в Україні - Інститут науково-технічної інформації і техніко-економічних досліджень).

С

Сайєнтизм = сцієнтизм - світоглядна позиція, в основі якої лежить уявлення про наукове знання як про найвищу культурну цінність і достатню умову орієнтації людини у світі. Антисцієнтизм - світоглядна орієнтація, що дорікає науку за те, що вона не може відповісти на фундаментальні питання людського буття.

Самодетермінація - абсолютна перевага внутрішніх домінуючих факторів над зовнішніми факторами.

Світогляд - сукупність поглядів, оцінок, принципів, що визначають загальне бачення, розуміння світу.

Семантика - значеннєвий бік мови слів, частин слова словосполучень; розділ семіотики, що вивчає знакові системи як засоби вираження змісту.

Семасіологія - розділ мовознавства, що займається лексичною семантикою, тобто значеннями тих мовних одиниць (слів і словосполучень), що використовуються для назви, номінації окремих предметів і явищ дійсності. У сучасному мовознавстві завдання семасіології вирішуються в рамках більш загальної дисципліни - семантики.

Семинар - особлива форма групових занять з якого-небудь предмета або теми за активної участі учнів, слухачів.

Семіотика - наука, яка вивчає мову як знакову систему, а також інші знакові системи, уживані при інформаційній взаємодії.

Сигнал - умовний знак, фізичний процес або явище, яке несе повідомлення про яку-небудь подію, стан об'єкта і режим його роботи або передавальні команди, найчастіше сигнал розглядають як повідомлення про стан елемента системи.

Символ - ідея, образ або об'єкт, що має власний зміст і одночасно представляє в узагальненій, нерозвиненій формі деякий інший зміст.

Симетрія - сумірність, правильність форми або незмінність законів.

Симпозіум - напівофіційна бесіда, обмін думками між ученими з використанням заздалегідь підготовлених доповідей та імпровізації.

Симуляція - поняття постмодерністської філософії, яке позначає феномен тотальної семіотизації буття аж до набуття знаковою сферою статусу єдиної і самодостатньої реальності.

Синектика - метод пошуку ідей шляхом атаки проблеми, що виникла, спеціалізованими групами професіоналів із застосуванням різних аналогій і асоціацій.

Синопсис - вільний, сумарний виклад різних поглядів з якого-небудь питання.

Синтактика - частина семіотики, присвячена вивченню так званих синтаксичних - суто структурних властивостей знакових систем, безвідносно до яких-небудь їхніх інтерпретацій можливими інтерпретаторами (розглянутим прагматикою).

Синтез - процес реального та уявного об'єднання різних сторін, частин предметів у цілісну систему.

Система - сукупність елементів, що перебувають у відносинах і зв'язках один з одним і з середовищем, що утворюють певну цілісність, єдність.

Систематизація - приведення в систему, розташування у визначеному порядку, установлення певної закономірності.

Системний підхід - принцип пізнавальної і практичної діяльності, що ґрунтується на системному відображенні дійсності.

Системності принцип - найбільш загальне правило, що регулює пізнавальну, практичну й оцінну діяльність в аспекті системних уявлень.

Ситуація - стан системи, що характеризується деякими ознаками; деяка сукупність подій, пов'язаних у цілісність проблемою. За зовнішнім виглядом це може бути деякий ланцюг або коло подій, вузол подій і т.ін. Теоретичною основою для осмислення цього розуміння ситуації виступає теорія подій.

Складність - властивості елемента, що виступає в іншій безлічі як безліч.

Софістика - учення, засноване на навмисному порушенні законів логіки, шляхом додавання різних вивертів, вигадки, головоломки, уявних доказів.

Соціологія науки - галузь соціологічної науки, що вивчає науку як соціальний феномен, акцентує увагу на інституціональних, ціннісних, соціально-групових її характеристиках.

Спеціалізація - деталізація наукової спеціальності, виділення її частини за функціональною ознакою, галузевою належністю.

Спостереження - найбільш інформативний метод дослідження, що дозволяє побачити зі сторони досліджувані процеси і явища, доступні для сприйняття, що являє собою цілеспрямоване сприйняття дійсності з метою вивчення явищ, збагнення їх змісту і значення.

Сприйняття - процес відображення дійсності у формі почуттів, образу об'єкта. На відміну від відчуття, що відображає окремі властивості речей, подає інформацію про об'єкт у його цілісності за безпосереднього впливу об'єкта на органи почуттів.

Спростування - вид обґрунтування в логіці і методології науки, у процесі якого встановлюється хибність або неправильність тверджень, доказів, гіпотез і теорій.

Стандарт - у широкому розумінні - зразок, еталон, модель, прийняті за вихідні для зіставлення з ними інших об'єктів; нормативно-технічний документ, що встановлює комплекс норм, правил, вимог до об'єкта стандартизації і затверджений компетентним органом.

Стандартизація - процес встановлення і застосування стандартів.

Статистика - 1) вид суспільної діяльності, спрямований на одержання, обробку й аналіз інформації, що характеризує політичні закономірності життя суспільства у всій її розмаїтості в нерозривному зв'язку з її якісним змістом; 2) галузь науки, у якій вивчаються загальні питання виміру й аналізу масових кількісних відносин і взаємозв'язків.

Стиль наукового мислення - історично сформована сукупність методологічних регулятивів, ідеалів і норм науки, що визначають зміст і спрямованість розвитку науки.

Структура - упорядкованість відносин, що пов'язують елементи системи й забезпечують її рівновагу. Структура - це спосіб організації системи, тип зв'язків.

Структуралізм - теорії, що віддають перевагу аналізу структури.

Структурно-функціональний підхід - підхід до систем, що ґрунтується на визнанні зв'язку між структурою і функціями системи.

Суб'єкт - носій предметно-практичної діяльності і пізнання (індивід або соціальна група), джерело активності, спрямованої на об'єкт.

Судження - 1) те саме, що і висловлення; 2) розумовий акт, що виражає ставлення щодо змісту висловлюваної думки. Судження в цьому розумінні завжди має оцінний характер.

Сукупність - це сполучення, поєднання, загальний підсумок чого-небудь.

Сукупність генеральна - гіпотетична безліч елементів, об'єднаних загальною характеристикою.

Сутність і явище - філософські категорії, що відображають загальні форми предметного світу і його пізнання людиною. Сутність - це внутрішній зміст предмета, що виражається в єдності всіх різноманітних і суперечливих форм його буття; явище - той чи інший вияв (вираження) предмета, зовнішні форми його існування. У мисленні категорії "сутність" і "явище" виражають перехід від різноманітності наявних форм предмета до його внутрішнього змісту і єдності - до поняття. Збагнення сутності предмета становить завдання науки.

Т

Творчість - діяльність, що породжує щось якісно нове, що ніколи раніше не існувало. Діяльність може виступати як творчість у будь-якій сфері: науковій, виробничо-технічній, художній, політичній тощо - там, де створюється, відкривається, винаходиться щось нове.

Тезаурус (грец. "скарб") - запас відомостей про систему, словник, одиниці якого постачені наборами ознак, що характеризують родо-групові зв'язки, і згруповані за значеннєвою спорідненістю.

Тези - короткий виклад основних положень доповіді, наукової статті, а рідше навіть і більш об'ємного дослідження, наприклад монографії або дисертації.

Тези доповідей наукової конференції - наукове видання у вигляді збірника, що складається з матеріалів попереднього характеру (рефератів, анотацій доповідей і/або повідомлень) і виданий до початку конференції, їхнім змістом є основні положення, думки, ідеї, висунуті в доповіді, їхнє призначення - попереднє ознайомлення учасників конференції з тематикою й основним змістом доповідей.

Текст - зв'язна і повна послідовність знаків.

Текстовий аналіз - одна з методологічних стратегій постмодернізму, покликана представити текст як процес сенсогенезу.

Тема - наукове завдання, що стосується конкретної галузі науки.

Тенденція - напрям розвитку якого-небудь явища або процесу, в якому відбуваються зміни, що не завжди мають однозначний характер.

Теоретична основа - концептуальні положення (ідеї, принципи), на які спирається дійсне дослідження.

Теорія - найбільш розвинута абстрактна система знання, що відображає і пояснює певну сферу дійсності обґрунтуванням закономірних та істотних властивостей і зв'язків, містить у собі поняття, принципи, закони, аксіоми і т.ін.

Теорія інформації - розділ кібернетики, що вивчає закономірності одержання, збереження, переробки і передачі інформації.

Теорія пізнання (гносеологія, епістемологія) - розділ філософії, у якому вивчаються проблеми природи пізнання і його можливостей, відносини знання до реальності, досліджуються загальні передумови пізнання, виявляються умови його вірогідності й істинності.

Теорія систем являє собою складну систему знання, що пояснює походження, устрій, функціонування і розвиток систем різної природи.

Термін: 1. Слово або словосполучення, покликане точно позначити поняття і його співвідношення з іншими поняттями в межах спеціальної сфери. Терміни виступають обмежувальними позначеннями характерних для цієї сфери предметів, явищ, їхніх властивостей і відносин. Вони існують лише в рамках визначеної термінології. 2. У логіці - елемент формалізованої мови, що відповідає підметові або додатку у звичайному граматичному змісті, і суб'єкт суження в традиційній логіці.

Термінологія - галузь лексики, сукупність термінів певної галузі науки, техніки, виробництва, галузі мистецтва, суспільної діяльності, пов'язана з відповідною системою понять.

Технологія наукових досліджень - сукупність способів (методів, прийомів), що визначають послідовність процесу наукового дослідження.

У

Узагальнення - логічний прийом, за допомогою якого виявляються загальні властивості й ознаки предметів. Одна з важливих розумових операцій, у результаті якої виділяються і фіксуються відносно стійкі властивості об'єктів і їх відносин.

Умовивід - розумова дія, що пов'язує в ряд посилок і наслідків думки різного змісту; умовивід реалізує в плані внутрішньої мови властиві індивідуальній (або суспільній) свідомості норми і типи такого зв'язку, що і є в кожному окремому випадку психологічною основою умовиводу.

Умовивід дедуктивний - це умовивід, за якого, знаючи загальне положення, правило або закон, робиться висновок про окремі випадки, хоча їх спеціально і не вивчали.

Умовивід за аналогією - це умовивід від частки до частки. Сутність умовиводу за аналогією полягає в тому, що на підставі подібності двох предметів у деяких відносинах робиться висновок про подібність цих предметів і в інших відносинах. Умовивід за аналогією лежить в основі створення багатьох гіпотез, здогадів.

Умовивід індуктивний - це умовивід від одиничного (частки) до загального. Із суджень про кілька одиничних випадків або про групи людина робить загальний висновок.

Уява - фантазія, психічна діяльність, що складається із створення уявлень і уявних ситуацій, що ніколи в цілому не сприймалися людиною в дійсності.

Ф

Факт - поняття, що означає наявність деякої реальності, на противагу чомусь вигаданому, у методології науки трактується як одиниця емпіричного знання, що співвідноситься з гіпотезою і теорією: 1) у звичайному слововживанні синонім поняття "істина, подія, результат"; 2) знання, вірогідність якого доведена, тобто достовірне знання про одиничне; 3) у логіці і методології науки - особливого роду пропозиції, що фіксують емпіричне знання.

Фальсифікація - термін, введений в обіг Карлом Поппером, який визначає наукову процедуру, спрямовану на встановлення хибності відповідної гіпотези, на відповідність емпіричному даному або прийнятим у науковому співтоваристві фундаментальним теоріям.

Феномен - 1) незвичайне явище, рідкий факт; 2) філософське поняття, що означає явище, що досягається в почуттєвому досвіді.

Феноменологічна модель - модель деяких явищ, що не ставить своїм завданням пояснення їх природи, а спрямована на краще їхнє розуміння.

Філософія науки - напрям філософії, що вивчає характеристики наукового пізнання, його структуру, засоби і методи, ідеали і норми, способи обґрунтування і розвитку знання, його соціокультурні детермінанти.

Форма - зовнішній вигляд предмета; устрій, структура чогонебудь, система організації чогонебудь. 1. Зовнішній вигляд, контури предмета. 2. Зовнішнє вираження якого-небудь змісту. 3. Пристосування для додання чому-небудь певних обрисів (наприклад ливарна форма).

Формалізація - представлення якої-небудь змістовної області (міркувань, доказів, процедур класифікації тощо) у вигляді формалізованої системи або вираховання. Використовується насамперед у математиці, а також у тих науках, у яких застосування математичного апарата досягає достатнього для цієї мети рівня розвитку.

Формула спеціальності - детальний опис, що викладається в Паспорті спеціальностей ВАК, змісту й об'єкта досліджень, що відповідає певній науковій спеціалізації.

Х

Хрестоматія - навчальне видання, що містить літературно-художні, історичні й інші твори або уривки з них, що становлять об'єкт вивчення дисципліни.

Ц

Цитата - виділений фрагмент чужої розмови або тексту, що використовується для підтвердження власної точки зору або для полеміки з цитованим автором.

Цінність - людське, соціальне і культурне значення визначених явищ дійсності.

Цінностей теорія, аксіологія - філософське вчення про природу цінностей, їх місце в реальності і про структуру ціннісного світу, тобто про зв'язок різних цінностей між собою, соціальними і культурними факторами і структурою особистості.

Ч

Частина і ціле - філософські категорії, що виражають відношення між сукупністю предметів (або елементів окремого об'єкта) і зв'язком, що поєднує ці предмети і приводить до появи в сукупності нових (інтегральних) властивостей і закономірностей, не властивих предметам у їхній роз'єднаності.

Ш

Шкала - форма фіксації сукупності ознак досліджуваного об'єкта з упорядкуванням їх у певну числову систему.

Школа наукова - співтовариство дослідників високої кваліфікації, об'єднаних навколо наукового лідера, що відрізняється значущими науковими досягненнями і забезпечує провідні позиції в науці, характеризується загальною теорією, єдиною методологією, загальними світоглядними принципами і вагомими науковими результатами та їх реалізацією в практичному житті суспільства.

Я

Явочний лист - офіційний документ відповідної форми, що підтверджує участь членів ученої ради по захисту дисертацій у його засіданні, скріплений підписами учасників засідання і підписами, що підтверджують одержання ними бюлетеня для голосування.

Ясність - термін, що позначає визначеність і виразність змісту.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Титульний аркуш дисертації

Назва організації, в якій виконана
дисертація

На правах рукопису

Прізвище, ім'я, по батькові

УДК _____
(індекс)

Назва дисертації

Шифр та найменування спеціальності

(подається за Переліком спеціальностей, за якими проводиться захист
дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата і доктора наук,
присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань)

Дисертація

на здобуття наукового ступеня кандидата (доктора)

_____ наук

(галузь науки)

Науковий керівник (консультант):

_____
(прізвище, ім'я, по батькові,
науковий ступінь, вчене звання)

Місто - рік

Додаток 2

**Лицьовий бік обкладинки
автореферату дисертації**

Назва організації, спеціалізована вчена
рада якої прийняла дисертацію до захисту

Прізвище, ім'я, по батькові

УДК _____
(індекс)

Назва дисертації

Шифр і найменування спеціальності

(подається за Переліком спеціальностей, за якими проводиться захист
дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата і доктора наук,
присудження наукових ступенів та присвоєння вчених звань)

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата (доктора) _____ наук
(галузь науки)

Місто - рік

Додаток 3

Зворотний бік обкладинки автореферату

Дисертацією є _____
(рукопис, монографія)

Робота виконана в _____
(назва організації, відомча підпорядкованість)

Науковий керівник (консультант) _____

_____
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по батькові,
місце роботи, посада)

Офіційні опоненти:

_____
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по батькові,
місце роботи, посада)

_____
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по батькові,
місце роботи, посада)

_____
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по батькові,
місце роботи, посада)

Захист відбудеться "___" _____ 200__ р. о ___ годині на засіданні
спеціалізованої вченої ради _____

(шифр ради, назва установи, в якій створена
рада, адреса)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці _____

_____
(назва установи, адреса)

Автореферат розісланий "___" _____ _____ р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

**Приклади оформлення бібліографічного опису
у списку використаних джерел, який наводять
у дисертації, і списку опублікованих робіт,
який наводять в авторефераті [100]**

Книги:

Один автор

1. Василій Великий. Гомілії / Василій Великий ; [пер. з давньогрец. Л. Звонська]. - Л. : Свічадо, 2006. - 307 с. - (Джерела християнського Сходу. Золотий вік патристики IV-V ст. ; №14).
2. Коренівський Д. Г. Дестабілізуючий ефект параметричного білого шуму в неперервних та дискретних динамічних системах / Д. Г. Коренівський - К. : Ін-т математики, 2006. - 111 с. - (Математика та її застосування) (Праці / Ін-т математики НАН України ; т. 59).
3. Матюх Н. Д. Що дорожче срібла-золота / Наталія Дмитрівна Матюх. - К. : Асамблея діл. кіл : Ін-т соц. іміджмейкінгу, 2006. - 311 с. - (Ювеліри України ; т. 1).
4. Шкляр В. Елементал : [роман] / Василь Шкляр. - Л. : Кальварія, 2005. - 196, [1] с. - (Першотвір).

Два автори

1. Матяш І. Б. Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині : історія, спогади, арх. док. / І. Матяш, Ю. Мушка. - К. : Києво-Могилян. акад., 2005. - 397, [1] с. - (Бібліотека наукового щорічника "Україна дипломатична" ; вип. 1).
2. Ромовська З. В. Сімейне законодавство України / З. В. Ромовська, Ю. В. Черняк. - К. : Прецедент, 2006. - 93 с. - (Юридична бібліотека. Бібліотека адвоката) (Матеріали до складання кваліфікаційних іспитів для отримання Свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю ; вип. 11).
3. Суберляк О. В. Технологія переробки полімерних та композиційних матеріалів : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. В. Суберляк, П. І. Баштанник. - Л. : Растр-7, 2007. - 375 с.

Три автори

1. Акофф Р. Л. Идеализированное проектирование: как предотвратить завтрашний кризис сегодня. Создание будущего организации / Р. Л. Акофф, Д. Магидсон, Г. Д. Эддисон ; пер. с англ. Ф. П. Тарасенко. - Д. : Баланс Бизнес Букс, 2007. - XLIII, 265 с.

Чотири автори

1. Методика нормування ресурсів для виробництва продукції рослинництва / [В. В. Вітвіцький, М. Ф. Кисляченко, І. В. Лобастов, А. А. Нечипорук]. - К. : НДІ "Укراгропромпродуктивність", 2006. - 106 с. - (Бібліотека спеціаліста АПК. Економічні нормативи).

2. Механізація переробної галузі агропромислового комплексу : [підруч. для учнів проф.-техн. навч. закл.] / О. В. Гвоздєв, Ф. Ю. Ялпачик, Ю. П. Рогач, М. М. Сердюк. - К. : Вища освіта, 2006. - 478, [1] с. - (ПТО: Професійно-технічна освіта).

П'ять і більше авторів

1. Психологія менеджмента / [П. К. Власов, А. В. Липницький, И. М. Луцихина и др.] ; под ред. Г. С. Никифорова. - [3-е изд.]. - Х. : Гуманитар. центр, 2007. - 510 с.

2. Формування здорового способу життя молоді : навч.-метод. посіб. для працівників соц. служб для сім'ї, дітей та молоді / [Т. В. Бондар, О. Г. Карпенко, Д. М. Дикова-Фаворська та ін.]. - К. : Укр. ін-т соц. дослідж., 2005. - 115 с. - (Серія "Формування здорового способу життя молоді" : у 14 кн., кн. 13).

Без автора

1. Історія Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря / [авт. тексту В. Клос]. - К. : Грані-Т, 2007. - 119 с. - (Грані світу).

2. Воскресіння мертвих : українська барокова драма : антологія / [упорядкув., ст., пер. і прим. В. О. Шевчук]. - К. : Грамота, 2007. - 638, [1] с.

3. Тіло чи особистість? Жіноча тілесність у вибраній малій українській прозі та графіці кінця ХІХ - початку ХХ століття : [антологія / упоряд. : Л. Таран, О. Лагутенко]. - К. : Грані-Т, 2007. - 190, [1] с.

4. Проблеми типологічної та квантитативної лексикології : [зб. наук. пр. / наук. ред. В. Каліущенко та ін.]. - Чернівці : Рута, 2007. - 310 с.

Багатотомний документ

1. Історія Національної академії наук України, 1941-1945 / [упоряд. Л. М. Яременко та ін.]. - К. : Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2007. - (Джерела з історії науки в Україні). - Ч. 2 : Додатки. - 2007. - 573, [1] с.
2. Межгосударственные стандарты : каталог в 6 т. / [сост. И. В. Ковалева, Е. Ю. Рубцова ; ред. В. Л. Иванов]. - Л. : НТЦ "Леонорм-Стандарт", 2005. - (Серия "Нормативная база предприятия"). - Т. 1. - 2005. - 277 с.
3. Дарова А. Т. Неисповедимы пути Господни... : (Дочь врага народа) : трилогия / А. Дарова. - О. : Астропринт, 2006. - (Сочинения : в 8 кн. / А. Дарова ; кн. 4).
4. Кучерявенко Н. П. Курс налогового права : Особенная часть : в 6 т. / Н. П. Кучерявенко. - Х. : Право, 2002. - Т. 4: Косвенные налоги. - 2007. - 534 с.
5. Реабілітовані історією. Житомирська область : [у 7 т.]. - Житомир : Полісся, 2006. - (Науково-документальна серія книг "Реабілітовані історією" : у 27 т. / редкол. : П. Т. Тронько (голова) [та ін.]). - Кн. 1 / [обл. редкол. : І. М. Синявська (голова) та ін.]. - 2006. - 721, [2] с.
6. Бондаренко В. Г. Теорія ймовірностей і математична статистика. - Ч. 1 / В. Г. Бондаренко, І. Ю. Канівська, С. М. Парамонова. - К. : НТУУ "КПІ", 2006. - 125 с.

Матеріали конференцій, з'їздів

1. Економіка, менеджмент, освіта в системі реформування агропромислового комплексу : матеріали Всеукр. конф. Молодих учених-аграрників ["Молодь України і аграрна реформа"], (Харків, 11-13 жовт. 2000 р.) / М-во аграр. політики, Харк. держ. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва. - Х. : Харк. держ. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва, 2000. - 167 с.
2. Кібернетика в сучасних економічних процесах : зб. текстів виступів на республік. міжвуз. наук.-практ. конф. / Держкомстат України, Ін-т статистики, обліку та аудиту. - К. : ІСОА, 2002. - 147 с.
3. Матеріали ІХ з'їзду Асоціації українських банків, 30 черв. 2000 р. : інформ. бюл. - К. : Асоц. укр. банків, 2000. - 117 с. - (Спецвип. : 10 років АУБ).
4. Оцінка й обґрунтування продовження ресурсу елементів конструкцій : праці конф., 6-9 черв. 2000 р., Київ. - Т. 2 / відп. ред.

В. Т. Трощенко. - К. : НАН України, Ін-т пробл. міцності, 2000. - С. 559-956, XIII, [2] с. - (Ресурс 2000).

5. Проблеми обчислювальної механіки і міцності конструкцій : зб. наук. пр. / наук. ред. В. І. Моссаковський. - Д. : Навч. кн., 1999. - 215 с.

6. Ризикологія в економіці та підприємстві : зб. наук. пр. за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф., 27-28 берез. 2001 р. / М-во освіти і науки України, Держ. податк. адмін. України [та ін.]. - К. : КНЕУ ; Акад. ДПС України, 2001. - 452 с.

Препринти

1. Шиляев Б. А. Расчеты параметров радиационного повреждения материалов нейтронами источника ННЦ ХФТИ/ANL USA с подкритической сборкой, управляемой ускорителем электронов / Б. А. Шиляев, В. Н. Воеводин. - Х. : ННЦ ХФТИ, 2006. - 19 с. - (Препринт / НАН Украины, Нац. науч. центр "Харьк. физ.- техн. ин-т" ; ХФТИ 2006-4).

2. Панасюк М. І. Про точність визначення активності твердих радіоактивних відходів гамма-методами / М. І. Панасюк, А. Д. Скорбун, Б. М. Сплошной. - Чорнобиль : Ін-т пробл. безпеки АЕС НАН України, 2006. - 7, [1] с. - (Препринт / НАН України, Ін-т пробл. безпеки АЕС ; 06-1).

Депоновані наукові праці

1. Социологическое исследование малых групп населения / В. И. Иванов [и др.] ; М-во образования Рос. Федерации, Финанс. акад. - М., 2002. - 110 с. - Деп. в ВИНТИ 13.06.02, № 145432.

2. Разумовский В. А. Управление маркетинговыми исследованиями в регионе / В. А. Разумовский, Д. А. Андреев. - М., 2002. - 210 с. - Деп. в ИНИОН Рос. акад. наук 15.02.02, № 139876.

Словники

1. Географія : словник-довідник / [авт.-уклад. В. Л. Ципін]. - Х. : Халімон, 2006. - 175, [1] с.

2. Тимошенко З. І. Болонський процес в дії : словн.-довід. основ. термінів і понять з орг. навч. процесу у вищ. навч. закл. / З. І. Тимошенко, О. І. Тимошенко. - К. : Європ. ун-т, 2007. - 57 с.

3. Українсько-німецький тематичний словник / [уклад. Н. Яцко та ін.]. - К. : Карпенко, 2007. - 219 с.

4. Європейський Союз : словник-довідник / [ред.-упоряд. М. Марченко]. - 2-ге вид., оновл. - К. : К.І.С., 2006. - 138 с.

Атласи

1. Україна : екол.-геогр. атлас : присвяч. всесвіт. дню науки в ім'я миру та розвитку згідно з рішенням 31 сесії ген. конф. ЮНЕСКО / [наук. редкол.: С. С. Куруленко та ін.] ; Рада по вивч. продукт. сил України НАН України [та ін.]. - К. : Варта, 2006. - 217, [1] с.

2. Анатомія пам'яті : атлас схем і рисунків провідних шляхів і структур нервової системи, що беруть участь у процесах пам'яті : посіб. для студ. та лікарів / О. Л. Дроздов, Л. А. Дзяк, В. О. Козлов, В. Д. Маковецький. - 2-ге вид., розшир. та доповн. - Д. : Пороги, 2005. - 218 с.

3. Куерда Х. Атлас ботаніки / Хосе Куерда ; [пер. з ісп. В. Й. Шовкун]. - Х. : Ранок, 2005. - 96 с.

Законодавчі та нормативні документи

1. Кримінально-процесуальний кодекс України : за станом на 1 груд. 2005 р. / Верховна Рада України. - Офіц. вид. - К. : Парлам. вид-во, 2006. - 207 с. - (Бібліотека офіційних видань).

2. Медична статистика : зб. нормат. док. / упоряд. та голов. ред. В. М. Заболотько. - К. : МНІАЦ мед. статистики : Медінформ, 2006. - 459 с. - (Нормативні директивні правові документи).

3. Експлуатація, порядок і терміни перевірки запобіжних пристроїв посудин, апаратів і трубопроводів теплових електростанцій : СОУ-Н ЕЕ 39.501:2007. - Офіц. вид. - К. : ГРІФРЕ : М-во палива та енергетики України, 2007. - VI, 74 с. - (Нормативний документ Мінпаливенерго України. Інструкція).

Стандарти

1. Графічні символи, що їх використовують на устаткуванні. Показчик та огляд (ISO 7000:2004, IDT) : ДСТУ ISO 7000:2004. - [Чинний від 2006-01-01]. - К. : Держспоживстандарт України, 2006. - IV, 231 с. - (Національний стандарт України).

2. Якість води. Словник термінів : ДСТУ ISO 6107-1:2004 - ДСТУ ISO 6107-9:2004. - [Чинний від 2005-04-01]. - К. : Держспоживстандарт України, 2006. - 181 с. - (Національні стандарти України).

3. Вимоги щодо безпечності контрольно-вимірювального та лабораторного електричного устаткування. Частина 2-020. Додат-

кові вимоги до лабораторних центрифуг (EN 61010-2- 020:1994, IDT) : ДСТУ EN 61010-2 020:2005. - [Чинний від 2007-01-01]. - К. : Держспоживстандарт України, 2007. - IV, 18 с. - (Національний стандарт України).

Каталоги

1. Межгосударственные стандарты : каталог : в 6 т. / [сост. И. В. Ковалева, В. А. Павлюкова ; ред. В. Л. Иванов]. - Л. : НТЦ "Леонорм-стандарт, 2006. - (Серия "Нормативная база предприятия"). - Т. 5. - 2007. - 264 с. - Т. 6. - 2007. - 277 с.
2. Пам'ятки історії та мистецтва Львівської області : каталог- довідник / [авт.-упоряд. М. Зобків та ін.]. - Л. : Новий час, 2003. - 160 с.
3. Університетська книга : осінь, 2003 : [каталог]. - [Суми : Унів. кн., 2003]. - 11 с.
4. Горницкая И. П. Каталог растений для работ по фитодизайну / И. П. Горницкая, Л. П. Ткачук. - Донецк : Лебедь, 2005. - 228 с.

Бібліографічні покажчики

1. Куц О. С. Бібліографічний покажчик та анотації кандидатських дисертацій, захищених у спеціалізованій вченій раді Львівського державного університету фізичної культури у 2006 році / О. Куц, О. Вацеба. - Л. : Укр. технології, 2007. - 74 с.
2. Систематизований покажчик матеріалів з кримінального права, опублікованих у Віснику Конституційного Суду України за 1997-2005 роки / [уклад. Б. О. Кириш, О. С. Потлань]. - Л. : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2006. - 11 с. - (Серія: Бібліографічні довідники ; вип. 2).

Дисертації

1. Петров П. П. Активність молодих зірок сонячної маси : дис. ... д-ра фіз.-мат. наук : 01.03.02 / Петров Петро Петрович. - К., 2005. - 276 с.

Автореферати дисертацій

1. Новосад І. Я. Технологічне забезпечення виготовлення секцій робочих органів гнучких гвинтових конвеєрів : автореф. дис. ...на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук : спец. 05.02.08 "Технологія машинобудування" / І. Я. Новосад. - Т., 2007. - 20, [1] с.

2. Нгуен Ші Данг. Моделювання і прогнозування макроекономічних показників в системі підтримки прийняття рішень управління державними фінансами : автореф. дис. ...на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук : спец. 05.13.06 "Автоматиз. системи упр. та прогрес. інформ. технології" / Нгуен Ші Данг. - К., 2007. - 20 с.

Авторські свідоцтва

1. А. с. 1007970 СССР, МКИЗ В 25 J 15/00. Устройство для захвата неориентированных деталей типа валов / В. С. Ваулин, В. Г. Кемайкин (СССР). - № 3360585/25-08 ; заявл. 23.11.81 ; опубл. 30.03.83, Бюл. № 12.

Патенти

1. Пат. 2187888 Российская Федерация, МПК7 Н 04 В 1/38, Н 04 J 13/00. Приемопередающее устройство / В. И. Чугаева ; заявитель и патентообладатель Воронеж. науч.-исслед. ин-т связи. - № 2000131736/09 ; заявл. 18.12.00 ; опубл. 20.08.02, Бюл. № 23 (П ч.).

Частина книги, періодичного, продовжуваного видання

1. Козіна Ж. Л. Теоретичні основи і результати практичного застосування системного аналізу в наукових дослідженнях в області спортивних ігор / Ж. Л. Козіна // Теорія та методика фіз. виховання. - 2007. - № 6. - С. 15-18, 35-38.

2. Гранчак Т. Інформаційно-аналітичні структури бібліотек в умовах демократичних перетворень / Тетяна Гранчак, Валерій Горовий // Бібліотеч. вісн. - 2006. - № 6. - С. 14-17.

3. Валькман Ю. Р. Моделирование НЕ-факторов - основа интеллектуализации компьютерных технологий / Ю. Р. Валькман, В. С. Быков, А. Ю. Рыхальский // Систем. дослідж. та інформ. технології. - 2007. - № 1. - С. 39-61.

4. Ма Шуїн. Проблеми психологічної підготовки в системі фізкультурної освіти / Ма Шуїн // Теорія та методика фіз. виховання. - 2007. - № 5. - С. 12-14.

5. Регіональні особливості смертності населення України / Л. А. Чепелевська, Р. О. Моїсеєнко, Г. І. Баторшина [та ін.] // Вісн. соц. гігієни та організації охорони здоров'я України. - 2007. - № 1. - С. 25-29.

6. Валова І. Нові принципи угоди Базель II / І. Валова ; пер. з англ. Н. М. Середи // Банки та банк. системи. - 2007. - Т. 2. - № 2. - С. 13-20.

7. Зеров М. Поетична діяльність Куліша // Українське письменство XIX ст. Від Куліша до Винниченка : (нарис з новітнього укр. письменства) : статті / Микола Зеров. - Дрогобич, 2007. - С. 245-291.

8. Третьяк В. В. Возможности использования баз знаний для проектирования технологии взрывной штамповки / В. В. Третьяк, С. А. Стадник, Н. В. Калайтан // Современное состояние использования импульсных источников энергии в промышленности : междунар. науч.-техн. конф., 3-5 окт. 2007 г. : тезисы докл. - Х., 2007. - С. 33.

9. Чорний Д. Міське самоврядування: тягарі проблем, принади цивілізації / Д. М. Чорний // По лівий бік Дніпра: проблеми модернізації міст України : кінець XIX-початок XX ст. / Д. М. Чорний. - Х., 2007. - Розд. 3. - С. 137-202.

Електронні ресурси

1. Богомольний Б. Р. Медицина екстремальних ситуацій [Електронний ресурс] : навч. посіб. для студ. мед. вузів III-IV рівнів акредитації / Б. Р. Богомольний, В. В. Кононенко, П. М. Чуєв. - 80 Min / 700 MB. - О. : Одес. мед. ун-т, 2003. - (Бібліотека студента-медика). - 1 електрон. опт. диск (CD-ROM); 12 см. - Систем. вимоги: Pentium ; 32 Mb RAM ; Windows 95, 98, 2000, XP ; MS Word 97-2000. - Назва з контейнера.

2. Розподіл населення найбільш численних національностей за статтю та віком, шлюбним станом, мовними ознаками та рівнем освіти [Електронний ресурс] : за даними Всеукр. Перепису населення 2001 р. / Держ. ком. статистики України ; ред. О. Г. Осауленко. - К. : CD-вид-во "Інфодиск", 2004. - 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) : кольор. ; 12 см. - (Всеукр. перепис населення, 2001). - Систем. вимоги: Pentium-266 ; 32 Mb RAM ; CD-ROM Windows 98/2000/NT/XP. - Назва з титул. екрана.

3. Бібліотека і доступність інформації у сучасному світі: електронні ресурси в науці, культурі та освіті : (підсумки 10-ї Міжнар. конф. "Крим-2003") [Електронний ресурс] / Л. Й. Костенко, А. О. Чекмарьов, А. Г. Бровкін, І. А. Павлуша // Бібліотеч. вісн. - 2003. - № 4. - С. 43. - Режим доступу до журн. : <http://www.nbu.gov.ua/articles/2003/03klinko.htm>

Додаток 5

Скорочені назви наукових ступенів

д.арх.	д.політ.н.	к.арх.	к.політ.н.
д.б.н.	д.психол.н.	к.б.н.	к.психол.н.
д.вет.н.	д.с.-г.н.	к.вет.н.	к.с.-г.н.
д.військ.н.	д.соц.н.	к.військ.н.	к.соц.н.
д.геогр.н.	д.т.н.	к.геогр.н.	к.т.н.
д.геол.н.	д.ф.-м.н.	к.геол.н.	к.ф.-м.н.
д.держ.упр.	д.фарм.н.	к.держ.упр.	к.фарм.н.
д.е.н.	д.фіз.вих.	к.е.н.	к.фіз.вих.
д.і.н.	д.філол.н.	к.і.н.	к.філол.н.
д.мед.н.	д.філос.н.	к.мед.н.	к.філос.н.
д.мист.	д.х.н.	к.мист.	к.х.н.
д.пед.н.	д.ю.н.	к.пед.н.	к.ю.н.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАУКОВОГО ТЕКСТУ	5
1.1. Специфіка наукового тексту	5
1.2. Структура наукового тексту	9
1.3. Загальні вимоги до наукового тексту	11
1.4. Етапи роботи над науковим текстом	15
1.5. Навички написання текстів та їх формування	17
РОЗДІЛ 2. ЕЛЕМЕНТИ НАУКОВОГО ТЕКСТУ	22
2.1. Ілюстрації	22
2.2. Таблиці	23
2.3. Посилання	25
2.4. Список використаних джерел	27
2.5. Скорочення і додатки	29
РОЗДІЛ 3. ВИДИ НАУКОВИХ ТЕКСТІВ	31
3.1. Тези	31
3.2. Аналітична записка	32
3.3. Наукова стаття	34
3.4. Звіт за результатами наукового дослідження	40
3.5. Наукова монографія	41
РОЗДІЛ 4. ДИСЕРТАЦІЯ	45
4.1. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук	45
4.2. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук	53
4.3. Робота над дисертацією	54
4.4. Автореферат дисертації	59
4.5. Відгуки на дисертацію та автореферат дисертації	63
РОЗДІЛ 5. НАВЧАЛЬНІ ТЕКСТИ	67
5.1. Реферат	67
5.2. Курсова і дипломна роботи	69
5.3. Магістерська робота	75

5.4. Лекція та її читання	82
5.5. Підручник	84
РОЗДІЛ 6. ПРЕЗЕНТАЦІЯ ТЕКСТІВ	94
6.1. Мова і стиль викладу	94
6.2. Редагування наукового тексту	99
6.3. Форми наукової комунікації	102
6.4. Технології презентації текстів	108
6.5. Виступ і доповідь на науковій конференції	112
6.6. Захист дисертації	115
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	122
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УЧЕНОГО	133
ДОДАТКИ	169

Навчальне видання

Сурмін Юрій Петрович

**Наукові тексти: специфіка,
підготовка та презентація**

Навчально-методичний посібник

Київ, НАДУ

Відповідальний за випуск *В. А. Дон*
Редактор *С. М. Шиманська*
Коректор *М. В. Золотова*
Технічний редактор *О. Г. Сальнікова*

Підп. до друку 18.12.2008.
Формат 60 x 84/16. Ум. друк. арк. 10,35. Обл.-вид. арк. 8,9.
Тираж 300 пр.

Видавець : Національна академія державного управління
при Президентові України
03057, Київ-57, вул. Ежена Потьє, 20; тел. 456-67-93.
E-mail: vudav@academy.kiev.ua

Свідоцтво серії ДК № 1561 від 06.11.2003.